T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

BURSA, HİSAR-ARKEOPARK KAZILARINDAN LÜLE BULUNTULARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE KORKMAZ

BURSA – 2025

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

BURSA, HİSAR-ARKEOPARK KAZILARINDAN LÜLE BULUNTULARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE KORKMAZ

Danışman:

Doç. Dr. Filiz İNANAN

BURSA – 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda 702146013 numaralı Merve KORKMAZ' ın hazırladığı "Bursa, Hisar-Arkeopark Kazılarından Lüle Buluntuları" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 20.01.2025 günü 13.30-15.45 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
Doç. Dr. Filiz İNANAN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğretim Üyesi Feray KORUCU YAĞIZ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Bursa, Hisar-Arkeopark Kazılarından Lüle Buluntuları" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

19.02.2025

Adı Soyadı **:**Merve KORKMAZ

Öğrenci No **:**702146013

Anabilim Dalı **:**Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Programı **:**

Statüsü **:** Yüksek Lisans

ÖNSÖZ

Bu özgün konu üzerinde çalışmama ve uzmanlaşmama ön ayak olan hocalarımdan bir diğeri olan Dr. Öğr. Turgay Yazar'a ayrıca teşekkür ederim. Tezim boyunca gerek fikirleri gerek destekleri ile beni yönlendirdikleri için Bursa Büyükşehir Belediyesi'ndeki çalışma arkadaşlarıma, her türlü kaynak konusunda yardımcı olan Bursa Arkeoloji Müze Müdürlüğü'ne ve hocam Doç. Dr. Filiz İnanan'a ayrıca teşekkür borçluyum.

Merve KORKMAZ

Bursa, 2025

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Merve KORKMAZ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	:
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: VIII + 116
Mezuniyet Tarihi	: …. / …. / 20……..
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Filiz İNANAN

BURSA, HİSAR-ARKEOPARK KAZILARINDAN LÜLE BULUNTULARI

Başta tütün olmak üzere farklı keyif verici bitkileri içmek için kullanılan lüle, sigara alışkanlığının ortaya çıkışına kadar Osmanlı sosyal hayatının önemli bir unsuru olmuştur. Tütün ve tütün içme aparatı olan lüle, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da kullanılmış ve üretilmiştir. Türkiye'deki müzelerin koleksiyonlarında ve depolarında çok sayıda lüle yer almaktadır. Lüleler genellikle iki gruba ayrılır. Saray için üretilenler ve halk için üretilenler. Saray için üretilenler genellikle "Tophane İşi" olarak adlandırılır. Diğer grup ise Halk Tipi'dir. Bu çalışmanın konusu olan Bursa-Tophane Bölgesi'nde çeşitli zamanlarda yapılan kazılarda ortaya çıkarılan lüleler, önemli bir eser koleksiyonu oluşturmaktadır. Bu araştırmada, 2019 kazı sezonunda keşfedilen 46 lüle incelenmiştir. Lüle eserleri 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenmektedir. Ayrıca, araştırma çizim ve resimlerle desteklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tophane, Arkeopark, Osmanlı İmparatorluğu, lüle, tütün

ABSTRACT

Author Name and Surname	: Merve KORKMAZ
University	: Bursa UludagUniversity
Institute	: Institute of SocialSciences
Department	: Department of Art History
Department of Science	:
Nature of theThesis	: Master Thesis
Number of Pages	: VIII + 116
GraduationDate	: …. / …. / 20……..
Thesis Advisor	: Doç. Dr. Filiz İNANAN

THE PIPES FINDINGS FROM, HISAR ARKEOPARK EXCAVATIONS

The lüle, which was used to smoke different recreational plants, especially tobacco, was an important element of Ottoman social life until the emergence of the cigarette habit. As in other parts of the world, tobacco and tobacco smoking apparatus were used and produced in the Ottoman Empire as well. There are many nozzles in the collections and storages of museums in Turkey. Lüle are generally divided into two groups. Those produced for the palace and those produced for the public. Those produced for the palace are usually called “Tophane Work”. The other group is the Folk Type. The skeins unearthed during excavations in Bursa-Tophane Region, the subject of this study, constitute an important collection of artifacts. In this study, 46 nozzles discovered during the 2019 excavation season were analyzed. The nozzle artifacts date to the 18th and 19th centuries. The study is also supported by drawings and paintings.

Keywords: Tophane, Archaeopark, Ottoman Empire, pipes, tobacco

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖNSÖZ iv
ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
ŞEKİLLER LİSTESİ viii

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

BURSA

1.1. BURSA COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ 11
1.2. HİSAR BÖLGESİ 16
1.3. HİSAR ARKEOPARK KAZI ALANI 16

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE LÜLENİN KULLANIMI

2.1. LÜLENİN TARİHÇESİ 33
2.1.1. Tütün, Lüle Taşı, Lüle Teknikleri ve Üretimi 33
2.1.2.Osmanlı Dönemi'nde Lüle Kullanımı……..……36
2.1.3. Lüle Formları ve Tipolojisi 38
2.1.3.1. 17-18. Yüzyıl Lüleleri 39
2.1.3.2. 19-20. Yüzyıl Lüleleri 47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA HİSAR-ARKEOPARK KAZI ALANI LÜLE BULUNTU ESERLERİ KATALOG

3.1.Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler 53
3.2. Dilimli Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler 63
3.3.Disk Kaideli Lüleler 72
3.4.Karina Çanaklı Lüleler 83
3.5.Silindir Çanaklı Lüleler 85
3.6.Lale Çanaklı Lüleler 89
3.7.Yuvarlak Çanaklı Lüleler 90
3.8.Münferit Çanaklı Lüleler 94
3.9.Duman Yolu Kalan Lüleler 95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

KAYNAKÇA 111

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1a-1b. Kazı alanı……..……16
Şekil 2. Alanın altyapı sistemleri……..……..……17
Şekil 3. Farklı formlarda yapılmış künkler ……..……...……...……..…18
Şekil 4. Farklı tipte su kanalları ……..……...……...……19
Şekil 5. Su kanallarının şehre girdiği doğrultu ……..……...……..19
Şekil 6. Alanın birinci dönem altyapı sistemi örneği ……...……20
Şekil 7. 2. dönem kanal kesiti ……..……...……...……...……20
Şekil 8. Künklerin karşılaştırılması …… ……...……...……..……21
Şekil 9. Alanın üç dönem üst yapı sistemleri ……...……...……22
Şekil 10. Kentsel yapılanma içinde çıkarılan mimari formlar ……..……...……..…… .22
Şekil 11. Peristil avlu kalıntıları ……..……...……..….23
Şekil 12. Atrium kalıntıları……..……...……..……..24
Şekil 13. Triclinium kalıntıları ……..……...……...25
Şekil 14. Hamam kalıntısı ……...……25
Şekil 14a-14b. Hamam kalıntısı ……...……...……...……26
Şekil 15. Cadde kalıntıları ……...…..……...……...……27
Şekil 16. Su kanalı ve cadde izleri ...…….……...……...……...…27
Şekil 17. Alanın üç döneme göre gösterimi ……...……..…..28
Şekil 18. Zodyak Mozaiği ……...…….…..30
Şekil 19. Mozaik alanlar ……...……..…….31
Şekil 20. Dairesel formda iki adet silo çukuru ……..……...……...…..…31
Şekil 21. 1650-60 yıllarında kervansarayda tütün içilirken ……..……...……32
Şekil 22. Lüle Kalıbı Örnekleri ….……..……...……...……...……...….35
Şekil 23. Lülenin Bölümleri ……..…..……...……...……37
Şekil 24. Osmanlı döneminde kadınlar lüle kullanımı ……..……...……..…39
Şekil 25. Elinde Lülesiyle Yanyalı Ali Paşa ve kadınların lüle kullanımı örneği……..40

Şekil 26. Batı Tarzı Lüle……40
Şekil 27. Doğu Tarzı Lüle…… ….41
Şekil 28. Konya Etnografya Müzesi'nden 19. Yüzyıl Sonuna Tarihlenen Pişmiş Toprak Osmanlı Lülesi…… …..42
Şekil 29. 17-18. Yüzyıl Lüle Örnekleri…… …43
Şekil 30. 17-18. Yüzyıl Lüle Örnekleri…… …44
Şekil 31. Harput Kalesi gri ve beyaz hamurlu lüle örnekleri……..……..45
Şekil 32.Taş Lüle, Tarsus Müzesi…….46
Şekil 33. Harput Kalesi kahverengi ve kırmızı hamurlu lüle örnekleri……..49
Şekil 34. Ahşap Lüle, Tarsus Müzesi…….50
Şekil 35. Metal Lüle, Tarsus Müzesi……50
Şekil 36. Dış Yüzeyi Sırlı Lüle Örnekleri…….51
Şekil 37. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde tespit edilen geometrik motifler…...…….105
Şekil 38. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde tespit edilen bitkisel motifler…..……106
Şekil 39. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde yazılı silindir mühürler……...…107
Şekil 40. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde yazılı mühürler…….……..……107
Şekil 41. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde geometrik mühürler……..…….108
Şekil 42. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde bitkisel mühürler……...…….108

GİRİŞ

Bursa topraklarında tarih boyunca çok sayıda millet yaşamış, topografyasına ve iklim koşullarına uyum sağlamıştır. Bu yapı siyasi, kültürel ve ekonomik bir seyre sahiptir. Bu seyri etkileyen başlıca unsur coğrafyadır. Değişimler ve değişmezlikler coğrafyanın uygunluğuna bağlıdır (Ayverdi, 1989a).

Bursa'da bazı coğrafi isimler süreklilik gösterirken, bazıları zaman içinde yok olmuştur. Bu durum insan yerleşimine elverişli alanlarda daha yaygındır. Bursa'daki yer adları ağırlıklı olarak bölgede yaşayan topluluklarla ilgilidir ve insan topluluklarının durumunu yansıtan temel özellik Bursa topografyasındaki idari adlandırmalardır. Bu isimler hem bölge sakinlerini hem yöneticileri hem de idari yapıları ifade etmektedir (Ayverdi, 1989b).

Bursa'nın çekirdeğini oluşturan Prusias kenti, Uludağ'ın kuzey yamaçlarında doğal bir yükselti üzerinde kurulmuştur. Antik kentin bulunduğu alan, günümüze ulaşan surları nedeniyle genellikle "Hisariçi" olarak anılmaktadır (Okçu, 2009: 31).

Hisar, Uludağ'ın eteklerinde yer alan, kuzeye doğru eğimli, traverten ve kireçtaşı tüflerinden inşa edilmiş 260 metre yüksekliğinde bir terastır (Yediyıldız,1988:10). Bu teras, yüksek eğimleri nedeniyle doğal bir kaleyi andırmaktadır (Ergenç, 1984: 69). Koruma altındaki bu doğal alan, benzersiz fiziksel özellikleri nedeniyle erken dönemde ilgi çekmiştir. Bir söylentiye göre Prusias MÖ 6. yüzyılda bu bölgede bir kale inşa etmiş, bir başka söylentiye göre ise Kartacalı Hannibal MÖ 2. yüzyılda bir kale inşa etmiştir (Nazım, 1937: 1). 19. yüzyılda Bursa'yı ziyaret eden Charles Texier, surların sahibinin İmparator Theodor Laskaris olduğunu gösteren bir yazıttan bahsetmektedir (Texier, 2002: 201).

Yapılan çalışmada, Bursa Tophane Bölgesinde Hisar Arkeopark kazı alanında 2019 yılında gerçekleştirilen kazılar sonucu bulunan Osmanlı lüleleri incelenmiştir. Kazından çıkarılan 46 lülenin yanı sıra, birbirine yakın aşık kemikleri de dikkat çekmektedir. Bursa- Hisar Arkeopark Kazı Alanında diğer yapılan çoğu kazılarda olduğu gibi dış etmenlerin etkisi ve alanın her dönem kullanılmasından dolayı kültür katmanları birbirine karışmıştır. Kazıda her seviyeden farklı dönemlere tarihlenen buluntularla birlikte lülelerde gelmektedir. Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bursa ve Hisar Arkeopark kazı alanı ele alınmaktadır. İkinci bölümde tütün, lüle taşı, lüle yapım teknikleri ve üretimi hakkında bilgi verilmiş, Osmanlı döneminde lüle kullanımı detaylı şekilde anlatılmıştır. Üçüncü bölümde yapılan kazı çalışmalarında ele edilen 46 lülenin kataloglaması yapılmıştır. Dördüncü ve son bölüm ise çalışma ile ilgili olarak daha önceden yapılan çalışmalar incelenmiş ve benzer malzemeler ile karşılaştırmalar yapılarak değerlendirme ve sonuç bölümü hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BURSA

1.1.BURSA COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ

Bursa'nın Osmanlılar tarafından işgalinin ardından, topografyanın ve köylerin isimlendirilmesi Türklerin kültürünü yansıtmıştır. Eğer mevcut ismi değiştirmedilerse, bu kararlarında herhangi bir olumsuzluk görmediklerini göstermektedir. Bireyler coğrafyayı bütünüyle değiştiremeseler de isimlerini ve yönetim yapılarını değiştirme yeteneğine sahiptirler (Kepecioğlu, 2010).

Bursa'daki Türk dönemi oldukça iyi belgelenmiş ve siyasi bağlamlarda analiz edilmiştir. Bununla birlikte, bu çalışmaların coğrafya, özellikle de toprak ile ilişkisi oldukça azdır.

Bursa'nın tarihi coğrafyası MÖ 2. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Zaman içinde bu bölgedeki eski halkların ve ulusların uygarlıklarının göstergesi olan isimlendirmeleri ve yerleşimleri zaman zaman süreklilik göstermektedir (Gabriel, 2008).

Bursa ve çevresi eski çağlardan beri çok sayıda ulusun uğrak yeri olmuştur. Bölge Hitit, Frig, Lidya, İyon, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kültürlerinin izlerini taşımaktadır.

Bursa'nın yer aldığı Bitinya, Osmanlı'nın ortaya çıkışına kadar bir Roma ve Bizans illeri olarak varlığını sürdürmüştür (Baykal, 1950).

Bazı kaynaklar, Bursa şehrinin, MÖ 2. yüzyılın sonlarında Roma imparatoru tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Prusias' a sığınan Kartacalı Hannibal'ın sunduğu teklif ile Prusias onuruna kurulduğunu göstermektedir (Cemal, 1992). Bundan dolayı şehir Prussa olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Bitinya hükümdarları tarafından şimdiki kalenin bulunduğu yerde daha önceki bir yerleşimin yerinde yeniden kurulduğu da belirtilmektedir (Darkot, 1986).

Pyontus Kralı Mithandates'in düşüşünün ardından Romalılar tarafından ele geçirilen kent, İmparator Tralanos döneminde atanan bir vali tarafından Nicomedia'ya bağlanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Doğu Roma otoritesi altındaki şehirlerden biri haline gelmiştir (Kaplanoğlu, 1996).

Bu bölgeye geniş bir bölge olarak bakıldığında, yerli halklar arasındaki sınırları belirlemek oldukça zorlayıcıdır. Her bir kavmin birbirinden ayrı olduğu tüm bilim insanları tarafından tespit edilmiş ancak bugüne kadar yapılan araştırmalar, bu kavimlerin çok sık göç etmelerinden dolayı yaşadığı toprakların sınırlarını ortaya koymada somut sonuçlara ulaşamamıştır (Süel, 1996).

Bitinyalılar'ın Trakya ve Boğazlar üzerinden MÖ 700'lerde Bursa ve çevresine geldikleri belgelenmekle birlikte, birçok çalışma bölgenin bu dönemden çok daha önce yoğun bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Troin gibi önemli bir yerleşimin bu bölgeye yakın olması, bölgenin Eski Tunç Çağı boyunca gelişmiş bir topluma sahip olduğunu göstermektedir (Kara, 2003).

Bazı araştırmacılar Bursa bölgesinin Troia'nın siyasi ve kültürel etkisi altında olduğunu kabul ederken, bazıları da bölgenin Troia kültürüyle karşılaştırılabilecek bağımsız bir kültürel zenginliğe sahip olduğunu iddia etmektedir (Akkılıç, 2002).

Tarihsel olarak, Anadolu'ya hem doğudan hem de batıdan çok eski çağlardan beri göçler olmuştur. Batıdan, boğazlar üzerinden Anadolu'ya göç eden gruplar, bu verimli ovaları ele geçirmeye çalışmışlardır. Eğer bu bölgede güçlü bir devlet otoritesi olsaydı, bu göçebeler muhtemelen Anadolu'ya göç etmekteydiler (Mayader, 2008).

MÖ 1200 dolaylarında Trakya'dan gerçekleşen Ege Göçü en önemli göçlerden biridir. MÖ 700'lere kadar art arda devam eden bu göç boyunca, sonraki göçmenler önceki grupları Anadolu'ya yerleştirmiştir.

Bitinyalılar'ın MÖ 700'lerde Trakya ve Boğazlar üzerinden bölgeye geldikleri bilinmektedir. Bölgenin eski adı olan Mysia, bu göçlerden sonra Trakya'dan buraya yerleşenlerin bölgeye kendi adlarını vermesiyle Bitinya olarak değiştirilmiştir.

Klasik dönemde Anadolu'da çok sayıda dağ Olympos olarak anılmıştır. Bunlardan en görkemlisi Olypos Mysios olarak anılan Uludağ'dır (Nazım, 1937).

Dorların Yunanistan'ı istilasının ardından, önce İyonlar, ardından da Dorlar Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında koloniler kurmuşlardır. Bu faaliyet yaklaşık iki yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bursa bölgesinde Milet kenti tarafından bugünkü Gemlik yakınlarında Kios kolonisi ve Samos kenti tarafından Mudanya'da Mirlea kolonisi kurulmuştur (Süel, 1996). M. Kemalpaşa yakınlarındaki Melde Tepesi'nde yer alan tarihi Miletos (Miletopolis) MÖ 2. yüzyılda, Orhangazi'deki Basilinopolis kenti ise MS 356'da kurulmuştur (Kaplanoğlu,1996).

İznik Gölü ve Gemlik'te bulunan yazıtlar, bölgede tarımsal mülklerin ve kasabaların varlığına işaret etmektedir. Özellikle Romalı senatörlerin bu bölgede geniş arazilere sahip olduğu belirtilmektedir (Kaplanoğlu, 1996).

Hitit Krallığı'nın çöküşünün ardından Batı Anadolu'da Frig egemenliği kurulmuştur. Makedonya kökenli Frigler, Boğazlar üzerinden Anadolu'ya ulaşmışlar ve ilk olarak Marmara Denizi'nin güney ve güneydoğu bölgelerine yerleşmişlerdir. Bu arada Bursa'yı çevreleyen bölgenin de Frigler tarafından iskân edildiği kabul edilmektedir. Bölge bazen Hellespontos Frigyası olarak da anılmaktadır. Ardı ardına gelen göç dalgalarıyla Orta Anadolu'ya doğru ilerlemişler ve 10. yüzyılda Polatlı bölgesindeki Gordion'a varmışlar ve burası daha sonra başkentleri olmuştur.

Frigler 8. yüzyıl dolaylarında bir devlet kurmuşlardır. Frig Devleti'nin Kral Midas yönetiminde batıda Burdur'dan doğuda Amasya'ya ve güneyde Niğ'e kadar uzandığı kabul edilmektedir. Eş zamanlı olarak Anadolu yeni bir göç akınına uğramıştır. Topraklarını ele geçiren İskitlerden kaçan Kimmerler, Doğu Anadolu'ya göç etmişlerdir. Frig Kralı Midas, Asur Kralı Sargon'la birlikte uzun bir süre Kimmer zulmüne karşı koymuş, ancak Sargon'un Kimmerlerle savaşırken ölmesi üzerine bu mücadeleye yenik düşmüştür. 7. yüzyılın başlarında başkent Gordion yakılıp yıkılmıştır. Kimmerler'in yayılması Lidya bölgesine kadar ulaşmıştır.

Hitit İmparatorluğu'nun gerilemesinin ardından Lidya, Batı Anadolu'da Gediz ve Menderes nehirleri bölgesinde ortaya çıkmıştır. İlk olarak Adyat ve Tylonid hanedanları tarafından yönetilen Lidyalılar, 7. yüzyılın başlarında Mermnad hanedanının egemenliği altına girmiştir. Bu dönemde Lidya, Yakın Doğu'da önemli bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bol

miktarda altın madeni, devletin güçlendirilmesi için önemli bir kaynak oluşturmuştur. 645 yılında hükümdarları I. Gyges Kimmerler tarafından öldürülmüş ve yerine oğlu Ardys geçmiştir. Bu hükümdarın saltanatının yedinci yılında Kimmerler Sardes şehrini yağmaladılar. Kral Ardys daha sonra Kimmerleri yenerek onları Anadolu'dan çıkarmış ve devletin doğu sınırlarını Kızılırmak Nehri'ne kadar genişletmiştir. Sınırların Kızılırmak Nehri'ne kadar genişletilmesi Medlerle bir anlaşmaya varılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bölge uzun süren çatışmalara neden olmuştur. MÖ 585 yılında Medlerin İran'daki üstünlüğü sona ermiştir. Kiros yönetimindeki Persler, Med topraklarını tamamen boyundurukları altına almış ve 547'de Medlerden ziyade Lidyalılara karşı savaş başlatmışlardır. Savaşlar neticesinde Lidya kuvvetlerinin geri çekilmiş. Bu geri çekilme Kyros önderliğindeki Pers kuvvetlerinin önce Sardes'i ele geçirmesini, ardından da tüm Anadolu'yu kontrol altına almasını sağlamıştır.

İyon şehir devletleri ve onların Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki kolonileri, Perslerin yoğun baskısı nedeniyle ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Bu durum daha sonra Batı Anadolu kentlerinin ayaklanmasıyla sonuçlanmıştır. Perslere karşı ayaklanma Bitinya bölgesindeki kentleri de kapsamıştır. Bu ayaklanmanın Persler tarafından bastırılmasının ardından Bitinya bölgesi Batı Anadolu'daki Ionya'dan izole olmuş ve egemenliğin yeniden tesis edilmesiyle halk üzerindeki vergi yükü artmıştır.

MÖ 3. yüzyılın başlarında, Bitinya'nın özerk prenslikleri tek bir varlık halinde birleşmiştir. Bu birleşme, MÖ 2. yüzyılda özerk Bitinya'nın başlangıcı olarak görülebilmektedir.

İskender'in askerlerinin Makedonya'dan Anadolu'ya akın etmesi üzerine bölge büyük ölçüde zarar görmemiştir. Daha sonra Bitinya prensi Bas, kıyı kentlerinden başlayarak bölgenin kontrolünü ele geçirmiştir. İskender Satrab'ın bölgeyi kaybetmesinin ardından oğlu Zipoites, Trakyalı Lysimakeos'u durdurmuş ve MÖ 297 yılında İznik bölgesini ele geçirerek imparatorluğunu ilan etmiştir. Böylece MS 74 yılına kadar varlığını sürdüren Bitinya Krallığı kurulmuştur (Süel, 1996).

Bu dönemde krallığın toprakları genişlemiş ve Makedonya hükümdarı V. Philip ile yapılan antlaşmalarla bölgede tam otorite sağlanmıştır. I. Prusias döneminde alınanlar da dahil çok sayıda şehir Prusa olarak adlandırılmıştır. Kios kenti Prusa ad Mare, Kieros kenti Prusa ad Hypium ve Uludağ yamaçlarındaki antik Adussa kentinin kalıntıları üzerine inşa edilen kent Prusa ad Olympum olarak adlandırılmıştır.

Prusa, krallığın dağılmasına kadar Bitinya Krallığı içinde varlığını sürdürmüştür. Nikomedes'in MÖ 74 yılında ölümü üzerine, vasiyetinde belirtildiği üzere toprakları Roma İmparatorluğu'na bırakılmıştır. Pontos hükümdarı Mithridates bu sonucu engellemeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Romalı general Licinus Lucullus tarafından MÖ 71 yılında Kabera'da yenilgiye uğratılmıştır. O dönemde Prusa, bugün Hisar Mahallesi olarak adlandırılan bölgeden oluşmaktaydı. Roma İmparatoru Trajan, Prusa'yı Nikomedia'ya (İzmit) bağlamış ve genç Plinius'u vali olarak atamıştır. Vali Pliny, etkili bir yönetimle bölge kentlerinde önemli ıslahat girişimlerinde bulunmuş ve ekonomik kalkınmayı kolaylaştırmıştır. Justinianus döneminde Prusa, kaplıcaları nedeniyle önemli bir merkez olarak ortaya çıkmıştır. Kentte kamu yapıları, revaklar ve imparatorun bir heykeli bulunmaktaydı. Plinius tarafından yaptırılan bir hamam da bilinmektedir.

MÖ 62-59 yılları arasında Papirius Carbo ve daha sonra Papirius Pansa bu bölgede vali olarak görev yapmıştır. Bu iki hükümdar döneminde Bursa, Bitinya'nın eyalet başkenti olarak hizmet vermiştir. Eyalet merkezi daha sonra Nikomedia'ya taşınmıştır. Aziz Petrus'un kardeşi ve İsa'nın havarilerinden biri olan Aziz Andreas, MS 1. yüzyılda bu bölgedeki faaliyetleriyle tanınmaktadır. Bu nedenle Hıristiyan doktrini onun Bitinya Havarisi olarak atandığını ileri sürmektedir. Caecilius Secundus'un valilik yaptığı yıllarda, Prusa kenti Bithynia-Pontos eyaletinin odak noktası olarak yeniden kurulmuştur. İmparator Hadrianus MS 123 ve 133 yıllarında bölgeye iki gezi düzenlemiştir. Bu geziler sırasında, yakın zamanda meydana gelen bir depremle harap olan Nikaia (İznik) ve Nikomedia (İzmit) kentlerinin restorasyonu için gerekli direktifleri vermiş ve kentlerin yeniden inşasına başlanmıştır. Ayrıca mevcut nüfus Atranos (Orhaneli) civarında gelişmiştir.

MS 194 yılında göçebe bir grup olan Gothlar, başta Nikaia (İznik) ve Nikomedia (İzmit) olmak üzere bölgeyi yakıp yıkmışlardır. Roma'daki yönetim giderek aşınırken, bu tür göçebeler imparatorluk topraklarına zarar vermekteydi.

M.S. 286'da Diodetianus, imparatorluğun batı topraklarının yönetimini önce Ceasar, ardından da Augustus olarak birlikte hüküm sürdüğü Maximianus'a devrederken, kendisi de Nikomedia'nın başkent olduğu doğu eyaletlerinin kontrolünü üstlenmiştir.

Ancak doğu ve batı idari bölümlerine ayrılmış olan Roma İmparatorluğu, özellikle Asya'daki Sasanilerden gelenler olmak üzere çok sayıda zorluk ve saldırıyla karşı karşıya kalmıştır. İmparator Thedosius'un yönetimi sırasında birliğini korumasına rağmen, oğulları Arcadius ve Honorius imparatorluğu Batı ve Doğu (Bizans) bölgeleri olarak ikiye bölmüşlerdir. Bölünmenin ardından gelen saldırılar nedeniyle Batı Roma'nın çöküşü başlamıştır.

Arcadius tarafından yönetilen doğu toprakları 1453 yılına kadar bin yıldan fazla bir süre tarihi önemini korumuştur.

Roma İmparatorluğu'nun yavaş yavaş gerilemesine rağmen Bursa bölgesi önemini korumuştur. Bu bölgede Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayan ticaret hatlarının yanı sıra, kaplıcalar daha da önem kazanmış ve her türlü kötülüğe karşı bir koruyucu anlamına gelen Soteropolis olarak bilinmeye başlamıştır. Bu amaçla Uludağ'ın birçok yerinde manastırlar kurulmuştur. Uludağ'ın daha sonra Keşiş Dağı olarak adlandırılmasının sebebi budur (Süel, 1996).

Bizans dönemi boyunca Bursa bölgesi ağırlıklı olarak Bizans tarafından yönetilmiş, kuzeyde Gothlar ve Hunlar'dan, güneyde ise Araplar'dan gelen birçok saldırıya karşı savunulmuştur.

Abbasiler döneminde Harun Reşid'in kuvvetleri Bursa'ya kadar ulaşmıştır. 955 yılında Halep Hanedanları Bursa'yı ele geçirmiş ve 23 yıl boyunca yönetmişlerdir.

Bursa coğrafyası, Türkiye'nin toplam yüzölçümünün yaklaşık %1,5'ini kapsamakta ve ülke nüfusunun binde 25'ine ev sahipliği yapmaktadır. Bursa, ülkenin kuzeybatısında, Marmara Bölgesi'nde, 28°10' ve 30°00' doğu boylamları ile 40°40' ve 39°35' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Bursa, doğuda Bilecik, kuzeydoğuda Sakarya, kuzeyde İzmit, kuzey ve kuzeybatıda Marmara Denizi, güneybatı ve güneyde Balıkesir ve Kütahya illeri ile çevrilidir. Yüzölçümü 11.027 kilometrekaredir.

Bursa'nın iklimi Akdeniz ve Karadeniz iklimleri arasında bir geçiş niteliğindedir. İklim, denize yakınlık, kıyı sıradağlarının varlığı, dağlarla çevrili kapalı ovalar ve yükselti farklılıkları gibi değişkenler nedeniyle önemli çeşitlilik göstermektedir. Ağırlıklı olarak Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunan üç iklim tipinin özelliklerini sergilemekte ve birinden diğerine geçiş yapmaktadır. Bu iklimsel çeşitlilik, Anadolu'da kendine özgü bir bitki ve tarımsal ürün çeşitliliğine sebep olmuştur. Gemlik Körfezi kıyıları ve İznik Gölü çevresinde yazlar sıcak, kurak ve ılımlı, kışlar yağışlı karakterize edilen Akdeniz ikliminin hakim olmasına rağmen, kuzey esintilerine bir şekilde maruz kalan bu kıyı bölgelerinde yazlar Akdeniz ve Ege kıyılarında olduğu kadar bunaltıcı değildir. Kışlar ılık ve nispeten serindir. Bursa'da yaz ayları boyunca önemli bir kuraklık yaşanmamaktadır. Yıllık ortalama sıcaklık yaklaşık 14,4 derecedir. Sıcaklık yaz aylarında 22-23C°, kış aylarında ise 7-8 C°arasında değişmektedir.

Yağışların çoğunluğu kış ve ilkbahar boyunca görülmektedir. Ortalama 650 mm civarında olup, çoğunlukla cephe kökenli yağmur şeklinde görülmektedir. Kış aylarında yağışlar Uludağ gibi zirvelerde kar olarak görülmektedir. Ovada da zaman zaman kar görülmektedir. Bu ortam üzüm bağları ve özellikle zeytin ağaçları için son derece elverişlidir. Bu avantajlı iklim, tarih boyunca bölge sakinlerini büyülemiş ve onları uygun yaşam koşulları oluşturmaya teşvik etmiştir.

Kıyı yaylalarının hafif eğimleri, zeytin bahçeleri, üzüm bağları ve dutluklar, maki olarak bilinen aromatik bitki örtüsü ile süslenmiştir.

Bursa bölgesinin tipik görünümünü oluşturan yeryüzü şekilleri 400-500 rakımlı düzlükler ve fazla yükseltisi olmayan tepelik bölümlerden oluşmaktadır. Bursa'nın arkasında yer alan en yüksek nokta 2500 metre ile Uludağ'dır. Bursa, Marmara Bölgesi'nin topografik engellerinin önemli bileşenleri olan doğu ve batı yönündeki çöküntülerle bölünmüş dağ sıralarına sahiptir. Topraklarının yaklaşık %48'i platolardan oluşmaktadır. Dağlar Bursa topraklarının %35'ini, ovalar ise yaklaşık %17'sini oluşturmaktadır. Başlıca çöküntü alanları arasında İznik ve Ulubat gibi tektonik olarak oluşmuş göllerin yanı sıra Bursa, Yenişehir ve İnegöl ovaları yer almaktadır.

Bölgenin çukur kısımları, Ege Denizi'ne komşu benzer bölgelerde görüldüğü gibi sürekli çukurlar şeklinde değil, boncuk dizisi gibi sıralı bir şekilde uzanmaktadır.

Dağlar genellikle doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Uludağ bunlar arasında en önemlisidir. Granit, billursist ve mermerden oluşan Uludağ'ın zirveleri 2500 metreye kadar yükselmekte ve dağ silsilesi güneydoğuya doğru Domaniç Dağları'na uzanır. Bursa bölgesinin batısında, Domaniç Dağları'nın bir bölümünün yanı sıra Orhaneli ve Keleş ilçelerini çevreleyen Gökçedağ, Akdağ ve Eğrióz Dağları da dahil dağlık araziler bulunmaktadır.

Bursa coğrafyasında; Samanlı Dağları ile Katırlı Dağları ve Karadağ gibi diğer sıradağlar, İznik Ovası ve Yenişehir Ovası gibi ovalar, Nilüfer Çayı gibi akarsular, Ulubat Gölü ve İznik Gölü gibi göller bulunmaktadır. Bölge bakır, kurşun, çinko ve mermer gibi minerallerin yanı sıra kireçtaşı ve linyit madenleri ile yeraltı açısından da zenginliklere sahiptir.

1.2.HİSAR BÖLGESİ

Bursa, Osmanlılar tarafından fethedilene kadar Bitinya, Roma ve Bizans egemenliği sırasında müstahkem bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür. Bursa 1326 yılında Orhan Gazi tarafından fethedilmiş ve 1402 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur. Böylece küçük bir Bizans yerleşimi olan Bursa Hisarı, bir devletin yönetim merkezi haline geldi. Bursa şehri doğal olarak genişledi ve gelişti, Hisar'ın içine hapsolmuş kompakt bir garnizon kasabası olan eski kimliğinden uzaklaşmıştır. Orhan Gazi tarafından başlatılan birçok merkezin kurulması yoluyla şehrin genişletilmesi, daha sonra gelen hükümdarlar tarafından da taklit edilmiştir. Sonuç olarak şehir, sultanlar tarafından inşa edilen yeni külliyelerin etrafında kurulan beş ana bölgeye ayrılmıştır (Dakrot, 1986: 806).

1. Yıldırım: Şehrin doğusunda yer alan bu mahalle, Yıldırım Külliyesi etrafında kümelenmiştir.

2. Yeşil: Yeşil Külliyesi çevresindeki bu bölge kentin doğu kesiminde yer almaktadır. Kentin batı kesiminden Gökdere Vadisi ile ayrılır ve doğal topografyası nedeniyle vadiye göre biraz daha yüksektir.

3. Han bölgesi: Şehrin merkezinde, Ulu camii ve Orhan Camii arasında yer alan bu mahalle, iş alanlarından oluşmakta ve Bursa'nın ekonomik merkezi olarak hizmet vermektedir.

4. Hisar: Burası, saray ve darphane gibi önemli kamusal alanları da içeren, surlarla çevrili bölgedir.

5. Muradiye: Şehrin batı kesiminde yer alan bu mahalle, Muradiye Külliyesi merkezli bir yerleşim alanıdır. Hisar'dan Cilimboz Vadisi ile ayrılır (Mayader, 2008: 52).

Hisar, bu topluluklar arasında ilk ve en eski yerleşim yeri olarak seçkin bir konuma sahiptir. Bu, bir Bizans kasabasının bir Osmanlı mahallesine dönüştüğünü gösterir. İstanbul'un başkent olarak belirlenmesine rağmen Hisar, başkent olduğu yıllar boyunca devlet görevlileri için tercih edilen bir yerleşim yeri olma özelliğini korumuştur. Semt, sultanın ailesi de dahil olmak üzere şehrin en saygın kişilerine ev sahipliği yapmıştır. Saray, artık idari bir varlık olarak işlev görmemesine rağmen, sonraki yıllarda Bursa'yı ziyaret eden sultanlar ve siyasetçiler için bir sığınak olmaya devam etmiştir (Kara, 2003: 23). Kurucuların mezarlarının bu civarda bulunması, mahallenin önemini artırmaktadır.

1.3.HİSAR ARKEOPARK KAZI ALANI[1]

Bursa Hisariçi 5009 Ada'da yürütülen arkeolojik kazılar, kentsel bir dokuyu ortaya çıkarmıştır (Şekil 1a, 1b). Alanın arkeolojik önemi ilk olarak Zodyak Mozaiği'nin keşfedilmesiyle anlaşılmıştır. Zodyak Mozaiği 2000 yılında ortaya çıkarılmış, 2003 yılında kazılmış ve 2005 yılında ortasındaki Sol Invictus temsilinin çalınmasının ardından 2007 yılında alandan çıkarılarak müzeye taşınmıştır. Arkeolojik kazılar 2015 yılında başlamış ve 2021 yılına kadar devam etmiştir.

[1] Bursa Arkeoloji Müzesi Hisar-Arkeopark Kazı raporlarından derlenmiştir.



Şekil 1a. Kazı alanı (Müze Arşivi)



Şekil 1b. Kazı alanı (Müze Arşivi)

Alandaki kalıntılar, Bursa'nın tarihi kentsel durumu ve geçmişteki günlük yaşam hakkında önemli belgeler ve bilgiler sağlamaktadır. Ziyaretçilere ilgili tüm bilgi ve belgeleri

sağlayacak bir arkeopark oluşturulması tasarlanmaktadır. Alanın ne tür belge ve bilgiler içerdiğini tespit etmek önem arz etmektedir.

Kazılar, şehrin bir bölümünün sokaklarını, caddelerini, yapılarını ve kanalizasyon sistemini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bir kentin altyapı ve üstyapı sistemlerini bağımsız olarak incelemekte fayda bulunmaktadır.

Alanın belirleyici özelliklerinden biri de doğal bir su kaynağına yakın olmasıdır. Bu doğal su kaynağının adı Pınarbaşı'dır. Kaynak, İzzettin Paşa Camii'nin bitişiğinde yer almaktadır (Şekil 2) .

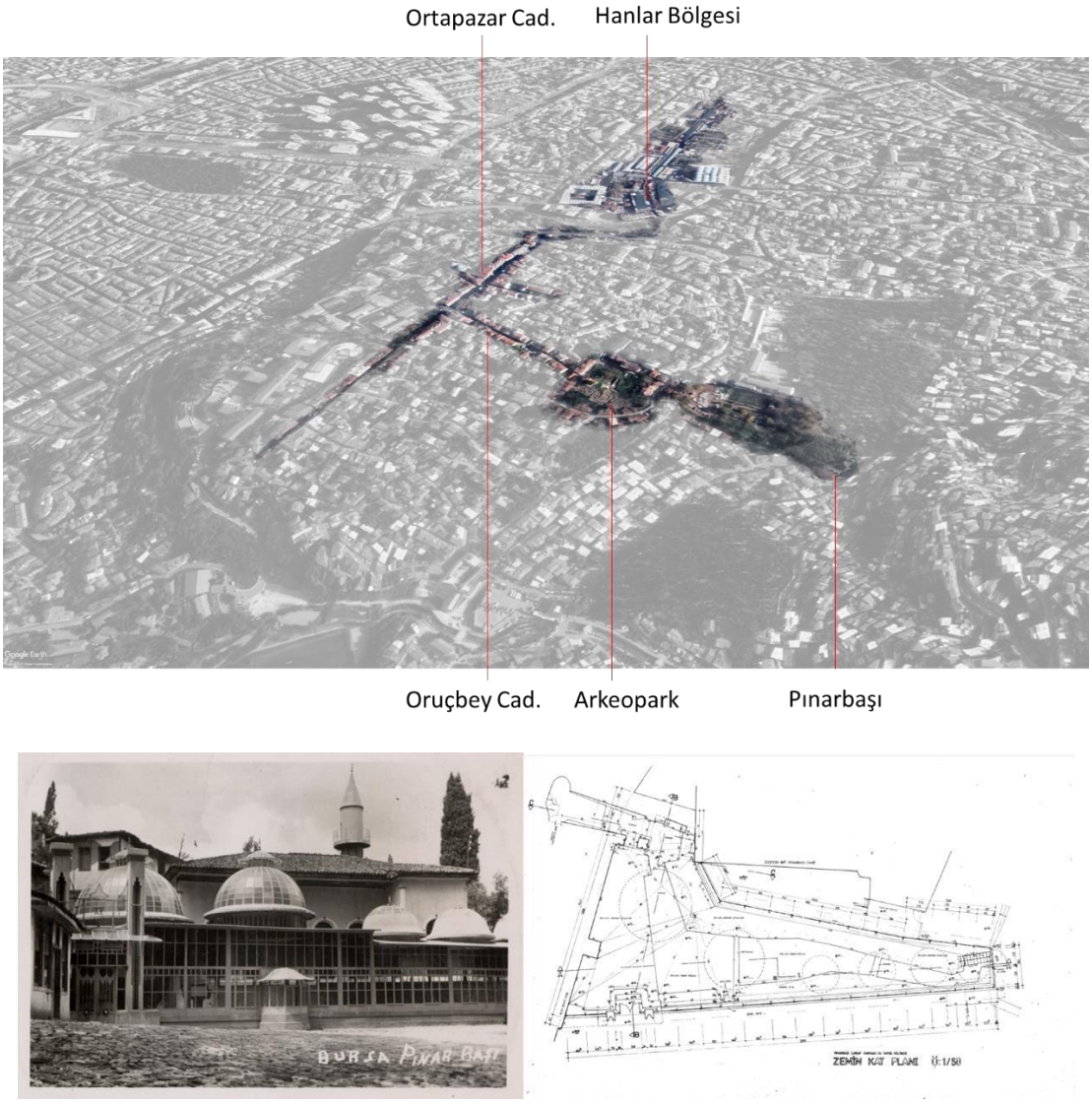

Şekil 2. Alanın altyapı sistemleri (Müze Arşivi)

Bölgede, şehrin başka yerlerinde bulunandan çok daha fazla sayıda su künkleri tespit edilmiştir. Künklerin uzunluğu, profili, yüksekliği, yönü ve teknolojisi, alanın aydınlatılması için önemli bilgiler sunmaktadır. Bakıldığında künklerin üç farklı tipte (Şekil 3) ve teknolojide olduğu söylenebilmektedir.



Şekil 3. Farklı formlarda yapılmış künkler (Müze arşivi)

Altyapı sistemlerinin birinci dönemi, alanın doğu kısmındaki caddeyle bağlantılı olan su kanallarıdır. Bu tabakada en az üç ana tip su kanalı bulunmaktadır. İlk özellik, yolun ortasında yer alan, sağlam taş bloklarla kaplanmış ve kenarları boyunca yontulmuş taşlarla inşa edilmiş su kanalıdır (Şekil 4). Bu yüksek kaliteli su kanalının her iki yanında en az iki farklı pişmiş toprak su kanalı bulunmaktadır. Dördü sağda, dördü solda olmak üzere toplam sekiz kanal bulunmaktadır.

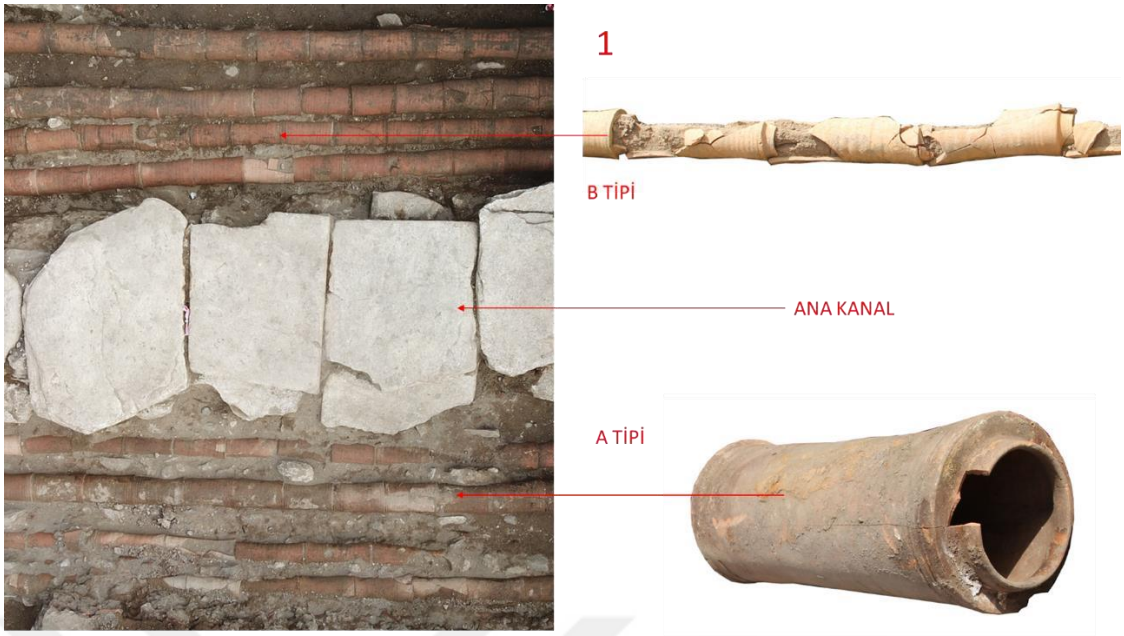

Şekil 4. Farklı tipte su kanalları (Müze arşivi)

Kesme taş bloklardan inşa edilen ve üzeri büyük taş levhalarla kaplanan su kanalı, şehir surlarından Pınarbaşı Kaynağı'na doğru uzanmaktadır. Bu su kanalı günümüzde Pınarbaşı Parkı'nın çevresine yakın bir yerde, sonraki su kanallarıyla birlikte görülebilmektedir. Su kanallarının kente birleştiği noktada yer alan ve bu kanalların hemen üzerinde hizalanan burç da aynı şekilde bu su sisteminin bir bileşeni olması gerekmektedir (Şekil 5).



Şekil 5. Su kanallarının şehre girdiği doğrultu (Müze arşivi)

Buna karşılık, Sebah ve Joailier tarafından ilgili burcun önünde çekilen 1890 tarihli fotoğrafta, çevredeki su kanalını gizlemek için kullanılan taş kaplamaların benzerliği dikkat çekmektedir. Bundan dolayı, bu su kanalının şehrin ötesinde Pınarbaşı'na kadar uzandığı söylenebilmektedir.



Şekil 6. Alanın Birinci dönem altyapı sistemi örneği (Müze arşivi)

Caddenin ortasındaki kesme taş bloklardan inşa edilen su kanalının sağ ve sol tarafında yer alan künklerde iki temel künk tipi tespit edilmiştir. Bunlardan biri, iç bükey bir gövdeye ve geçme profillerinde hassas, rafine bir işçiliğe sahip, titizlikle tasarlanmış bir hunidir. Bu eserler MÖ 2. yüzyıla atfedilmektedir. Diğer bir huni ise üst yüzeyinde tornada şekillendirilmiş izlerin belirgin bir şekilde gözlemlenebildiği konik birleşme profilleriyle tanımlanmaktadır.

Altyapı sistemlerinin ikinci dönemi, tarihi sokak seviyesinden yaklaşık 30 cm yukarıda yer alan bir kanaldır ve yönü sokağınkiyle aynı hizada değildir. Bu kanal, sokak seviyesindeki mimaride yer alan kanallardan daha büyük bir kesite sahiptir.



Şekil 7. 2. dönem kanal kesiti (Müze arşivi)

Altyapı sistemlerinin üçüncü dönemi, bölgenin hemen her yerinde görülebilen bir su künkleri katmanından oluşmaktadır. Bu su künklerinin ayırt edici özelliği gövdelerindeki boğumlardır. Bu özellik sadece huninin yüzeyinin sağlamlığını arttırmakla kalmamakta, aynı zamanda dekoratif bir unsur olarak da işlev görmektedir. Benzer örnekler Kayseri'deki Keykubadiye Sarayı'nda (1220) ve İstanbul Mahmutpaşa Camii'nde (1467) görülebilmektedir. Bu katman muhtemelen kentin İslamlaşmasını takiben kentsel kurgudaki morfolojik değişime işaret etmektedir. Bu künklerin üzerinde bir örnekte pişmiş topraktan, bir diğerinde ise taştan oluşan koruyucu bir örtü dikkat çekmektedir.



Şekil 8. Künklerin karşılaştırılması (Müze arşivi)

İkinci en önemli izler üstyapı sistemiyle ilgilidir. Bunlar diğerlerinin yanı sıra duvarlar, döşemeler ve kaplamaları kapsamaktadır.

Üstyapıda üç temel seviye tespit edilmiştir (Şekil 9). İlk katman, dik açılarla kesişen duvarlarla karakterize edilen geometrik bir metropol yapısından oluşmaktadır. İkinci katman, ilk katmanla aynı özellikleri paylaşan, ancak daha az geometrik kesinlik sergileyen, geometride hafif sapmalar ve değişiklikler içeren bir kentsel yapıdır. Üçüncü dönem, belirgin bir şekilde farklı bir geometrik düzenleme de dahil, ilk katmanı önemli ölçüde bozan bir kentsel doku ve yapılandırmayı ifade etmektedir.



Şekil 9. Alanın üç dönem üst yapı sistemleri (Müze arşivi)

Üstyapı sistemlerinin birinci dönemi, belirgin bir geometrik yapıya sahip bir yapılanmayı tanımlamaktadır. Çevrede her biri yaklaşık 5 metre genişliğinde iki cadde ortaya çıkarılmıştır. Bu iki cadde arasındaki mesafe 36 metredir. Bu bölüm 18 metre olarak ikiye bölünmüştür. Bu karakterin aynı şekilde devam ettiği 25 ve 23 numaralı parsellerde açılan açmalarda ortaya çıkarılan duvarlardan anlaşılmaktadır (Fornet, 2017). Bu karakter Hippodamos tarzı şehir planlarını andırmaktadır. Bu geometrik kentsel yapılanma içerisinde belirli mimari formlar tespit edilmiştir (Şekil 10). Bunlar arasında Peristy avlusu, Atrium ve Triclinium yer almaktadır. Çevrede bulunan ve bugün müzeye nakledilen Zodyak Mozaiği'nin Atrium'a bağlı bir odanın döşemesine ait olması muhtemeldir.

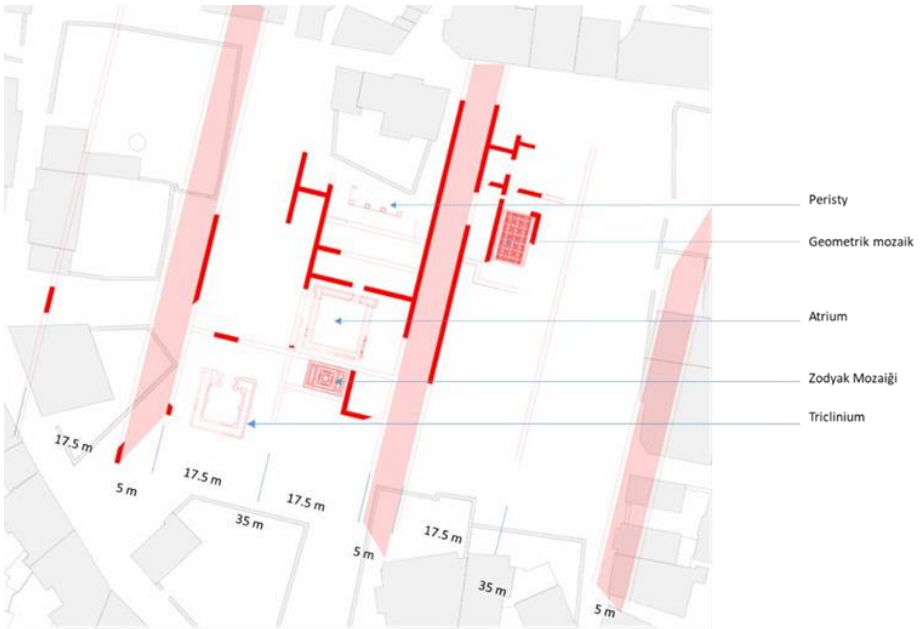

Şekil 10. Kentsel yapılanma içinde çıkarılan mimari formlar (Müze arşivi)

Peristil Avlu**;** Bugün otelin hemen güney tarafında stylobat blokları ve onların üzerinde 2 adet sütun kaidesi bulunmaktadır. Bunlar, bizce, büyük ölçüde otelin altında olan bir Peristil avlunun kolonatlarıdır. Roma konutlarının bir unsuru olan peristil avlularda sütunların araları parapetlerle kapatılmaktadır. Bu iki sütunun arasında tuğlalarla örülmüş bir parapetin izi vardır (Şekil 11).



Şekil 11. Perstil avlu kalıntıları (Müze arşivi)

Atrium; Peristil avlunun güneyinde suya dayanıklı bir sıva ile kaplanmış bir havuz dikkati çekmektedir. Bu havuz, doğu batı doğrultusunda ve 1,35 m genişliktedir. Bu havuzun diğer yönlerdeki devamının izleri de (büyük ölçüde tahrip olmasına karşın) takip edilebilmektedir. Bu sığ havuzun yanı başında, onunla bitişik 90 cm genişliğinde mozaikli bir alan gözlenmektedir. Bütün bu izlerden, mekanın genişliğinin 12.4 x 12.4 metre boyutlarında olduğunu söyleyebiliriz. Bu mozaikli alan ve sığ havuz bu alanın bir İmpluvium (havuz) lu bir Atrium olabileceği fikrini akla getirmektedir (Şekil 12), (Atrium ve impluvuma örnek olarak Pompei'deki Menandro evi).

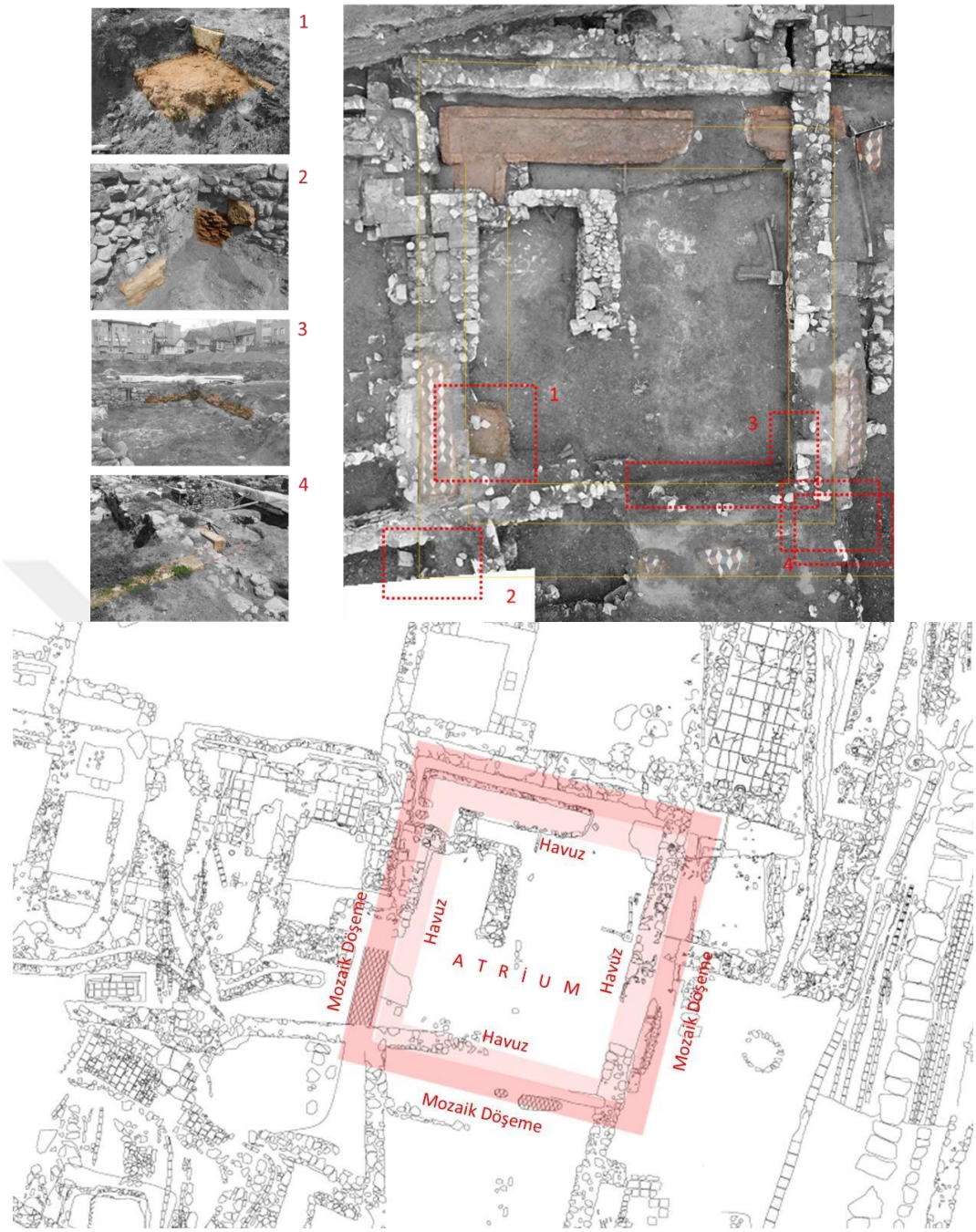

Şekil 12. Atrium (Müze arşivi)

Triclinium; Kazı alanının güney tarafında, at nalı şeklinde oldukça kaliteli bir işçilikle yapılmış temeli olmayan ancak üstyapısı oldukça süslü ve iyi bir işçilikle inşa edilmiş bir yapı dikkati çekmektedir. Bu yapı 9.80 m x 8.80 m ölçülerindedir. Bu yapının genişliği 150 cm olup, yanlarında 30'ar cmlik çıkıntıları ile bir su havuzu gibi görünmektedir. Bu havuzun köşelerinde dekoratif amaçlı olduğu söylenebilecek dişler dikkati çekmektedir. Bu biçimdeki oluşumlar genellikle Roma'da şölen masası olarak kullanılmaktadır (Şekil 13). Bunun en iyi örneği Petra-Ürdün'de Askerler Mezarlığı'nın içindeki Triclinium'dur.



Şekil 13. Triclinium kalıntıları (Müze arşivi)

Üstyapı sistemlerinin ikinci döneminde (hamam), kentin geometrisi görünüşte değişmemişse de dikkatli olarak incelendiğinde bu yapı katmanındaki duvar hizalamalarının bir önceki dönemin kesin geometrik ilkelerinden önemli ölçüde farklılaştığı görülebilmektedir. Buna çok sayıda faktör katkıda bulunmuş olabilir.

Bölgede, Batı yolu olarak adlandırılan karayoluna bakan apsisli ve komşu alanlı bir yapı dikkat çekmektedir. Bu yapı bir hamam olarak tanımlandırılabilir.

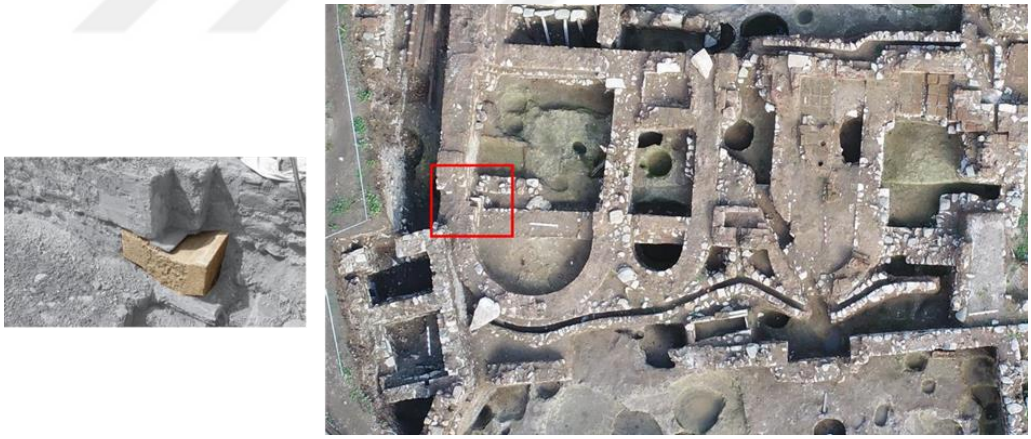

Şekil 14. Hamam kalıntısı (Müze arşivi)

Hamam, batıdan doğuya doğru sıralanmış beş ana odadan oluşmaktadır (Şekil 14, 14 a). En batıdaki oda en geniş olanıdır ve muhtemelen hamamın frigidarium bölümüdür. Duvarlarına devşirme olarak antik taşlar yerleştirilmiştir (Şekil 14 b). Bunun bitişiğinde, doğuda, apsisli daha küçük bir alan yer almaktadır. Bu alanın kuzey bölümünde iç kaplamaları bozulmamış bir küvet dikkat çekmektedir. Batıdan doğuya doğru ilerleyen üçüncü odada apsis bulunmamaktadır. Bu odada hypocaust sistemi dikkat çekmektedir. Bu düzenlemede en doğudaki oda haç şeklinde bir düzene sahiptir. Kuzeydeki nişin tabanında ve yan duvarında yer alan kanallar ve açıklıklar, bu bölmenin sıcak su kazanı olarak kullanıldığını göstermektedir.



Şekil 14a. Hamam kalıntısı (Müze arşivi)

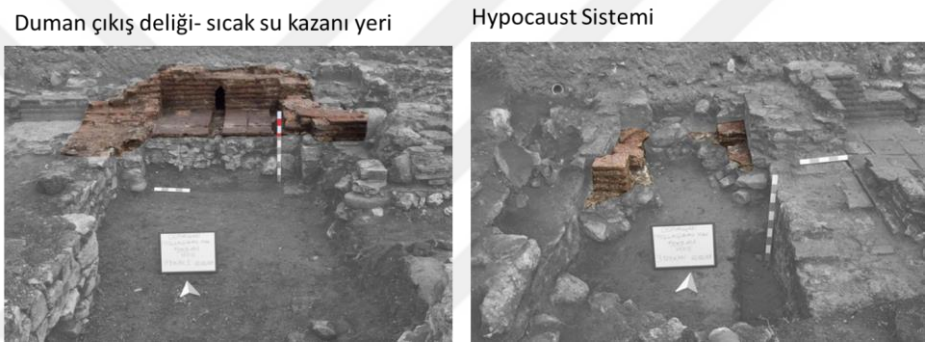

Şekil 14b. Hamam kalıntısı (Müze arşivi)

Bu hamamın benzer örneklerine MS. 7-8. Yüzyıllarda rastlamaktayız. Bunlardan biri Emevi Sarayı olan Suriye' de Qasr al-Hayr al Sharqi'de'dir (Yegül: 1995). Bir diğer önemli örnek ise Kıbrıs'tadır (Yegül: 1995).

Üstyapı sistemlerinin üçüncü dönemi, kentsel yapıda önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu değişimin en önemli kanıtı, altyapı bölümünde de değinildiği gibi, alan boyunca uzanan su borularının yapısında görülebilmektedir (Şekil 15). Bu katman, 1. katmana göre yaklaşık 80 cm daha yüksektir.

Kentsel yapıdaki en önemli değişiklik, günümüzdeki Oruç Bey Caddesi ile aynı hizaya getirilmeye çalışılan bir caddenin kalıntılarını temsil edebilecek veya Oruç Bey Caddesi'nin devamına işaret edebilecek, 5 m genişliğindeki caddenin üzerinde yaklaşık 80 cm yükseltilmiş bir su kanalı ve cadde kalıntılarının varlığıdır (Şekil 16).



Şekil 15. Cadde kalıntıları (Müze arşivi)



Şekil 16. Su kanalı ve cadde izleri (Müze arşivi)

Kentin arkeolojik birinci dönemi, Peristyl avlu ve Atrium ile birlikte mozaik döşemeli odalar ve bu kentsel düzenle hizalanmış bir Roma villasının özelliklerini örnekleyen Triclinium ile titizlikle yapılandırılmış geometrik bir kentsel tasarımla işaretlenmiştir. Su künkleri incelendiğinde, bu katman içinde en az iki alt katmanın daha varlığına işaret etmektedir. Birincil tabakanın MÖ 2. yüzyılda başladığı ve MS 2. yüzyıla kadar devam ettiği düşünülebilmektedir.

Doğu yolu boyunca kesme taşlarla inşa edilen su kanalı, duvarların ötesinde Pınarbaşı Kaynağı' na kadar uzanan dikkate değer yapısal özellikleriyle birlikte daha erken bir döneme işaret edebilmektedir.

Kentin arkeolojik ikinci döneminde, kent planında bazı deformasyonlar ortaya çıkarmaktadır. Yine de antik dönemin katı geometrik düzeninden önemli bir sapma olmadığı söylenebilmektedir. Bölgede bu dönemi tarihleyebilecek en önemli belge, kuşkusuz batı caddesinin karşısında inşa edilen hamamdır. Bu hamam Bizans ve Emevi hamamlarının özelliklerini taşımaktadır.

Kentin arkeolojik üçüncü dönemi, kentsel yapılanmada önemli değişikliklerin yaşandığı bir evreye işaret etmektedir. Bu tabaka Hisariçi' nde ki mevcut kent planının kanıtlarını ortaya koymaktadır. Bu dönemi tarihlemek için en önemli belge, belirgin bir şekilde farklı bir döneme işaret eden su sistemleri ve su künkleridir (Şekil 17) .



Şekil 17. Alanın üç döneme göre gösterimi (Müze arşivi)

Dışarıda hisar içinde 2000 yılında başlayan ve günümüze kadar birçok parselde yapılan sondaj kazısı çalışmaları sonucunda, oldukça sağlam harçlı veya harçsız duvar kalıntıları ile

şehrin kanalizasyon, su dağıtım ve ısıtma sistemi hakkında ipuçları verecek bulgulara rastlanmıştır.

Bursa'da en eski su hattı Pınarbaşı'ndan Hisara, yani kale içerisinde su kemerleri ve künkler ile götürülen hattır. Pınarbaşı'nda suyun kemerler ve künkler vasıtasıyla başta saray olmak üzere tüm kentin ihtiyacı karşılanmıştır. Hisar içinde yapılan sondaj kazılarında da bunu destekleyen birçok künk ve kanal izlerine rastlanmıştır.

Bu sondaj kazılarından biri de Molla Gürani mahallesi birinci derece sit alanında yer alan özel mülkiyette yer alan 8.452 metrekare bir alanı kapsayan ve 2003 yılında başlayan kazılardır. Bu kazılarda 2003, 2004, 2005 yılında belirlenen alanlarda sondajlar açılmış ve Zodyak Mozaiği ortaya çıkarılmıştır (Şekil 18). Mozaik döşemenin ana panosu, dairevi bir şeklin içerisinde 12 burcun simge elendiği zodyak kuşak, bu kuşağın ortasında güneş tanrısı Sol İnvictus ve panonun dört bir köşesine kadın olarak sembolize edilen mevsimler oluşturmaktadır. Mozaiğin üzerinde pagan unsurlar olan Hercules, Sol İnvictusgibi betimlerin olması Hıristiyanlık öncesi bir zaman dilimine işaret ettiğini göstermektedir (Çıtakoğlu, 2015:25). Bu nedenle mozaik için İS 3-4. yüzyıl tarih olarak kabul edilmektedir. Döşeme kuzey- güney doğrultuda uzanmaktadır.

Sondaj kazılarında ortaya çıkarılan taban mozaiklerinin den sonra alanda 1.Derece Arkeolojik Sit olarak gösterilmesine yönelik hazırlanan plan değişikliği Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 12.08.2004 gün ve olsun sayılı kararı ile uygun görülmüştür.

Osmangazi Belediyesi tarafından alınan birinci derece arkeolojik sit arkeopark olarak gösterilmesine yönelik hazırlanan plan değişikliği, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 29.01.2014 gün ve 2816 sayılı kararı ile uygun görülmüş ve alan Arkeopark ilan edilmiştir.

Alan içerisinde harçlı ve harçsız birçok taş sırasına, silindirik formda pişmiş toprak malzemeden üretilen boru şeklindeki öğelerden oluşan sıralara ve bunlar arasında bağlantı kurduğu gözlenen taş ünitelere, mozaik kalıntılarına, pişmiş toprak döşeme plakaları, açık renk sarp toprak zemine dairesel formda oluşturulan boyutlara bir gün yüzleri yer yer mermer plakalarla kaplı iki yanı yerel taşlarla sınırlanmış olguya, yuvarlak şekilde taşların çevrelediği bir alana rastlanmıştır.

Yani beraber zıt renkli position örgü bandının çevrelediği farklı geometrik motiflerden meydana gelen mozaik panel üzerinde çok azı görünen üst üste binmiş baklava dilimleri görülmektedir. Ancak farklı geometrik motiflerin bir araya getirdiği kompozisyon çok az da olsa seçilebilmektedir.

Mozaik panelinin çok azının kuruna gelmiş olması sebebiyle söz konusu mozaiği tarihlendirmek oldukça güçtür. Ancak sürdürülen kazı çalışmalarında farklı aşamalarda açığa çıkan nazik panellerinden hareketle mozaik için genel bir tarih öngörülerek geç antik çağ (İS 3- 6. yüzyıl) ait bir mekanın taban mozaiği yorumu yapılabilmektedir.

Mozaik için bırakılan alana batısında kuzey- güney doğrultulu bir duvarın ardından açık renk sert toprak zemine dairesel formda oluşturulan oyuklar mevcuttur. Bu oyukların silo olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Şekil 19).

Mozaik koltuklarının bulunduğu alan (Şekil 20) ile silolar arasındaki kuzey- güney doğrultulu harçsız taş sırasında oluştu duvar bulunmaktadır. Bu duvarın izleri Bazı noktalarda kesintiler olmasına karşın, kuzeyden güneye yaklaşık 20 m kadar takip edilebilmektedir. Ayrıca kuzey güney doğrultulu duvar bazı kısımlarda doğu- batı yönünde başka taş sıraları ile çakışmaktadır. Bu çakışan duvarların doğusundaki alan henüz kazılmadığından olası mekân sınırları gözlemlenememektedir.

Mozaik kalıntılarının bulunduğu alanın kuzeyinde, doğu-batı uzantılı bir duvar sonrasında sondaj kazısı yapılarak daha derin kota inilen bir alan bulunmaktadır. Bu çakışan alanın da kuzeyinde pişmiş toprak plakaların yan yana dizilmesiyle oluşan olasılıkla bir mekanın zeminine rastlanmıştır.



Şekil 18. Zodyak Mozaiği (Müze arşivi)



Şekil 19. Mozaik alanlar (Müze arşivi)



Şekil 20. Dairesel formda iki adet silo çukuru (Müze arşivi)

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE LÜLENİN KULLANIMI

2.1.LÜLENİN TARİHÇESİ

Bu başlıkta ilk olarak tütün, lüle taşı, lüle üretim ve teknikleri incelenmektedir. Ardından lüle formları ve tipolojisi konusu 17-18. yüzyıl lüleleri ve 19-20. yüzyıl lüleleri olarak ele alınmaktadır.

2.1.1. Tütün, Lüle Taşı, Lüle Teknikleri ve Üretimi

Tütün bitkisinin 8.000 yıl öncesine dayanan uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Ancak zaman geçtikçe orijinal tütün bitkisi yok olmuş ve Amerika'nın kuzey ve güney bölgelerinde yetiştirilen bitkiler olan "Nicotianarustica" ve "Nicotianatabacum" yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bayram, 2011: 244). 15. yüzyılın sonlarına kadar tütünün sadece Amerika kıtası dışında var olduğu bilinmekteydi. Ancak Amerika'nın keşfiyle birlikte Avrupa, Batı Afrika, Mısır ve Doğu Akdeniz kıyılarına yayılmıştır ve pek çok ülkede üretilmeye başlanmıştır (Goodman, 1993: 17). Amerikan yerlileri bitkiden "her derde deva" olarak söz etmekte ve ilk olarak şaman ayinlerinde "halüsinasyon" için kullanmaktaydı. Direnç sağladığı, açlık ve susuzluğu giderdiği düşünülmekteydi (Bayram, 2011: 244).

Tütün, Osmanlı'ya 1600 yılında İngilizler tarafından getirilerek başlangıçta tıbbi bir ilaç olarak satılmış ve zamanla ulema ve devlet büyükleri de dahil toplumun tüm kademeleri arasında popüler hale gelmiştir. Aşırı tütün kullanımı, kahvehanelerin ve çarşıların dumanla dolmasına yol açmıştır ancak bunun yanında tütün toplumun vazgeçilmezi haline de gelmiştir (Şekil 2) . Bu yaygın tütün içme eğilimi, Osmanlı tarihçisi Peçevi'nin de kaydettiği gibi, tütün içmek için pişmiş toprak lülelere yüksek talebi artırmıştır.

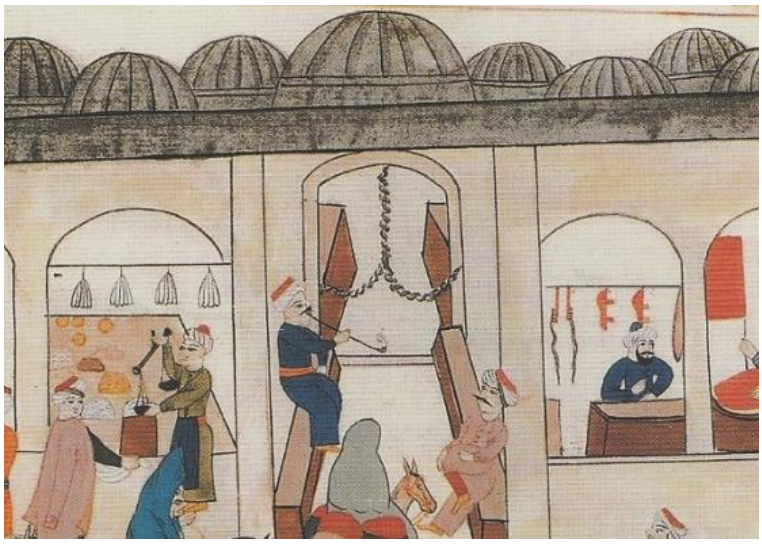

Şekil 21. 1650-60 yıllarında kervansarayda tütün içilirken (Bağcı, 2006)

Tütünün kullanılmaya başlanmasıyla birlikte lüle taşının ekonomik önemi artmıştır. Tütün bitkisinin anavatanı Afrika'dır ve geçmişi 8.000 yıl öncesine dayanmaktadır. Kristof Kolomb'un Amerika kıtasını keşfetmesinden sonra, zamanla kaybolan ve Kızılderililerin ataları tarafından kıtaya getirilen tütün, başta Batı Afrika, Mısır ve Doğu Akdeniz olmak üzere tüm Avrupa'da tanınmaya başlamıştır. Eskişehir'de çıkarılan dünyanın en kaliteli lüle taşı, kolay işlenmesi ve emiciliği nedeniyle en uygun lüle malzemesi olarak ortaya çıkmış ve Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Osmanlı'da tütün içmek 17. yüzyılın başlarından itibaren yaygın bir alışkanlık haline gelmiştir. Tütünün sağlığa iyi gelen bir bitki olduğuna inanan İngilizler, tütünü Osmanlı'ya taşımış ve ilaç olarak tanıtmışlardır. Tütünün ilk yetiştirildiği yer Selanik'tir ve daha sonra tüm imparatorluğa yayılmıştır. Lüle taşı olarak bilinen Eskişehir taşından lüle üretimi, tütün kullanımının Avrupa ve Osmanlı'ya yayılmasıyla artmıştır (Kalaycı ve Öztürk, 2017: 7-10).

Tütünün ele alınmasının ardından lüle taşı ele alınmaktadır. Arkeolojik bulguların yanı sıra, lüle taşına ilişkin bilinen ilk yazılı kayıtlar 12. yüzyıla aittir. Bir Arap kaşif olan Ali B. El Herevi 1173 yılında Eskişehir'i ziyaret ettiğinde, yolculuk günlüğünde (Kitab al-işarat ila-Marifat Ez-Ziyarat) lüle taşının kullanıldığını kaydetmiş, ancak nerede kullanıldığını belirtmemiştir (Taşlıgil ve Şahin, 2011: 440) Cahit Bilim (1997) bu durumu, Anadolu Selçukluları dönemine denk gelen bu dönemde tütün ve tütün içiminin söz konusu olmaması ve bu maddenin su yolları, su kapları, çeşme vb. suyla ilgili araçların yapımında kullanılmış olmasıyla açıklamıştır (Algan, 2015: 6).

Lüle taşının ilk kullanıldığı zamanlar hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Arkeolojik araştırmalara göre bu taşın ilk kullanıldığı zaman MÖ 18. yüzyıldır. 1999 ve 2002 yıllarında Eskişehir Arkeoloji Müzesi ve Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. A. Nejat Bilgen tarafından Eskişehir'in Çavlum Köyü'nde yapılan kazılarda lüle taşından yapılmış bir damga mühür bulunmuştur. Anadolu'daki en erken örnek olduğu düşünülen mühür, MÖ 18. yüzyılın ortalarında yapılmış. Bugün Eskişehir Bölgesi'nde değerli bir maden olan lüle taşı, eserlerin varlığından da anlaşılacağı üzere, bölgenin en eski uygarlıklarından beri bilinen ve kullanılan bir hammaddeydi (Algan, 2015: 5-6).

Evliya Çelebi, 1668 yılında Yunanistan'a yaptığı gezi sırasında Teb'e uğradığını ve buradaki lületaşı ocaklarını gördüğünü belirtmektedir. Lülelerin, çeşitli vazoların, tütsülüklerin ve çeşitli kapların beyaz renkli lületaşından yapıldığını bildirmektedir. Wheler da 1675 yılında Teb'i ziyaret etmiştir. Rehberli tur sırasında tütün lüleri için taşın çıkarıldığı ocakları görmüş ve daha fazla ayrıntıya girerek taşın ocaktan çıkarıldığında peynir kadar yumuşak olduğunu ve kuruyunca sertleştiğini belirtmiştir. Evliya Çelebi, ilk lülelerin yapımında kilin yanı sıra lületaşının da kullanıldığını öne sürmektedir (Robinson, 1985: 168).

Lüle taşından yapılan lüleler dışında, dünyanın en iyi lüle taşı Eskişehir'de, Osmanlı sınırları içinde çıkarılmasına rağmen, tütün tüm ülkede Tophane Lüleleri kullanılarak içilmiştir. Yüksek kaliteleri nedeniyle, taştan ziyade kilden oluşan Tophane Lüleleri dünya çapında tanınmıştır. Eskişehir lülesi hariç, Tophane'de üretilen kil lüleler Osmanlı topraklarında tütün içiminde kullanılmasında, kuşkusuz bu taşın Osmanlı'nın ilk ihracatı olması ve ihracatından önemli miktarda altın elde edilmesi etkili olmuştur (İnanan ve Şahin, 2016: 37).

Türkiye, Sırbistan, Çek Cumhuriyeti, Yunanistan gibi birçok ülkede lületaşı üretimi yapılmaktadır. Dünyanın en büyük lületaşı rezervleri Türkiye'de bulunmaktadır. Türkiye'de

Eskişehir'in yanı sıra Çanakkale, Bursa ve Kütahya'da da bu taş çıkarılmaktadır (Algan 2015: 4).

Lüle taşı, nikotini emme özelliği nedeniyle ilk olarak sigara ağızlığı, çubuğu ve pipo yapımında kullanılmıştır. Topraktan farklı boyutlarda çıkarılan lüle taşı, kolye ucu, biblo, küpe, bilezik, kolye, broş, tespih, takı ve süs eşyalarının yapımında da kullanılmaktadır. Ayrıca, taşın hazırlanması sırasında ortaya çıkan toz, çeşitli kimyasallar kullanılarak sıkıştırılmakta ve preslenerek süslemeler oluşturulmaktadır.

Lüle taşının ele alınmasının ardından ele alınan lüle, sözlük ve ansiklopedilerde tütün çubuğu, nargile, pipo veya çeşme ve musluklara takılan boru gibi çeşitli anlamları açıklanan Farsça kökenli bir kelimedir (TDK, 1998: 1474). Ayrıca bir çubuğa takılan tütünle dolu küçük bir kap, bir saç başlığı, bir emzik veya su, saç bukleleri, varil, iplik ve yün için bir ölçü birimi anlamına da gelebilmektedir (Devellioğlu, 2012: 637).

Lüle kelimesi, Farsça'da "emzik" anlamına gelen "lûle" kelimesinden türetilmiştir (Bakla, 2007: 156). Celal Esad Arseven'in "Sanat Ansiklopedisi"nde lüle, ağzı açık, yan tarafı delik, fincana benzeyen pişmiş toprak kap olarak tanımlanır ve tütün veya bitkilerle doldurmak için bir çubuk veya nargileye takıldığı ifade edilmektedir (1943: 421-422). Lüleler için en yaygın malzeme pişmiş toprak olmakla birlikte, cam, porselen, ahşap, metal, fildişi, lületaşı ve alçı gibi malzemeler de kullanılmıştır (Ayhan, 2011: 41).

İlk lülelerin üretim tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, şekilleri hakkında çok sayıda teori öne sürülmüştür. Bazı bulgulara dayanarak ilk lülelerin beyaz kilden yapılmış ince, uzun, basit tasarımlar olduğu öne sürülmüştür. Ancak, bu değerlendirme küçük parçalara dayandığı için kesin şekilleri ve kullanımları hakkında yeterli bilgi sağlamamaktadır. Bununla birlikte, arkeolojik kanıtlar binlerce yıl önce bile insanların dumanlı bitkilerin kokusundan faydalandığını, onları ilaç olarak kullandığını ve çeşitli aletler kullanarak içtiğini ortaya koymaktadır (Bakla, 2007).

Lüle üretimi, çarkta şekillendirilen ve renkli astarla kaplanan kil hamuru ile seramik çömlekçiliğe benzemektedir. Süsleme, kazıma veya aletlerle mühürleme yoluyla yapılmaktadır. Ardından daha düşük bir sıcaklıkta pişirilmektedir. Fırınlamadan sonra astarlanmakta, perdahlanmakta ve cilalanmaktadır. Bazı örneklerde yaldızlandığı da görülmektedir (Kocabaş, 1963: 12).

Kalıplama, lüle yapımında kullanılan bir diğer tekniktir (Şekil 22). Bu teknik, kalıplanmış lülenin deri sertliğine ulaşana kadar bekletilmesini ve ardından rötuş işleminin ardından yüzey perdahlama, astarlama ve bezeleme işlemlerinin uygulanmasını içermektedir. Bezemeler kil üzerinde oluşturmak için iki yöntem bulunmaktadır. İlk olarak, desenler (erkek ve kadın) şimşir ağacına oyulmuştur. Kil deri kıvamına gelinceye kadar sertleştikten sonra ahşap desenler kilin içine bastırılmıştır. Daha sonra, hazırlanan desen rulo şeklinde lüle üzerine aktarılarak lüleler süslenmiştir. Ayrıca Osmanlı'da en popüler desenler arasında tütün yaprağı, ay yıldız, Osmanlı arması, lale ve gül yer almaktaydı (Aytaç, 2019: 575). Lüle, düzenlenmiş koşullar altında kurutulur ve işlemler doğru sırayla tamamlandığında 800-850 °C'de fırınlanmakta ve lüle ustası üzerine mührünü basmaktaydı.



Şekil 22. Lüle Kalıbı Örnekleri (Aytaç, 2019: 575)

Lüle üretilirken, lüleci çamuru tornasında işlenmekte, astarlanmakta, mühürlenmekte ve fırında pişirilmekteydi. Tophane Lüleciliği'nde kullanılan toprak Ok Meydanı ve Van'dan getirilmiştir (Evren, 1996). Üretim süreci farklı anlatılarda tarif edilmiş, bazıları elle yapıldığını belirtirken diğerleri kalıp kullanımından bahsetmiştir.

Üretim süreçleri incelenmesinden, lüleleri oluşturmak için birçok tekniğin kullanıldığı görülebilmektedir. Şekil vermek için çömlekçi tornasının kullanılması bu tekniklerden ilkidir. Tophane lülelerinde kullanılan çamur süzülerek dinlendirilmekte, çömlekçi tornasında şekillendirilmekte, kendi renginde bir astarla sıvanmakta, süslenmekte, mühürlenmekte ve bir kez daha pişirilmekteydi. Fırınlama işleminin ardından lüle yüzeylerinin ince kumaşlarla kazınıp parlatılmakta, altın varakla süslenmekte ve ardından düşük ısıda bir kez daha fırınlanmaktaydı. Lüleler son derece zaman alan bir işlemden sonra satılabilecek hale gelmekteydi (Kocabaş, 1963: 12).

Lüle üretimi hammaddeleri açısından, kil lüle üretiminde Osmanlı çok önemli ve avantajlı bir konuma sahipti. Bu, iktidar bölgelerindeki değişimin yanı sıra üretimin kalitesi ile de sağlanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun kalıntıları 15. yüzyılda Doğu Akdeniz'de hâlâ bulunmaktaydı. Ancak Mısır, Memlük Devleti'ne, özerk hükümetlere ve genişleyen Osmanlı'ya ev sahipliği yapmaktaydı. Osmanlılar 16. yüzyılın başlarında Güneydoğu Avrupa ve Orta Doğu üzerindeki etkilerini genişletmişlerdi. Aynı yüzyılda Memlükler'in Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratılmasıyla bölgede yeni bir dönem başlamıştır. Bölgedeki ticari ilişkiler Osmanlıların Avrupa, Asya ve Afrika'da artan siyasi hakimiyetinden etkilenmiştir (Baram, 1995: 141). Hem üretim hem de tüketim Osmanlılardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Anadolu dışında Bulgaristan'da Sofya, Varna ve Rusçuk, günümüzde Kırklareli iline bağlı olan Lüleburgaz (özellikle 17. yüzyılda) ve Anadolu'da İstanbul Tophane, İmparatorluk sınırları içindeki başlıca üretim merkezleriydi. Tophanedeki üretim özellikle 19. yüzyılda uluslararası tanınırlığa ve eşsiz bir konum elde etmiştir (Robinson, 1985: 152).

Arkeolojik alanlardaki ve müzelerdeki somut örneklere bakıldığında lüle yapımında çoğunlukla kil kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kil örneklerin yanı sıra ahşap, metal ve taştan yapılmış lüle örnekleri de bulunmaktadır (Robinson, 1985: 157).

2.1.2.Osmanlı Dönemi'nde Lüle Kullanımı

Osmanlı'da lülenin ilk defa ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir, ancak tütünün Osmanlı topraklarına getirilmesiyle ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Osmanlıların daha önce Orta Doğu'da çubuklarla afyon ve haşhaş içtiği bilinmektedir. Dolayısıyla, tütünün kullanılmaya başlanmasından önce de tütün içme aletleri Osmanlılar tarafından kullanılmaktaydı. Esrar ve afyon da dahil diğer uyuşturucu maddeler muhtemelen

lüle benzeri aletler kullanılarak içilmekteydi. Nitekim Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sine göre 1639 yılında Süleymaniye ve Tiryakiler Çarşısı'nda 16 dükkânda esrar ve afyon satılmaktaydı (Ayhan, 2010: 51). Afyon ve esrar kullanımının geçmişi II. Bayezid dönemine (1482-1512) kadar uzanmaktadır. Bu nedenle bu bitkilerin lülelerde içilmiş olabileceği düşünülmektedir (Bakla, 2007: 60). III. Murad döneminde (1574-1595) kahvehaneler yasaklanmıştır, ancak ne halk ne de idareciler bu kuralı etkili bir şekilde uygulayabilmiştir. Halefi IV. Murad (1623-1640), 1633 yılında kahvehaneleri ve tütün kullanımını tamamen yasaklamıştır, çünkü bu ürünlerin önemli ticari ve ekonomik avantajları olsa bile toplumsal düzeni bozduğunu düşünmüştür (Baram, 1995: 141). O zamana kadar övgüyle bahsedilen ve tedavi edici faydaları olduğu bilinen tütünün böyle bir etkisinin olmadığı kısa sürede ortaya çıkınca, 1604'te İngiltere'de, 1632'de İsveç ve Danimarka'da, 1637'de Napoli'de, 1640'ta Sicilya'da ve Osmanlı dışındaki birkaç yerde daha sigara içmek yasaklanmıştır. Yasakların bir sonucu olarak tütün tüketimi azalmak yerine artmıştır (Bakla, 2007: 21).

1600'ler gibi geç bir tarihte, tütün ve tütün benzeri maddeler Osmanlı Anadolu'suna girmiştir. Bu maddelerin ilk Mısır'da içilmeye başlanmıştır. Tütünün bağımlılık yapıcı özelliği nedeniyle kullanımı hızla yayılmıştır. Buna bağlı olarak, 17. yüzyılda tütün üretilip tüketilmeye başlanır başlanmaz, tütün içmeye yarayan bir alet olan lüleler hem Osmanlı'da hem de Avrupa'da yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve 18. ve 19. yüzyıllarda kullanımı daha da artmıştır (Robinson 1985: 151).

Tütün, Osmanlı topraklarına getirildikten sonra imparatorluk genelinde hızla popülerlik kazanmış ve üç asırlık bir kullanımın ardından yerini sigara almıştır. Genellikle pişmiş topraktan yapılan lüleler, tütün veya benzeri maddeleri doldurmak ve içmek için kullanılmaktadır. Açık ağızlı lüleler ve çubukların ucuna takılarak kullanılan küçük, derin çanaklı tütün doldurma bölümleri Osmanlı'da çeşitli formlarda ve boyutlarda yapılmış ve çeşitli bölgelere ihraç edilmiştir. Osmanlı'nın en bilinen ve tercih edilen ürünlerinden biri olarak lüleler, keyif kaynağı olarak öne çıkmıştır.

Kil lüle üretiminde Osmanlı çok önemli ve avantajlı bir konuma sahipti. Bu, iktidar bölgelerindeki değişimin yanı sıra üretimin kalitesi ile de sağlanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun kalıntıları 15. yüzyılda Doğu Akdeniz'de hâlâ mevcuttu. Ancak Mısır, Memlük Devleti'ne, özerk hükümetlere ve genişleyen Osmanlı'ya ev sahipliği yapmaktaydı. Osmanlılar 16. yüzyılın başlarında Güneydoğu Avrupa ve Orta Doğu üzerindeki etkilerini genişletmişlerdi. Aynı yüzyılda Memlüklerin Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratılmasıyla bölgede yeni bir dönem başlamıştır. Bölgedeki ticari

ilişkiler Osmanlıların Avrupa, Asya ve Afrika'da artan siyasi hakimiyetinden etkilenmiştir (Baram, 1999: 141). Hem üretim hem de tüketim Osmanlılardan büyük ölçüde etkilenmiştir.

Anadolu dışında Bulgaristan'da Sofya, Varna ve Rusçuk, günümüzde Kırklareli iline bağlı olan Lüleburgaz (özellikle 17. yüzyılda) ve Anadolu'da İstanbul Tophane, imparatorluk sınırları içindeki başlıca üretim merkezleriydi. Tophanedeki üretim özellikle 19. yüzyılda uluslararası tanınırlığa ve eşsiz bir konum elde etmiştir (Robinson, 1985: 152).

Osmanlı döneminde Tophane'de, günümüzde "Lüleci Hendek Arasta" olarak bilinen bölgede altmış kadar atölye faaliyet göstermekteydi. Bu atölyelerden sonuncusunun sahibiyle görüşme şansı bulan Hüseyin Kocabaş, son lüle atölyesi birkaç yıl nargile ocağı üreterek ayakta kalmaya çalıştığını ve nihayet 1928'de kapandığını belirtmiştir. Son lülecinin anlattığına göre, lülenin yapıldığı çamur Ok Meydanı'na yakın bir yerden gelmekteymiş, ancak askeri araziler nedeniyle buraya ulaşılamıyormuş. Ayrıca, kaliteli lüle astarları yapmak için kullanılan Van toprağının adı olan "Gülbahar"ın da kaybolduğunu aktarmıştır. Ancak Tophane lülecilerinin söylediği gibi lülelerin hem gri-siyah astarla hem de kırmızı astarla boyandığını ve her iki tonu da yakalamak için saman alevi kullanıldığı bilinmektedir.

Osmanlı lülelerinden bahsederken, onlarla tüketilen kahve fincanlarınında öneminden bahsetmek gerekir. Bu zevk, 17. yüzyıldan sonra tüm dünyaya yayılmıştır. Tütün ve kahve tüketimi, bazı eşyaların kullanımının artmasının yanı sıra yeni sosyal davranışların gelişmesine de sebep olmuştur (Baram, 1999: 139). Yüzlerce çeşidi olan kahve de tütün gibi bağımlılığa yol açabilen bir diğer bitkidir. Kahveden yazılı olarak ilk kez 16. yüzyılda bahsedilmiştir. Abdülkadir el-Ceziri'nin bir risalesine göre kahve Yemen'den içecek olarak ithal edilmiş ve orada büyük ilgi görmüştür (Bakla, 2007: 25). Yavuz Sultan Selim Memlükleri yenerek Mekke, Medine ve Kudüs'ün kontrolünü ele geçirip halife olduğunda, kahve Osmanlılar tarafından ilk kez tüketilmeye başlanmıştır. Hem misafirperverlik hem de Osmanlı kahve ile birlikte anılmaya başlanmıştır.

2.1.2. Lüle Formları ve Tipolojisi

Osmanlı topraklarına Kuzey Afrika üzerinden geldiği düşünülen lüle; bir ağızlık, bir çubuk ve kısa bir lüle kabından oluşmaktadır (Şekil 23). Üç parçadan oluşan lülenin çubukla birleştiği bölüme tütek, lüleyi taşıyan kaideye çanak ve tüm bu parçaların bulunduğu düzeneğe de "takatuka" adı verilmektedir. Lülenin çanağında yanan tütünün dumanı, tütüne bağlı çubuk aracılığıyla çekilmektedir (Yener, 2005: 94).

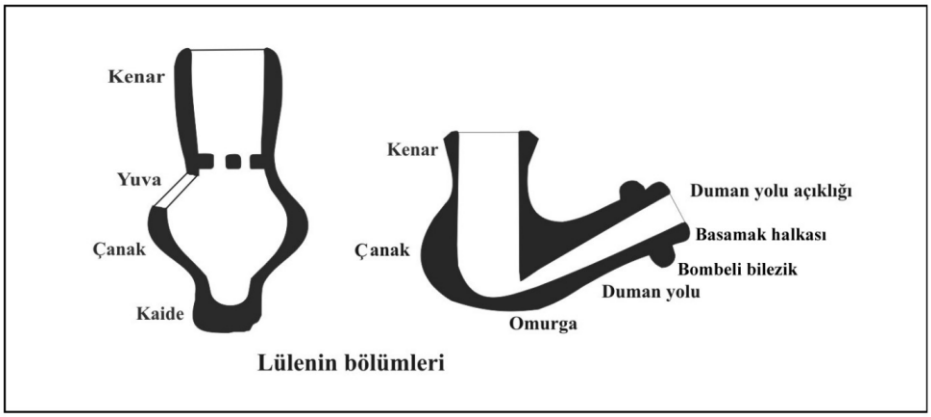

Şekil 23. Lülenin Bölümleri (Ayhan,2011:2, Çizim: 1

Osmanlı topraklarında kullanılan lüleler, içinde tütün bulunan bir çanak ve duman yolundan oluşmaktaydı, çubuklar ve "imame" adı verilen bir ağızlıkla içilmekteydi. Çubuklar kokulu ağaçlardan yapılmakta, tek parça ya da birbirine geçmeli olabilmekteydi. Uzunlukları 2,00 m ile 2,50 m arasında değişmekteydi. Çubuklar duman yoluna ya da doğrudan çanağa takılmaktaydı (Ayhan, 2010).

Osmanlı lüleleri kil renkleri, formları, boyutları ve bezemelerine göre kategorize edilmektedir. 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bu özelliklerin çeşitliliğinde ve görünümünde ilerlemeler olmuştur. 17. yüzyılda daha az sayıda açık renkli tip tespit edilirken, 18. yüzyılda form ve bezeme daha çeşitli hale gelmiştir. 19. yüzyılın başlarından ortalarına kadar lülelerde standart bir görünüm ortaya çıkmış ve yüzyılın sonlarına doğru lülelerin üzerinde lüleyi yapan ustanın mühürleri görülmeye başlanmıştır.

Osmanlı lülelerini farklı tiplere ayırmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. G. Ayhan, tipleri dönem, renk, bölgesel özellikler ve çanak formuna göre sınıflandırmıştır. Ayrıca belirli kazılardan elde edilen lüleleri çanak ve kaide tiplerine göre kategorize etmiştir (Ayhan, 2014: 58). G. Cantay da Edirne Yeni Saray kazısındaki lüle buluntularını incelemiş ve bunları ağız ve çubuk şekilleri gibi farklı özelliklere göre kategorize etmiştir.

İstanbul Saraçhane örnekleri için 25; Smyrna örnekleri için 35; Kahire'de bir medrese kazısında bulunan lüleler için 12 lüle tipi tespit edilmiştir (Hayes, 1992: 10; Robinson, 1985: 203).

2.1.3.1. 17-18. Yüzyıl Lüleleri

Osmanlı tütün ve tütün lülelerini 17. yüzyılda kullanmaya başlamıştır. Başlangıçta bir Batı icadı olmasına rağmen, tütün ve tütün lüleleri zamanla Osmanlı'ya özgü hale gelmiş ve yeni bir kültürel kimlik ve sosyal değişimin oluşturulmasında yararlı olmuştur (Baram, 1999). Avrupa'dan getirilen porselen fincanlarda tütün ve kahvenin birlikte sunulması, Osmanlı coğrafyasında, özellikle de Ortadoğu'da yeni bir buluş ve yeni bir gündelik pratik olarak görülmektedir (Baram, 1999). Ortadoğu'da pişmiş toprak lüleler o kadar yaygınlaşmıştır ki, neredeyse Osmanlı'nın "Ulusal Simgesi" olarak nitelendirilmektedir (Baram, 2006).

Kesin bilgi olmamasına rağmen, Osmanlı'da kullanılan en erken lüle tiplerinin 17. yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Yerel üretimler küçük, açık gri veya beyaz renkte ve uzun bir duman izine sahip olduğu düşünülmektedir (Robinson, 1985).

“Çubuk” olarak bilinen bir ağızlık, bir çubuk ve küçük bir lüle çanağından oluşan bir başka lüle türü ise Osmanlı’ya Kuzey Afrika üzerinden gelmiştir. Bir çubuğun ucuna takılarak içilen bu lüleler Osmanlı’da popüler olmuş ve Batı’dakinin aksine 1900’lerin başına kadar kullanılmaya devam etmiştir (Baram, 1995). Bununla birlikte, dünyanın dört bir yanındaki gemi enkazlarından ve arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, Osmanlı lülelerinin ticaret için çok önemli olduğunu göstermektedir. Hırvatistan’ın Kornati adasındaki bir gemi enkazında bulunan ve 17. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen binlerce Osmanlı lülesinin de gösterdiği gibi, bu yüzyılın başlarında lülelerin üretimi deniz ticareti yoluyla yayılmıştır (Bekć, 1999).

Tütün içiminin yaygınlaşması ve lüle, pipo gibi içim araçlarının kullanılmaya başlanması Osmanlı’da lüleciliğin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Kocabaş, 1963). Tütün çubukları Osmanlı’ya yayılmadan önce Mısır’da popülerdi. Osmanlı’da tütün ve lülenin ortaya çıkış zamanlaması 1600-1606 yılları arasında olup, en erken tarihli lüle 1646 yılına aittir. Lüle, Osmanlı’da halk tarafından yaygın olarak kullanılmış, dönem sanatında kişiselleştirilmiş ve taşınabilir bir araç olarak tasvir edilmiştir. Lüle eserlerine saray, han, hamam, kahvehane gibi çeşitli tarihi mekânlarda yapılan kazılarda rastlanmaktadır. 1646’da tütün yasağının kaldırılması Şeyhülislam Mehmed Behai Efendi tarafından onaylanan önemli bir olaydır.

Çeşitli sosyal sınıflardan insanların pek çok yerde lüle içtikleri hem edebi kaynaklardan hem de bazı görsel eserlerden anlaşılmaktadır (Şekil 24-25). Erkekler için bir araç olarak düşünülmesine rağmen, Osmanlı döneminde kadınlar lüleyi genellikle umuma kapalı ortamlarda kullanmıştır (Vroom, 2007: 84). İstanbul’da belgelenmiş son lüle imalatçısı 20. yüzyılın ilk yarısında üretimini sonlandırmıştır. I. Dünya Savaşı, bu hızlı yayılma ve alışkanlık döneminden sonra pişmiş toprak lüle imalatının sona ermesinde önemli bir etken olmuştur (Robinson, 1985: 151).



Şekil 24. Osmanlı döneminde kadınlar lüle kullanımı (Kurtişoğlu, 2023)

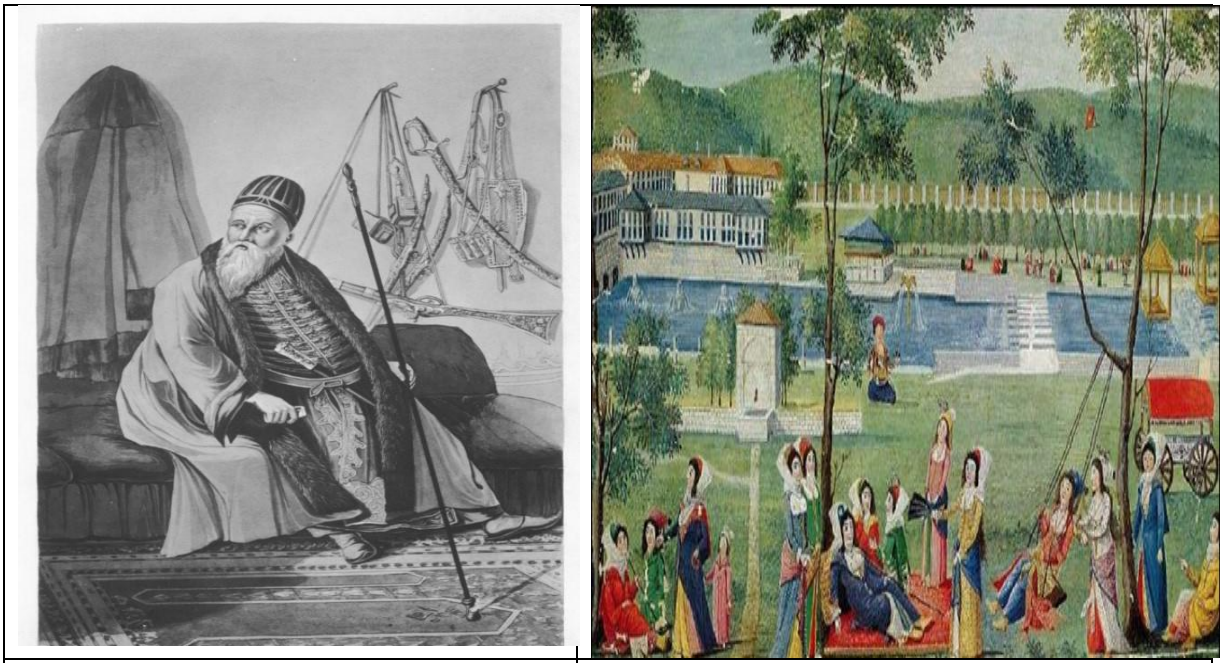

a b

Şekil 25. Elinde Lülesiyle Yanyalı Ali Paşa ve kadınların lüle kullanımı örneği (15a: Robinson, 1985: 39; 15b: İnanan, 2022).

Osmanlı'da kullanılan ilk lüle formlarının kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte, 17. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Yerel olarak kullanılan lüleler, küçük olmaları, uzun bir duman yoluna ve beyaz veya açık gri bir hamura sahip olmaları bakımından Avrupa'da kullanılanlara benzemektedir (Fındık, 2016: 374). Bazı kaynaklarda lülelerden "çubuk" olarak da bahsedilmektedir.

Lülenin en eski örnekleri, 17. yüzyılda İngilizler tarafından Osmanlı'ya getirilen İngiliz lülelerinin kopyalarıdır (Robinson, 1985: 153). Bu seramik tütün içme aleti, zevk verici bitkileri tüketmek için kil bir kase kullanma fikrine zaten aşina olan Osmanlılar tarafından seramik veya çömlek atölyelerinde hızla yapılmıştır. Bu uygulamanın Kuzey Afrika ve İran'daki örnekleri arasında esrar ve afyon tüketmek için çubuk benzeri aletlerin kullanılması da yer almaktadır. Daha sonra kendi tercihlerini de işin içine katarak kendilerine verilen araçtan önemli ölçüde farklı yepyeni bir ürün yaratmışlardır (Bakla, 2007: 98). Arkeoloji ve sanat tarihi araştırmalarında kullanılan başlıca iki lüle kategorisi doğu tarzı ve batı tarzıdır. Batı tarzı lüleler genellikle tek bir parçadan oluşmakta, küçük bir çanağı ve uzun bir duman izi bulunmaktadır. "Kaolin" olarak bilinen beyaz kilden oluşmaktadırlar. Ustanın mührü genellikle mevcuttur, ancak parçaların çoğunda süsleme bulunmamaktadır. İngiltere, Fransa ve Hollanda Batı tarzı lülelerin başlıca üreticileridir (Şekil 26) (Ayhan, 2011: 10-11).



Şekil 26. Batı Tarzı Lüle (Çizen Onur Kubaşık)

Doğu tarzı lüleler, genellikle karmaşık tasarımlı kırmızı kilden yapılmış bir ağızlığa, çubuğa ve lüleye sahiptir. Osmanlı, Türk veya Akdeniz tipi olarak bilinmektedirler (Şekil 27), (Robinson, 1985: 153).

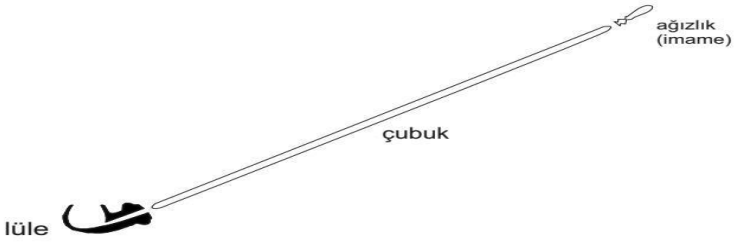

Şekil 27.Doğu Tarzı Lüle

Osmanlı lüleleri, geniş bir coğrafi bölgede çok sayıda zanaatkâr tarafından büyük miktarlarda üretildikleri için birçok farklı formda karşımıza çıkmaktadır. Lüle ustaları yıllar içinde halkın istek ve tercihlerine yanıt olarak çeşitli tür, boyut ve renklerde lüleler üretmiştir. Bu değişkenlik nedeniyle lüle çalışmalarında belirli bir tipoloji geliştirmek zordur. Lüle araştırmacıları, lüleleri çanak formuna göre sınıflandırmanın en uygun ve güvenilir yaklaşım

olduğunu düşünmektedir. Diğer sınıflandırma kriterleri arasında hamurun rengi ve duman yolu formları yer almaktadır.

Araştırmacılar, çeşitli faktörleri göz önünde bulundurarak Osmanlı lülelerinin belirli dönemlerdeki özelliklerini tespit etmişlerdir. Yaygın kanıya göre erken dönem olarak kabul edilen 17. yüzyıl lülelerinde beyaz ve gri hamur renkleri, tütün bulmak zor olduğu için küçük çanaklar, çanakların küçük olmasına rağmen geniş duman yolları ve dirsek biçimli lülelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Usta mühürleri ve süslemeler bu dönemde neredeyse yok denecek kadar azdır. Basamak halkası ve bombeli bilezikler birlikte takılmıştır. Ayrıca, duman akışındaki delikler 1 cm'den büyük değildir (Hayes, 1992: 391-395).

18. yüzyılda formda, renk ve süslemede önemli bir artış görülmüştür (Şekil 28). Bu dönemde tütünün yoğun kullanımı ve taşıma kolaylığı nedeniyle kaselerin genişlediği ve lüleler için kırmızı ve kahverengi gibi toprak renklerinin seçildiği görülmektedir. Şekiller daha yuvarlak hale geldikçe disk, torba ve silindir şekilli çeşitler ortaya çıkmıştır. Günümüzde 17. yüzyılda olduğundan daha fazla ana mühür bulunmasına rağmen, bu dönemde ana mühürler hala nadirdir. Bu dönemde, duman yolu açıklıkları 1,2 ile 1,5 cm arasında değişmektedir (Baram, 1995: 160).



Şekil 28. Konya Etnografya Müzesi'nden 19. Yüzyıl Sonuna Tarihlenen Pişmiş Toprak Osmanlı Lülesi (Tanrıveren, 2015: Çizim/Foto:14/12).

Lüle üzerinde desen uygulaması için kalıptan çıkan çamur deri sertliğine ulaşana kadar bekletilirdi. Pres atığı çamur çeşitli aletlerle temizlenirdi. Ardından, astarlama ve süslemeden önce udun cilalanması için perdahlama ya da astarlama işlemi yapılırdı. Süsleme, şimşir ağacına desenlerin oyulmasını ya da astarlanmış lüle üzerine desen basmak için bir rulo kullanılmasını içerirdi. Yaygın Osmanlı desenleri arasında tütün yaprakları, ay ve yıldızlar, Osmanlı arması, laleler ve güller bulunurdu. Usta daha sonra lüle üzerine eğer mühür vurulacaksa mührünü basardı. Lüleler fırında 800-850 C°'de pişirilmeden önce kurumaya bırakılırdı. Bazı mühürlerde çift imza ve tarih bulunurdu. Genel olarak süreç, geleneksel Osmanlı motiflerini kullanarak karmaşık tasarımlar yaratmak için pres atıklarını düzeltmeyi, perdahlamayı, astarlamayı, süslemeyi, mühürlemeyi, kurutmayı ve lüleleri pişirmeyi içermekteydi.

17. ve 18. yüzyıllara ait erken örnekler olduğu düşünülen kırmızı veya gri hamurlu küçük lülelerin sayısı fazla değildir. Yangın sırasında grileşen bu kırmızı hamurlu lülelerden (Şekil 29. 1a, 1b, 1c) biri, Hasankeyf'te ve Kızıldeniz'deki Sadana Adası batığında bulunan 18. yüzyıla ait lülelere benzemektedir. Benzer kırmızı astarlı örnekler İsrail'deki Akko'da 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başına, Balkanlar'daki Mangali'de ise 18. ve 19. yüzyıla tarihlenmektedir (Stern, 2005). Bu tür çanaklar parçalı ve yivli olup silindirik bir duman kanalına sahiptir. Kabartma geometrik desenli bir halka, duman yoluna bağlı olan küçük lüleyi süslemektedir. Geçmişi 17. ve 18. yüzyıllara kadar uzanan bu tür lüleler yaygın olarak bulunmaktadır. J. W. Hayes bu grubu Saraçhane'de Tip III olarak tanımlamış ve benzer örnekleri birçok farklı ülkede bulunmuştur. Bunların arasında Ramla'daki örneklerin 17 ve 18. yüzyılın erken tipleri olduğu ve yerel üretimler olduğu belirlenmiştir (Vincenz, 2011).

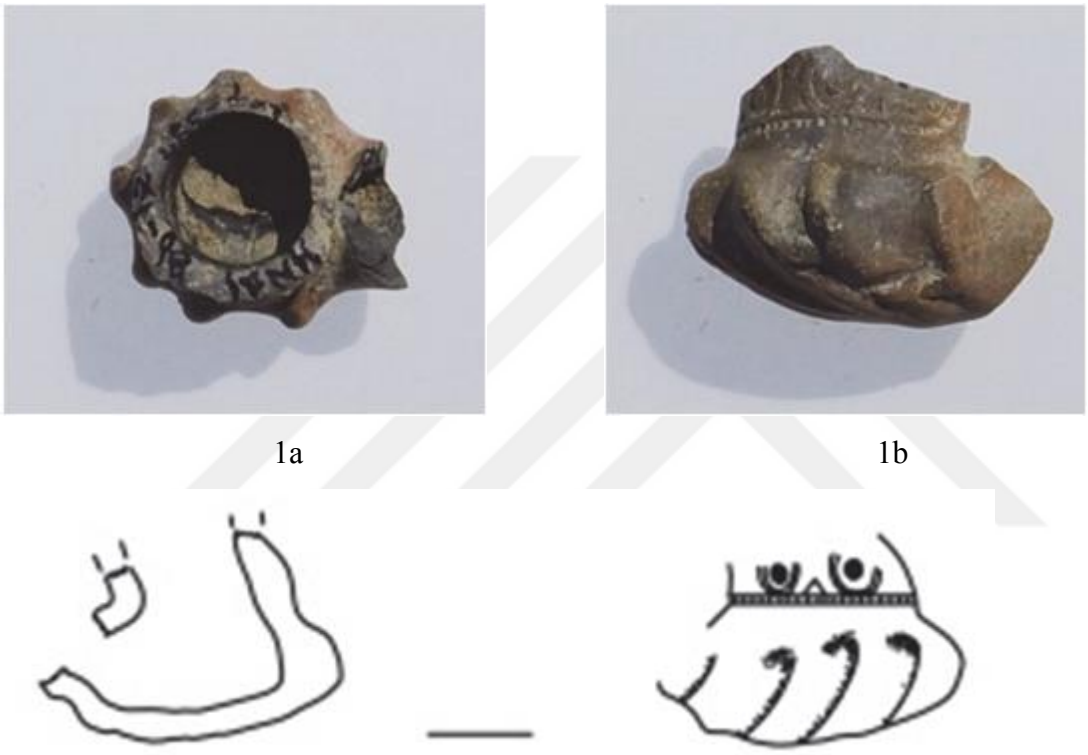

1a 1b

1c

Şekil 29. 17-18. Yüzyıl Lüle Örnekleri (Fındık, 2016: 376)

Bu grupta yer alan bir başka lüle parçası (Şekil 30) gri hamurlu silindirik bir duman yolunun parçasıdır. Duman yolunun ağzında bir şerit halinde yer alan Arapça yazı, lülenin ayırt edici özelliğidir. Tam olarak okunamasa da bu yazının Arapça bir şiir olduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde, Hasankeyf'teki kazılar sırasında, üzerinde ya bir beyit ya da ustanın adı olan yazılar bulunan lüleler bulunmuştur. Bu örneklerden birkaçında, günümüz uygulamalarına örnek teşkil eden tütün kullanımının risklerini anlatmak için yazılmış kelimeler oldukça dikkat çekicidir (Ayhan, 2010). Bu lüle daha önceki bir tabakada keşfedildiği için 17 ve 18. yüzyıllara tarihlenebilmektedir. Çünkü hamur, şekil ve üzerindeki silindir mühür açısından Hasankeyf örneklerine benzemektedir. Grimsi-beyaz renkli, 17. ve 18. yüzyıl başlarına ait Arapça yazıtlı benzer lüleler Midilli Adası (Mytilene) ve Lesbos'da da bulunmuştur (Humphrey, 1990).



Şekil 30. 17-18. Yüzyıl Lüle Örnekleri (Fındık, 2016: 377)

Bölgede 19. yüzyılın başlarında bile tütün bulmanın ne kadar zor olduğu düşünüldüğünde, kiliselerde gri hamurun erken dönem örneklerinin bu kadar az olması, tütün kullanımının gerçekten 19. yüzyılda yaygınlaştığını göstermektedir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren gri lülelerin yerini kırmızı ve kahverengi lüleler almış ve lülelerin boyutları büyümüştür (Ayhan, 2011: 229). Lüle boyutundaki değişimin ana nedenleri tütünün hızla yayılması, birçok yerde üretiminin artması ve daha uygun fiyatlı ve kolay temin edilebilir olmasına bağlanabilmektedir.

17. yüzyılda üretilen lüle hamuru beyaz ve griydi. Tütünün pahalı ve sınırlı olması nedeniyle lüle boyutları da küçüktü (Robinson, 1985). Harput İç Kalesi Kazısı'nda bulunan tütün lüleleri incelendiğinde cidarlarının kalın olduğu ve karina çanak lüle tiplerinin küçük çanak çaplarına (1,7-2,4 cm) sahip olduğu görülmektedir. Hamur rengi ve çanak çapı nedeniyle bu lüleler 17. yüzyıla tarihlendirilebilmektedir (Şekil 31). Şu anda mevcut olan örneklerin ağız çapı 0,9 ile 1,0 cm arasında değişmektedir ve duman yolu uzundur.



Şekil 31. Harput Kalesi gri ve beyaz hamurlu lüle örnekleri (Aytaç, 2019: 583, Resim 5)

Lülelerin çanak boyutları 18. yüzyıl boyunca büyümüştür ve ilk modeller kırmızı ve kırmızımsı kahverengiye dönüşmeden önce bir kez daha beyaz ve gridir. Erken örneklerden daha büyük boyutları nedeniyle, basık çanak lülelerin ve silindirik çanağın beyaz hamurlu örnekleri 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilmektedir. Bu lüleler nadiren mühürlenmiş ya da damgalanmıştır (Hayes, 1992). Disk ve çiçek kaideli lüleler ilk olarak 18. yüzyıl sonlarında yapılmış ve şu anda erişilebilen kaynaklara göre 19. ve 20. yüzyıllarda da üretilmeye devam etmiştir. Bu dönemde duman yolunun ağız çapı 1,0 ile 1,5 cm arasında değişmektedir (Baram, 2004).

17. ve 18. yüzyıllara ait lüleler genellikle geometrik ve bitkisel bezemelerle süslenmiştir. Çanağın ağız kenarı hem yatay hem de dikey yivlerle süslenmiştir. Buna ek olarak, duman yolunun ağız kenarında zikzak şeklinde geometrik bezemeler bulunmaktadır. Bu bezemeleri oluşturmak için baskı, kazıma ve rulet baskı teknikleri kullanılmıştır. Bazı örneklerde kapı numarası veya dükkânın adresi yazıldığı görülmektedir (Bayraktar, 1990).

Türkiye'de Hasankeyf, Smyrna ve Eski Van Hüsrevpaşa Külliyesi gibi çeşitli kazılarda çok sayıda 17-18. yüzyıl örnekleri bulunmuştur. Romanya, Sırbistan, Midilli Adası ve Malta gibi yerlerde de benzer bulgular elde edilmiştir. Anna De Vincenz, İsrail'in Ramla kentinde bulunan bazı lüleler aynı döneme tarihlendirerek bunların Türkiye'den ithal edildiğini ya da yerel zanaatkârlar tarafından taklit edildiğini öne sürmüştür. Hırvatistan ve Mısır açıklarındaki gemi batıklarında da Osmanlı lüleleri bulunmuştur, bu da bu ürünlerin o dönemde deniz yoluyla ihraç edildiğini göstermektedir (Vincenz, 2011).

Silindirik bir çanağa sahip olduğu ve at başı şeklinde biçimlendirildiği belirtilen taş lüle 17. yüzyıla ait olarak tarihlenmektedir (Şekil 32).



Şekil 32.Taş Lüle, Tarsus Müzesi (Doğanay, 2019: 32, Fotoğraf 1).

2.1.3.2. 19-20. Yüzyıl Lüleleri

Birçok etnik ve dini grup tarafından kullanılan maddi kültürün bir parçası olan lüleler, Osmanlı egemenliği altındaki geniş coğrafi bölgeye dağılmış ve arkeolojik araştırmalarda Osmanlı katmanlarını tespit etmek için kullanılmıştır. Lüle, taşınması en basit kişisel eşyalardan biri olduğu için, çok çeşitli coğrafi bölgelerdeki saraylar, hanlar, hamamlar, kahvehaneler, medreseler, kiliseler, kaleler, türbeler ve evler de dahil çok çeşitli yapıların kazısı sırasında bulunmuştur. Bu da tütünün ne kadar yaygın olduğunu ve çeşitli sosyal sınıflardan kullanıcıların bulunduğunu göstermektedir. Uluslararası yolculuklarda zaman öldürmek için içilen tütün lülelerinin yolculuğu, Sadana Adası Batığı'ndaki denizcilere ait olduğu düşünülen nargile ve kişisel lüleler ile gösterilmiştir (Baram, 2006).

Lülelerin tarihlendirilmesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Simpson, açık gri ve beyaz hamurlu küçük tütün kaselerinin 17. yüzyılın ikinci yarısına ait lülelerin karakteristik özelliği olduğunu iddia etmektedir. Tütün kaseleri daha yuvarlak ve büyüktür ve 18. yüzyılda kırmızı astarla cilalanmıştır. Kaseler 1840 civarında önemli ölçüde daha büyük ve zambak şeklindedir ve bu lüleler çok daha cilalıdır (Simpson, 2005).

Robinson, erken 17. yüzyıl örneklerinin beyaz hamur içerdiğini, 18. ve 19. yüzyıl örneklerinin ise cilalanmış, kâsenin yüzeyini süsleyen ve genellikle mühürlenmiş kızıl veya kırmızımsı kahverengi hamur içerdiğini ifade etmektedir. Dairesel kaideli lüleler 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarının ayırt edici özelliğidir. İlk örneklerde dairesel taban daha az belirgindir, ancak daha sonrakilerde bir fincan tabağı gibi düzleştirilmiştir ve mühürlü örnekleri bulunmaktadır. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında zambak biçimli lüleler yaygın olarak görülmektedir. Bu dönemin bazıları mühürlü olan cilalı lüleleri ve kırmızı-kahverengi hamurları (Şekil 33) daha basit bir süslemeye sahiptir (Robinson, 1985).

Uzi Baram, 17. yüzyıla ait lülelerin kirli beyaz, gri veya sarımsı kahverengi olduğunu ifade etmektedir. Uzun bir gövde, küçük bir çanak ve ucunda yuvarlak bir çanak ile dirseğe benzemektedirler. 18. yüzyıla ait lüleler daha yuvarlak, torba benzeri, disk kaideli silindirik şekillere sahip olup kahverengi ve kırmızımsı kahverengi hamurdan yapılmıştır. Kırmızımsı kahverengi, yuvarlak disk biçimli çanakların belli bir standartta üretimi 19. yüzyılın başlarından ortalarına doğru başlamıştır. 19. yüzyıl ortalarından sonlarına kadar olan döneme ait çanaklar genellikle zambak biçimli, kırmızımsı kahverengi, cilalı ve daha az desenlidir. Çoğunun üzerinde ustanın mührü bulunmaktadır. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında ise süssüz, kahverengi çiçek şeklinde ve büyük çanaklıdırlar (Baram, 2004).

J. W. Hayes, İstanbul Saraçhane kazılarında bulunan lüleleri hamur renklerine göre altı gruba ayırmış ve tarihlendirmiştir. Hayes, 17. yüzyıla tarihlenen lülelerin yüksek kaliteli gri ya da açık gri kilden yapıldığını belirtmiştir. Nadiren damgalı veya mühürlü olan 18. yüzyıla ait lüleler kırmızı veya kırmızımsı kahverengi kilden yapılmıştır. Kırmızı, sırlı 19. yüzyıl lüleleri, ağız kısmına doğru yükselen ve genişleyen bir disk tabana sahip olabilmekte veya olmayabilmektedir. Lülelerin çoğu 1830'lar ve 1850'lerden sonra mühürlenmiş ve kırmızı hamurdan yapılmıştır. Mat kahverengi kilden, masif cidarlı, hafif sırlı ve basit bezemeli örnekler 1800'lerin ikinci yarısına aittir. İthal lüleler olarak adlandırdığı örnekler ise altıncı kategoriyi oluşturmaktadır (Hayes, 1992).

Lülelerin tipi 19. yüzyılın başlarında standartlaştırılmıştır. Dönemin baskın renk tonu kırmızımsı kahverengi hamurdur. Tipik formlar daha yuvarlak ve daha büyük hale gelmektedir. Bu dönemde, disk ya da zambak formlu kaseler en popüler modeller olmuştur. Usta mühürleri artarken süsleme azalmıştır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, zambak formları baskın hale gelmiş, kahverengi hamur tercih edilmiş ve süslemeler azalmıştır. Duman yolu açıklıkları için minimum boyut 1,5 cm'dir (Robinson, 1985: 270-273).

Lülelerin çoğunda yapımcının monogram mührü ve nadiren de olsa üretim tarihi basılıdır. Daha sonraki dönemlere ait lülelerin çoğunda mühür olmasına rağmen, 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın başlarına ait çok az lülede mühür bulunmaktadır. Genellikle mühürler tütün yolunun görünen kısmına yerleştirilmektedir. Ayrıca, tütün kasesinin üst ve alt kısımlarında da bulunmaktadırlar. İki hatta üç mühürlü ağızlıklar da bulunmaktadır. Bu mühürlerden biri üreticiye, diğeri ise Hakkak'a aittir. Lülenin üzerinde bazen her üç ustanın mührü de aynı özellikte kazınmış olabilmektedir. Lüleci Hüsnü Efendi, Mütareke döneminde hem Fransızca hem de eski yazıyla ikiz mühürler kullanmıştır. Mühürler çoğunlukla yuvarlak olarak üretilmiştir. Bazı lülelerde süslemenin yanı sıra Arapça, Osmanlıca ve Farsça silindirik mühür ve damgalar da yer almaktadır. Bu mühürlerin üzerinde ustanın ismiyle birlikte beyitler yazılıdır. Duman yolu veya tütün kasesi ağzı mühürlerle çevrilidir (Evren, 1996).

Önemli bir lüle üretim merkezi olan Sofya'nın, 1604 yılında Osmanlı'da lüle yapımcıları tarafından kurulan ilk loncanın bulunduğu yer olduğu söylenmektedir (Robinson, 1985). İstanbul'da yapılan Tophane işi lüleler hem imparatorluk içinde hem de dışında ün kazanmıştır (Bakla, 1993). Tophaneden yapılmış bir lülenin bilinen ilk örneğinin 1646 yılında yapıldığı düşünülmektedir (Kocabaş, 1963). Tophane'nin yanı sıra, 17. yüzyılda Edirne'ye yakın olan Burgaz'da bir atölye daha kurulmuştur (Robinson, 1985). Smyrna'da (İzmir) yerel üretimin gerçekleşmiş olabileceği düşünülmektedir, ancak mevcut araştırmalar İznik, Diyarbakır ve Hasankeyf'i lüle üretimi yapılan yerler olarak göstermektedir (Ayhan, 2010).

Lüle üretimi Orta Doğu'da 1950'lere, İstanbul'da ise 1929'a kadar devam etmiştir (Kocabaş, 1963).

Lüle üretimi yapılan bölgeler arasında başkent İstanbul'da Fatih Tahtakale ve Karagümrük, Üsküdar Tekkeönü, Eyüp ve Beyoğlu'nun Tophane semti yer almaktadır. İki yüzyıl boyunca (18-19. yüzyıl) bu el sanatının merkezi, saray için özel olarak üstün üretimin yapıldığı Tophane bölgesiydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında tütün üretimi yaygınlaşana kadar önemini korumuştur (Taşçı, 1996: 150). Lüleci Hendek Caddesi, Lülecilerin çalıştığı bölgenin günümüzdeki adıdır. Anadolu'da lüle yapıldığı bilinen kentler arasında Sivas, Konya, Kayseri, Diyarbakır, İznik, Kütahya, Van ve lüle üretiminde öncülük eden ve kente adını veren Lüleburgaz sayılabilmektedir. Osmanlı'nın Avrupa kentlerinde de büyük miktarlarda lüle üretildiği bilinmektedir (Bakla, 2007: 99-100).

Lüle üretiminin en yoğun yapıldığı yerlerden önde gelenlerden bir tanesi Tophane'dir. Tophane lüleleri pahalı, uzun ömürlü ve yüksek kalitedeydi. Ayrıca kırılgan oldukları için altışarlı ve onikişerli gruplar halinde satılmaktaydı. Anadolu ve İstanbul'daki diğer atölyeler, yüksek kaliteli lüleleri takım halinde satın alamayan Osmanlılar için düşük kaliteli, ucuz lüleler üretmiştir. Halk tipi olarak adlandırılan bu örneklerde çok çeşitli şekil ve süslemeler bulunmaktadır. Gündelik Osmanlı eşyalarının zevki, bu tasarım zenginliğine yansımıştır (Bakla, 2007: 130).

Tanzimat Dönemi'nde başlayan Batılılaşma hareketinin tütün içme alışkanlıklarında meydana getirdiği değişiklikler sonucunda çubuk ve nargile içenlerin sayısı azalmaya başlamıştır. Tütün ve puro kullanımının artması nedeniyle lüle üretimi de I. Dünya Savaşı sırasında sona ermiştir (Yener, 2005). Tophane İşleri (Tophane Lüleciliği) İstanbul Üsküdar'da bir atölyede üretilmektedir. Bu atölyenin sahibi ve ustası Murat İres, Tophane Lüleciliği'nin son ustasıdır (Mutlu, 2010).

Arkeologlar Osmanlı tütün lülelerini hamur rengi, şekli, boyutu ve tasarımındaki farklılıklara göre kategorize etmektedir. 18. yüzyılda çok çeşitli form ve süslemeler görülürken, 17. yüzyılda sadece birkaç açık renkli çeşit tanınmıştır. Osmanlı lüleleri 19. yüzyılın başlarında ve ortalarında standartlaştırılmış olsa da 19. yüzyılın ortaları ve sonları arasında üretilen lülelerin çoğunda usta damgası bulunmaktadır (Baram, 2006). Mısır, Filistin, Yunanistan, Kıbrıs ve İstanbul'dan lülelerin kronolojisi ve tipolojisine ilişkin örnekler rapor edilmiştir (Baram, 2000). Kahire'deki bir medrese kazısında on iki tip lüle, Yunanistan'daki örneklerde yuvarlak, disk kaideli ve lale çanaklı lüleler, Saraçhane'de yirmi beş tip, İzmir'de ise otuz beş tip tespit edilmiştir.

Saraçhane'deki kilisede, Tip VIII olarak sınıflandırılmış ve on üç kırık Lale Çanaklı Lüle bulunmuştur. Bu lüleler 19. yüzyıla tarihlenmektedir ve 20. yüzyılın başlarında da üretilmeye devam edilmiştir (Robinson, 1985). Bu lüleler, sarımsı kırmızı hamurlu, kırmızı astarlı ve iyi perdahlanmış olan örneklerin lale biçimli çanak yüzeyleri ve ağız kenarları çokgen formludur. Çokgen yüzeyleri taç yapraklı çiçekler, lotus ve eşkenar dörtgen motifleri gibi bitkisel ve geometrik motifler süslemektedir. Bu lale çanağı lüleleri, 19. ve 20. yüzyıllarda İstanbul, İzmir, Hasankeyf ve Korinthos'ta bulunan örneklerle benzerlik göstermektedir. Lüleler, çanak ile duman yolunu birbirine bağlayan üçgen, dikdörtgen veya çiçek biçimli bir omurgaya sahiptir ve krater çanak lülelerinde bitkisel bezemeler bulunmaktadır (Ayhan, 2010). Çoğu ustanın mührünü taşmakta ve 1,2 cm ile 2 cm arasında değişen duman yolu açıklıklarına sahiptir. Kale kazısında bulunan örnekler 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır ve lale

çanaklı lüleler en yaygın olanlarıdır. Kırmızı, kahverengi ya da kırmızının tonlarında hamurlu ve kendinden renkli astarlı disk ya da çiçek kaideli lüleler nadirdir. Lale çanaklı ve yuvarlak çanaklı lülelerin yanı sıra disk veya çiçek kaideli lülelerin duman yolları kısayken, krater çanaklı ve torba çanaklı lülelerin duman yolları uzundur.



Şekil 33. Harput Kalesi kahverengi ve kırmızı hamurlu lüle örnekleri (Aytaç, 2019: 587, Resim 7)

Lüle örneklerine ülkemizdeki müzelerde rastlamak mümkündür. Farklı malzemelerden yapılmış lüle örneklerine ev sahipliği yapan Tarsus Müzesi bu açıdan oldukça zengindir. Müzedeki lüle örnekleri arasında 46 adet pişmiş toprak, 1 adet taş, 1 adet ahşap ve 2 adet bronz lüle örneği bulunmaktadır (Doğanay, 2019: 87) Bunlardan 19. yüzyıla ait ahşap lüle disk kaideli olup gümüş kakma ve gümüş plakalarla süslenmiştir (Şekil 34).



Şekil 34. Ahşap Lüle, Tarsus Müzesi (Doğanay, 2019: 192, Fotoğraf 97).

İzmir'deki tarihi Smyrna kentinde de taş lüle örnekleri bulunmaktadır (Uçar ve Ersoy, 2021: 57-71). Tarsus Müzesi'nde bir başka metal lüle örneği bulunmaktadır (Şekil 35). Lale şeklindedir, uzun bir duman yolu bulunmaktadır ve 19. yüzyıla tarihlenmektedir (Doğanay, 2019).



Şekil 35. Metal Lüle, Tarsus Müzesi (Doğanay, 2019: 180, Fotoğraf 73).

Örnekler, kil lüleler dışında çok fazla örnek olmadığını göstermektedir. Kil, tütün içmek için kabul edilebilir tek malzeme olarak görülmekteydi. Bunda büyük oranda ekonomik faktörler, dayanıklılık, malzeme bulunabilirliği ve işçilik etkili olmuştur (Evren, 1996: 194).

Sırlı örneklerin yanı sıra sırsız örnekler de bulunmaktadır, ancak sırlı örnekler daha yaygındır (Şekil 36). Sır, pişmiş toprak bir eşyaya eklendiğinde sadece dokusal niteliklerini korumakla kalmamakta, aynı zamanda görsel çekiciliğini de arttırmaktadır. Bulgulara göre, iki tür sırlı örnek üretilmiştir: Batı ve Doğu tarzları. Sır, hem kalıp yapımı hem de çömlekçi tornası şeklindeki lülelere uygulanmıştır. Doğu tarzı lülelerde kırmızı veya kahverengi tonlarında kil üzerine açık/koyu yeşil, opak beyaz, açık/koyu sarı, siyah ve kahverengi sırlar kullanılırken, Batı tarzı lülelerde genellikle yeşil, sarı, mavi ve turkuaz sırlar kullanılmıştır (Ayhan, 2022).



Şekil 36. Dış Yüzeyi Sırlı Lüle Örnekleri (Ayhan, 2022: 249).

Rötuş işlemlerinin ardından yüzey perdahlama, astarlama ve bezeleme uygulamasına geçilmektedir. Kalıptan çıkarılan lüle, deri sertliğine ulaşana kadar bekletilmektedir. Kili bezemek için iki yöntem bulunmaktadır. İlk olarak şimşir ağacına desenler (erkek ve kadın) oyulmakta, ortaya çıkan ahşap desenler daha sonra deri kıvamında sertleşmiş kilin içine bastırılmakta ve daha sonra, rulo şeklindeki desen lülenin yüzeyine yerleştirilmekteydi. Ayrıca Osmanlı'da en popüler desenler arasında tütün yaprağı, ay yıldız, Osmanlı arması, lale ve gül yer almaktaydı (Aytaç, 2019: 575). İşlemler doğru sırayla tamamlandıktan sonra lüle ustası lüleye mührünü basmaktaydı. Lüle daha sonra pişirimden önce belli koşullar altında kurumaya bırakılmaktaydı. Pişirim işlemi kubbe örtülü, küçük fırınlarda gerçekleştirilmekteydi (Evren, 1996: 190).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA HİSAR-ARKEOPARK KAZI ALANI LÜLE BULUNTU ESERLERİ KATALOG

3.1.Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler

KATALOG NO	1	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.8 cm	**Yükseklik: -**
	Çanak Ağız Çapı: - **İç:-** **Dış:-**	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.0 cm **Dış:** 1.9 cm
HAMUR	2.5 YR 6/6 Light Red	
ASTAR	2.5 YR 5/8 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kazıma, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Geometrik Mühür	
TARİH	19.yy	

TANIM: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Çanak duman yoluna şişkin bir omurga ile bağlanmaktadır. Basık yuvarlak biçimli çanak üzerindeki gövde hafif daralmakta olup kırılmıştır. Çanak üzerinde yatay şerit şeklinde çizgisel bordür bulunmaktadır. Çanağın bittiği ve gövdenin başladığı kısımdaki yatay çizgi bordür içinde küçük geometrik motifler bulunmaktadır. Omurga kısmında bir sıra şerit bulunmaktadır. Çanağın alt kısmından da çevreleyen bir şerit bulunmaktadır. Duman yolunun yan tarafında motif şeklinde geometrik mühür bulunmaktadır. Silindirik forma sahip duman yolu ağız kısmına doğru geniş bombe yapmaktadır. Bombe başlangıcı ve bitişinde dikey minik çizgilerle bordür bulunmaktadır.



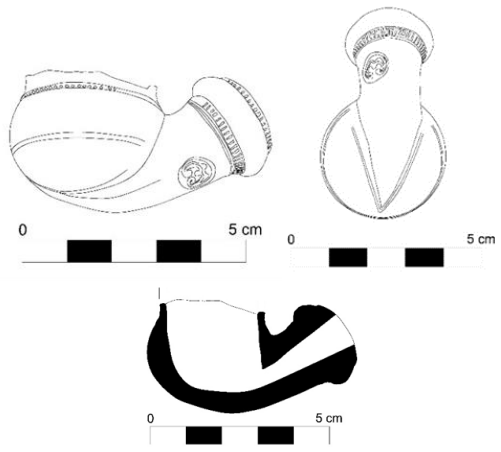

KATALOG NO	2	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.8 cm	**Yükseklik: -**
	Çanak Ağız Çapı: - **İç:-** **Dış:-**	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.7 cm **Dış:** 1.9 cm
HAMUR	10 YR 7/1 Light Grey	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Rulet Baskı, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19.yy	

TANIM: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tiptedir. Çanak üzerinde düz bir gövdenin yükseldiği düşünülmektedir. Çanakta çiçek ve yaprak motifleri ile çevrelenmiş ve alt kısmı küçük dikdörtgenlerle sınırlandırılmıştır. Hafif şişkince bir omurga ile duman yoluna bağlanmıştır. Omurganın etrafı küçük dikdörtgenlerle çevrilmiştir. Duman yolu başlangıcı da aynı şekilde küçük dikdörtgenlerle bordür bulunmaktadır. Kalıp olarak kullanılan küçük dikdörtgenler duman yolunda oluşan bombeli kısımda da eğimli olarak ve ağız kısmında da yatay olarak kullanılmıştır.





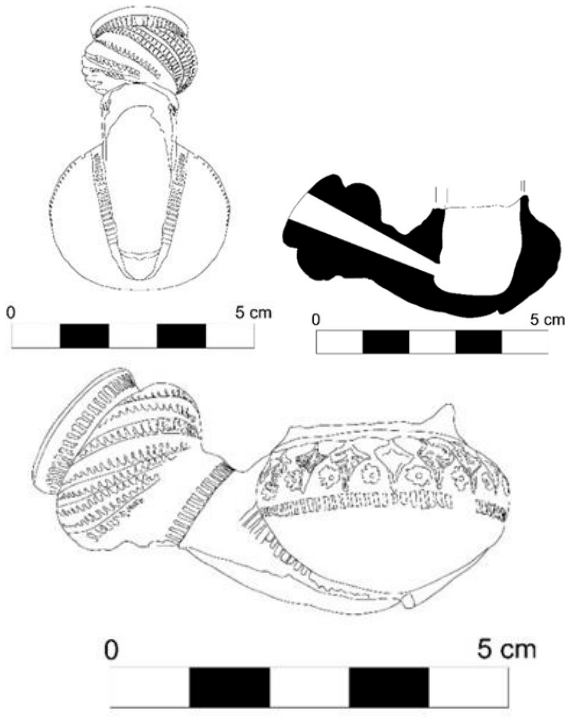

KATALOG NO	3	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.5 cm	**Yükseklik: -**
	Çanak Ağız Çapı: - **İç:-** **Dış:-**	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.0 cm **Dış:** 1.9 cm
HAMUR	2.5 YR 3/6 Dark Red	
ASTAR	2.5 YR 4/8 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19.yy	

TANIM: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Duman yolu ve çanak bombeli bir omurga ile bağlanmaktadır. Omurganın etrafı ucu üçgen şekilde sonlandırılmıştır. Etrafı küçük noktalarla çevrilmiştir. Çanağın etrafı dikey yivlerle çevrilmiştir. Gövde kısmı ile çanak kısmı bir şerit bordürle ayrılmıştır. Gövde de ok ucu şeklinde motifle bordür oluşturulmuştur. Bordürün üstünde de iki sıra küçük dikdörtgenlerle bordür yapılmıştır. Gövdenin uç kısmı kırılmıştır. Duman yolundan ağız kısmına doğru bir bombe bulunmaktadır.









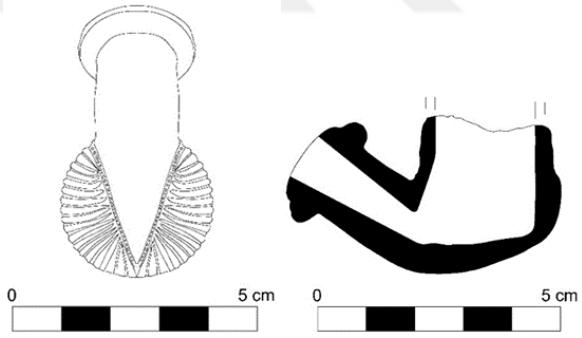



KATALOG NO	4	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.0 cm	**Yükseklik:** 3.5 cm
	Çanak Ağız Çapı: - **İç:** 1.7 cm **Dış:** 2.4 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.4 cm **Dış:** 0.7 cm
HAMUR	5 Y 5/1 Gray	
ASTAR	2.5 Y 6/1 Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Kazıma, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19.yy	

TANIM: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Çanak omurga ile duman yoluna bağlanmıştır. Omurganın etrafı çizgi şeritle sınırlandırılmıştır. Omurganın yanlarında çentiklerle diş oluşturulmuş bu dişlerin yanında da aralıklı çizgiler devam etmiştir. Omurganın duman yoluna bağlandığı alttaki kısım yatay iki çizgi ile kesilmiştir. Çanaktan gövdeye doğru düşey çizgilerle yivler oluşturulmuştur. Gövdenin başladığı yerde birbirini takip eden yarım daire şeklinde bir bordür oluşturulmuştur. Bu bordürün üzerinde bitkisel yaprak motifinde süslemeden bordür oluşturulmuştur. Üzerinde küçük karelerden ve onun üstünde de çizgisel bordürle sonlandırılmıştır. Duman yolunda oluşan bombenin bir kısmı kırılmıştır. Bombe sarığı andıran bir motifle süslenmiştir.



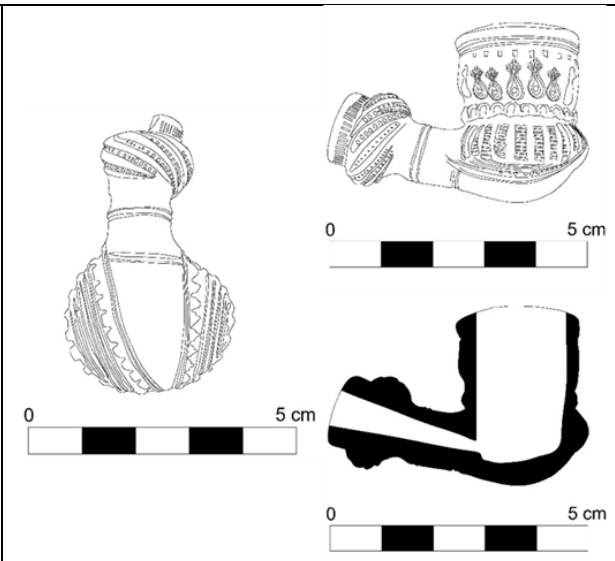

KATALOG NO	5	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.3 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: - **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.7 cm **Dış:** 1.3 cm
HAMUR	5 Y 4/1 Dark Gray	
ASTAR	10 YR 6/1 Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19.yy	

TANIM: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Duman yolunun bir kısmı ve gövde kısmı kırıktır. Çanağın üzerinde, alt kısmında, omurgada ve duman yolundaki bombede baskı tekniğiyle çiçek motifleri bulunmaktadır. Omurganın etrafında, Çanağın etrafında, gövdenin başlangıç yerinde, duman yolunun başlangıç yerinde ve duman yolundaki bombenin alt ve üst kısmında aynı küçük dikey çizgilerle çevrilmiştir.









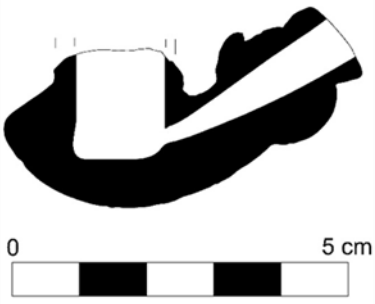

KATALOG NO	6	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.0 cm	**Yükseklik:** 3.5 cm
	Çanak Ağız Çapı: - **İç:** 2.4 cm **Dış:** 3.2 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.0 cm **Dış:** 1.9 cm
HAMUR	7.5 YR 7/4 Pink	
ASTAR	10 YR 8/3 Very Pale Brown	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kazıma, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19.yy	

TANIM: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Basık yuvarlak biçimdeki çanağın üzerinde düz bir gövde yükselmektedir. Çanağın üzerinde düşey yönde simetrik olarak 9 adet çubuk ve çubukların gövde ile birleştiği yerde çiçek motifleri bulunmaktadır. Gövde kısmının başlangıç yerinde çiçek motifinin devamı vardır. Çiçeklerin üzerinde kalp şeklinde süsleme mevcuttur. Her çiçek motifinden sonra düşey çubuklar vardır. Çanak duman yoluna şişkince bir omurga ile bağlanmaktadır. Omurgayı iki yandan kazıma çizgi bezemelerin arasında küçük dikdörtgen motiflerle sınırlandırılmıştır. Duman yolu silindirik formludur. Ağız formu hafif bombe yaparak sonlandırılmıştır.



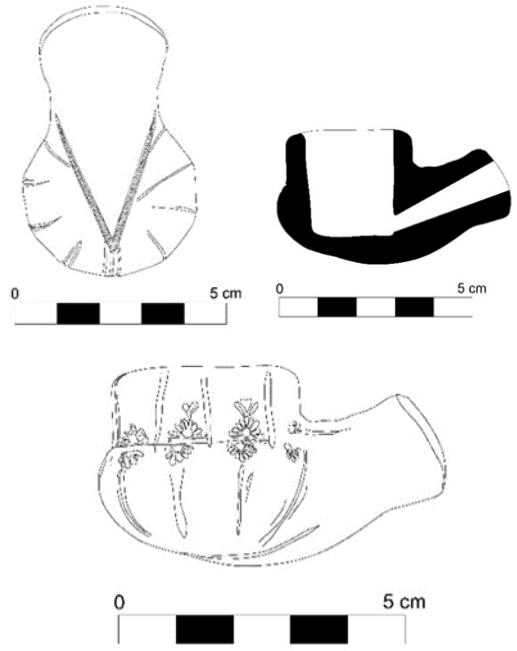

KATALOG NO	7	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.1 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: - **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.0 cm **Dış:** 2.3 cm
HAMUR	2.5 YR 3/4 Dark Reddish Brown	
ASTAR	2.5 YR 4/3 Reddish Brown	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19.yy	

TANIM: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Çanak ve duman yolu hafif bir bombeli omurga ile birleştirilmiştir. Omurganın etrafını sivri şeklide biten şeritle tek sıra şerit bulunmaktadır. Çanakta herhangi bir süsleme bulunmaktadır. Gövdenin ucu kırılmıştır. Gövde de üçerli kompozisyon oluşturarak dörtgenlerin içerisine kalıp tekniği ile çiçek motifleri yerleştirilerek süsleme oluşturulmuştur. Gövdenin ağız kısmına doğru küçük çizgilerle bordür yapılmıştır. Duman yolunun ağız kısmına doğru bir bombe bulunmakta olup ara ara atılmış derin çizgi ile çevrelenmiştir.



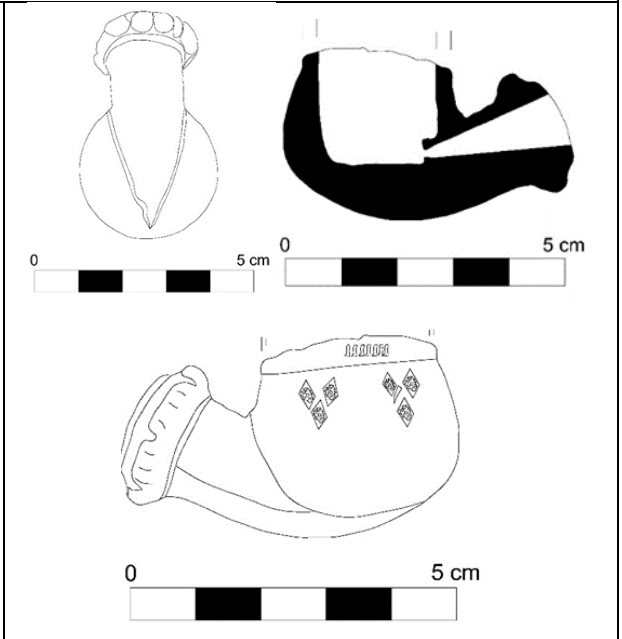

KATALOG NO	8	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.7 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: - **İç: -** **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.5 cm **Dış:** 2.3 cm
HAMUR	5 YR 4/4 Reddish Brown	
ASTAR	2.5 YR 5/6 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Mühür (Yazı)	
TARİH	19.yy	

TANIM: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Duman yolu ve çanak hafif bombeli bir omurga ile bağlanmıştır. Omurganın etrafı ucu sivri bir şekilde sonlanmış ve etrafı küçük dikdörtgenlerle çevrilmiştir. Çanak üzerinde yarım kubbe şeklinin içerisinde yarım daire üzerinde ışınsal motifler bulunmaktadır. Her motif arasında da omurgaya doğru inen küçük noktalarla ayrılmıştır. Yarım kubbelerin üzerinde çiçeklerden oluşan bordür bulunmaktadır. Gövdenin başlangıç kısmında küçük çizgilerle bordür bulunmaktadır ama gövdenin diğer kısmı kırılmıştır. Duman yolunun sağ tarafında Arap harfleriyle yazılmış mühür bulunmaktadır. Madalya tarzındaki mühür okunamamıştır. Duman yolundan ağız kısmına doğru bombenin alt kısmında üçgenlerin içerisinde de çanakta yapılmış olan çiçek motiflerinden bulunmaktadır. Bu motiflerinde üzerinde bulunan bombede zikzaklarla bordür oluşturulmuştur. Ağız kısmında derin ve geniş aralıklardan çizgilerle yivler oluşturulmuştur.



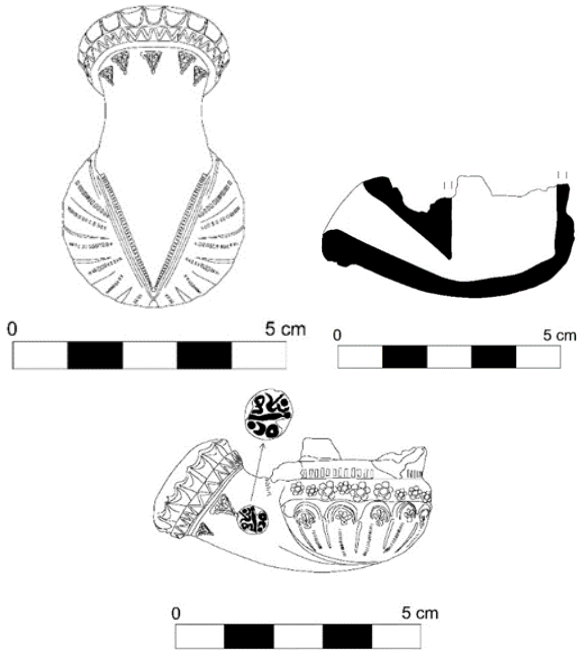

KATALOG NO	9	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.6 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: - **İç: -** **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.9 cm **Dış:** 2.0 cm
HAMUR	2.5 YR 5/6 Red	
ASTAR	2.5 YR 6/6 Light Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Rulet Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Mühür (Yazı)	
TARİH	19.yy	

TANIM: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Duman yolu ile çanak omurga ile birbirine bağlanmıştır. Omurganın ucu sivri bir şekilde bitirilmiştir. Omurganın etrafı küçük dikdörtgenlerle çevrilmiştir. Omurganın ortasından ucuna doğru dikey zikzak bir şeritle bölünmüştür. Çanağın sol kısmında mühür bulunmaktadır. Üzerindeki mühür okunamamıştır. Çanak ile gövdenin birleşimine yakın yerde ters mızrak ucu şeklinde motif ve bunların arasında yuvarlaklar bulunmaktadır. Mızrakların alt ve üst kısmında iki şerit arasında bulunmaktadır. Gövde kısmının büyük bir kısmı kırılmıştır. Duman yolunda hafif bombe yapmaktadır. Bombenin başlangıcında küçük çizgilerle bordür oluşturulmuştur. Bombe sarığa benzer şekilde yapılmıştır. Ağız kısmına doğru dışarı açılmıştır.



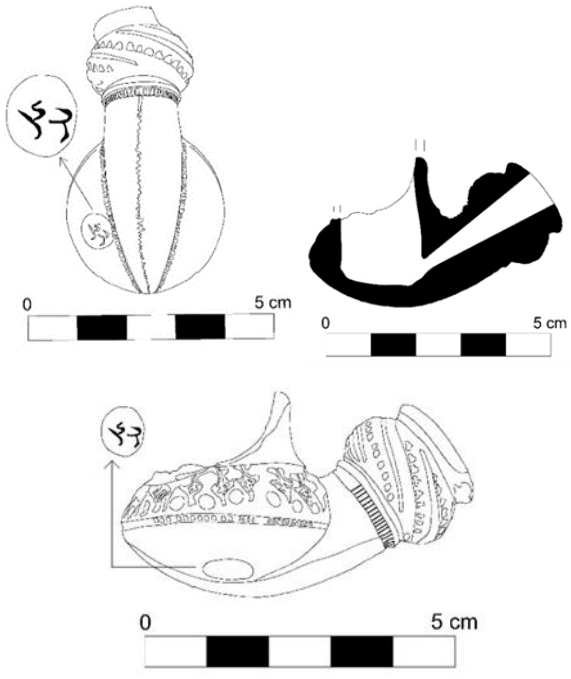

KATALOG NO	10	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.6 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: - **İç: -** **Dış: -**	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.2 cm **Dış:** 2.2 cm
HAMUR	2.5 YR 4/6 Red	
ASTAR	5 YR 5/6 Yellowish Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Mühür (Yazı)	
TARİH	19.yy	

TANIM: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Çanak ve duman yolu hafif bir bombeli omurga ile bağlanmıştır. Omurganın ucu sivri bir şekilde bitmiş etrafı küçük kare ve onun etrafında iki şeritle çevrilmiştir. Çanak kısmı dilimlenmiş ve dilimlerin içinde ince çizgilerle süslenme yapılmıştır. Dilimlerin gövde ile birleştiği yerde yarım daire şeklinde çiçeğe benzer bir şekil verilmiştir. Gövde kısmında stilize çiçek motifleri bulunmaktadır. Çanağın devamı kırıktır. Duman yolunun sağ tarafında mühür bulunmaktadır. Üzerinde Osmanlıca Rumi "1310" (Miladi 1894 yılı) yazmaktadır. Duman yolunda oluşan bombenin alt kısmında kısa çizgilerden bordür oluşturulmuştur. Bombede "S" kıvrımları ve içerisinde yuvarlaklardan oluşan bir bordür oluşturulmuştur.



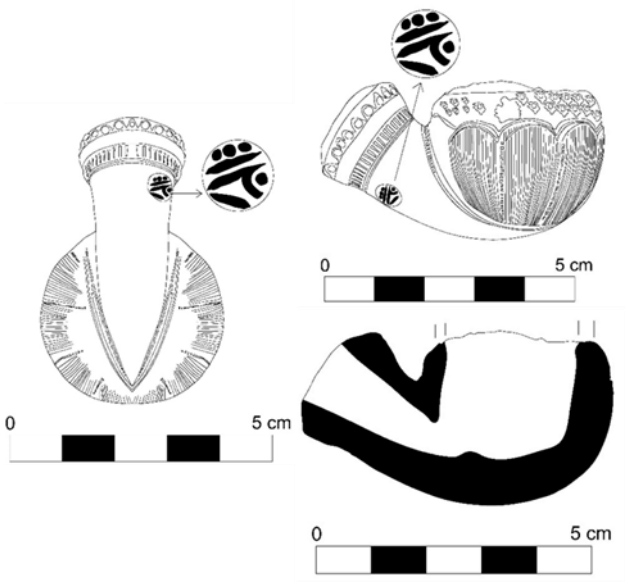

3.2. Dilimli Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler

KATALOG NO	11	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.5 cm	**Yükseklik:** 4.3 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.9 cm **Dış:** 2.7 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** - **Dış: -**
HAMUR	2.5 Y 4/1 Dark Gray	
ASTAR	2.5 Y 4/1 Dark Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	18.yy	

TANIM: Dilimli Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Duman yolunun bir kısmı, çanakta da kırıklar bulunmaktadır. Duman yolunun ağız kısmında yakın yerde dik kısa çizgilerle bordür oluşturulmuştur. Basık yuvarlak çanak üzerinde düz bir gövde yükselmektedir. Çanak düşey yönde yivlerle dilimlenmiştir. Bu dilimlerin arasında da küçük yatay kısa çizgiler bulunmaktadır. Yivlerin üzerinde de zikzak şeklinde motifler bulunmaktadır. Gövdenin başlangıcında bir bilezik bulunmaktadır. Bileziğin üstünde ucu yaprağa benzer motiften bir sıra bordür, bu bordürün üstünde kısa dik çubuklardan bir sıra bordür oluşturulmuştur. Bu motif gövde de tekrarlanmıştır.



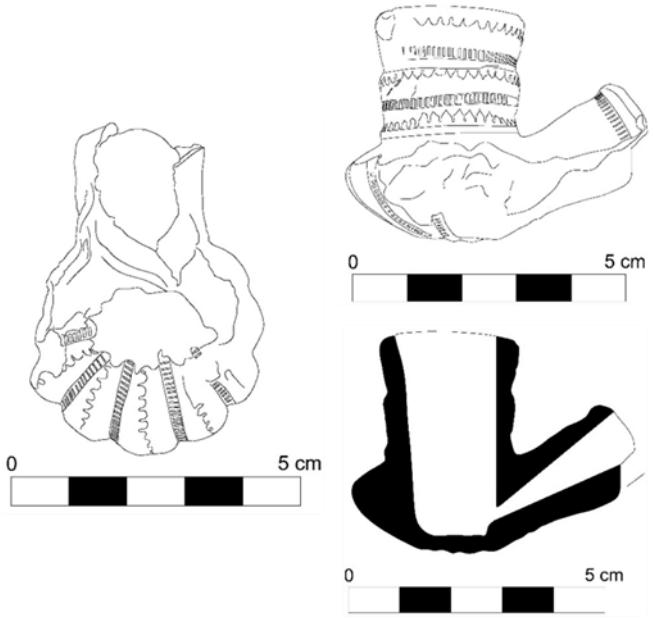

KATALOG NO	12	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.5 cm	**Yükseklik:** 4.3 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.8 cm **Dış:** 2.7 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** - **Dış:** -
HAMUR	5 Y 7/1 Light Gray	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Rulet Baskı, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Geometrik	
TARİH	18.yy sonu	

TANIM: Dilimli Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Düşey derin yivlerle dilimlenmiştir. Çanağın alt kısmında tam ortada iç içe girmiş halkalardan oluşan damga bulunmaktadır. Çanak üzerinde iç içe girmiş yuvarlaklar ve etrafında küçük ışınsal motifler bulunmaktadır. Bu motifler güneşe benzemektedir. Gövdenin başladığı yerde testere ucu gibi tırtıklı bordür oluşturulmuştur. Bu bordürün üstünde iç içe girmiş bir birini takip eden S kıvrımları ile bordür oluşturulmuştur. Bu "S" kıvrımlı motifinde üstten küçük karelerle bordür oluşturulmuştur. Bu bordürün de üzerinde derin düşey yivler oluşturulmuştur. Gövdenin üst kısmında da küçük yuvarlaklar bulunmaktadır. Duman yolu kırıktır. Çanakla duman yolunun birleşim yerinde küçük çizgilerle şerit oluşturulmuştur.

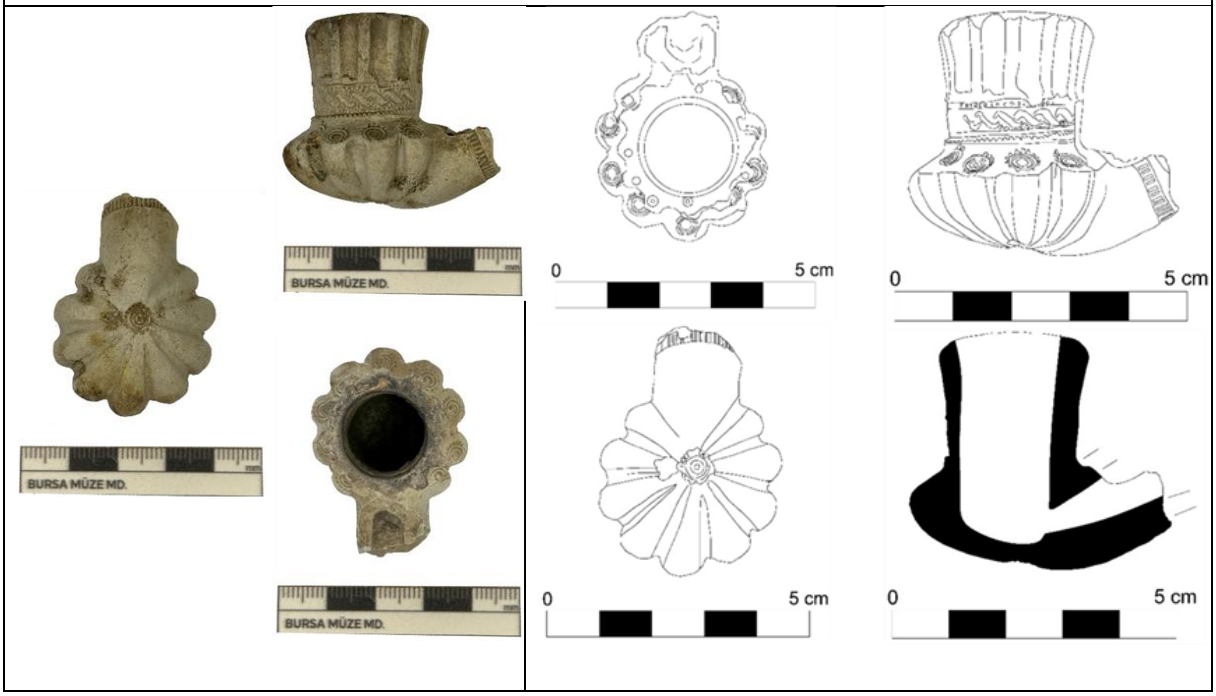

KATALOG NO	13	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.5 cm	**Yükseklik:** 4.3 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.7 cm **Dış:** 2.0 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.2 cm **Dış:** 2.1 cm
HAMUR	10 YR 7/1 Light Gray	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Rulet Baskı, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Bitkisel	
TARİH	18.yy	

TANIM: Dilimli Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Beyaz renkli, ince gözenekli ve sık dokulu hamura sahiptir. Tüme yakın olan lüle, çubukluk, duman yolu çanak kısmından oluşmaktadır. Çanak kısmının üstünde olan gövde kısmı tamamen mevcut değildir. Basık çanak, dikey olarak dışbükey dilimli şeritlerle bezelidir. Çanağın alt kısmının ortasında hayat ağacı ve çiçek mühürü bulunmaktadır. Çanak ile gövde kısmının arasında yaprak motifi mevcuttur. Çanağın üstünde düz bir gövde yükselmektedir. İki sıra küçük karelerin arasında yatay iç içe girmiş S kıvrımlarından oluşan motif bulunmaktadır. Dumanlık kısmı ardışık yatay iç içe girmiş S kıvrımlarıyla oluşturulmuş bombeli bilezik ile dışa çekik çubukluk ağzına bağlanmaktadır. Eser üzerinde aşınmalar mevcuttur. Bombenin alt kısmı ve üst kısmında küçük noktalardan oluşan bordür bulunmaktadır.



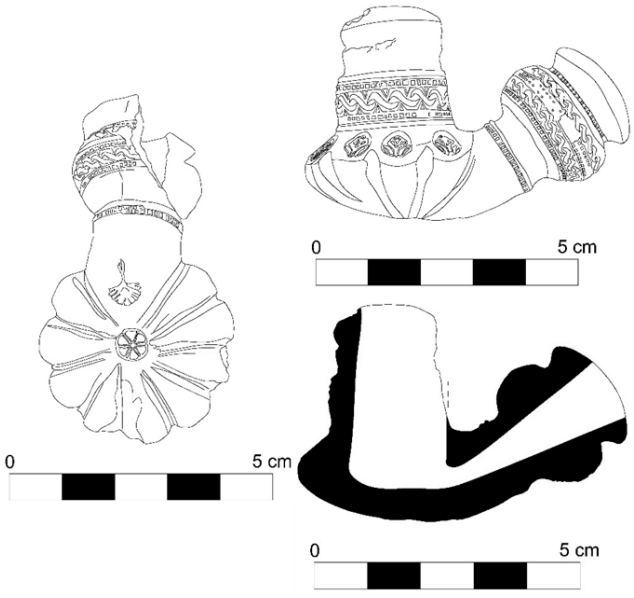

KATALOG NO	14	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.5 cm	**Yükseklik:** 4.3 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.7 cm **Dış:** 1.7 cm
HAMUR	2.5 YR 5/8 Red	
ASTAR	5 YR 6/6 Reddish Yellow	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Rulet Baskı, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Bitkisel	
TARİH	17- 18.yy	

TANIM: Dilimli Basık Çanaklı Lüle tipindedir. Düşey yivlerle dilimlenmiştir. Gövde kısmı kırıktır. Çanağın alt kısmında tam ortada yaprak motifinde damga vardır. Çanağın dilimlerine üstten çanakta kullanılan yaprak motifinden yapılmıştır. Duman yolu kısa tutulmuştur. Duman yolunun başlangıcında bilezik ve küçük dikdörtgenlerden bordür bulunmaktadır. Duman yolundan ağız kısmına doğru bombe bulunmaktadır. Bu bombenin üzerinde küçük dikdörtgenlerden sarığa benzer motif oluşturuluştur.





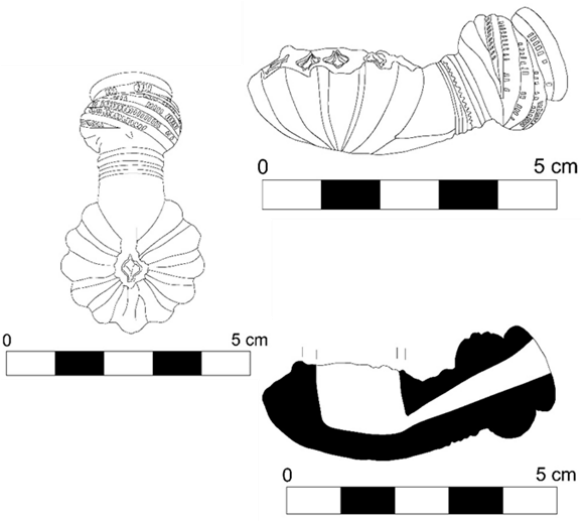

KATALOG NO	15	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.6 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.6 cm **Dış:** 1.8 cm
HAMUR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
ASTAR	10 YR 8/1 White	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	17- 18.yy	

TANIM: Dilimli Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Dilimli basık yuvarlak çanak üzerinde muhtemelen düz bir gövde yükselmektedir. Çanak duman yoluna omurga ile bağlanmaktadır. Çanak 9 dilime ayrılmış dilimlerin üzerinde yarım kubbe şeklinde motif bulunmaktadır. Duman yolundan ağız kısmına doğru bombe oluşmaktadır. Bu bombe de eşit bir şekilde dilimlenmiştir. Bilezik kısmında yuvarlak bir şeritle sonlanmaktadır.



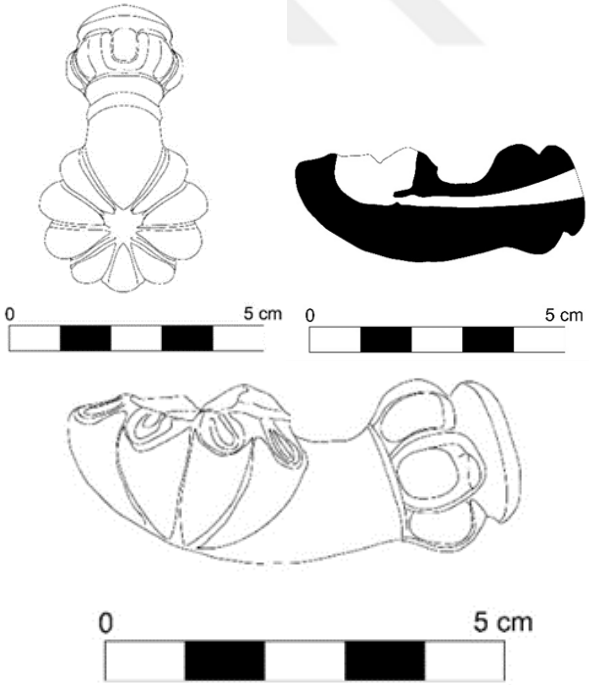

KATALOG NO	16	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.8 cm	**Yükseklik:** 3.9
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.6 **Dış:** 2.4 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.8 cm **Dış:** 1.5 cm
HAMUR	10 YR 7/1 Light Grey	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	17- 18.yy	

TANIM: Dilimli Basık Çanaklı Lüle tiptedir. Beyaz renkli, ince gözenekli ve sık dokulu hamura sahiptir. Kalıp tekniğinde yapılmıştır. Basık çanak, dışbükey dilim şeritlerle bezelidir. Basık çanak üzerinde gövde düz bir şekilde yükselmektedir. Duman yolunda ki bombe de dilimlenmiş şekildedir.









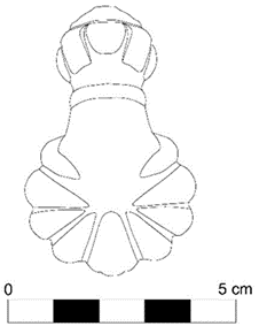

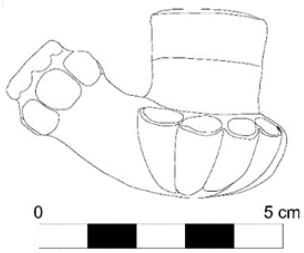

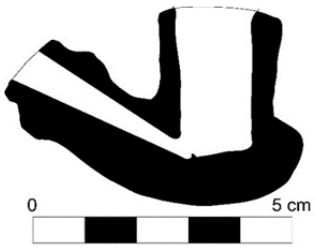

KATALOG NO	17	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** -	**Yükseklik:** 3.8 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.5 cm **Dış:** 2.5 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç: -** **Dış: -**
HAMUR	5 Y 7/1 Light Gray	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Mühür (Bitkisel)	
TARİH	18.yy	

TANIM: Dilimli Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Çanak ile duman yolu bombeli bir omurga ile bağlanmaktadır. Duman yolu kırıktır. Çanakta düşey kalın çizgilerden yivler oluşturulmuştur. Gövdenin başladığı kısımda iki çizgi arasında s kıvrımlarından oluşan bir bordür bulunmaktadır. Gövdenin bitiş kısmı hafif dışarı doğru açılarak bir bombe oluşturularak bitmiştir. Omurganın etrafı küçük dikdörtgenlerle ucu sivri olarak çevrelenmiştir. Omurga üzerinde baskı olarak çiçek motifi bulunmaktadır.



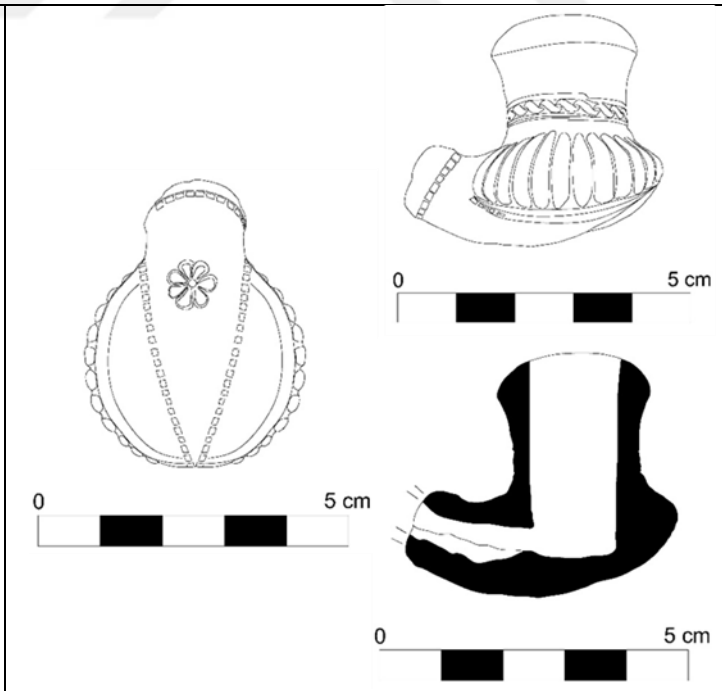

KATALOG NO	18	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.8 cm	**Yükseklik:** 4.3 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.9 cm **Dış:** 2.6 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç: -** **Dış: -**
HAMUR	5 Y 7/1 Light Gray	
ASTAR	2.5 Y 6/1 Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	17- 18.yy	

TANIM: Dilimli Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Çanak ve duman yolu omurga ile bağlanmıştır. Çanak derin düşey çizgilerden oluşan yivlerle çiçek motifini almıştır. Çanağın üstünde kademeli bir gövde yükselmektedir. Duman yolunun alt kısmında dışa doğru delik bulunmaktadır. Gövdenin başlangıç yerinde küçük dikdörtgenlerden oluşan bir bordür, üstünde iç içe girmiş S kıvrımları, üzerinde yine küçük dikdörtgenlerden bordür oluşturulmuştur. Duman yolunda bir bombe oluşturulmuştur. Gövde üzerindeki motifin aynısı duman yolundaki bombe üzerinde de kullanılmıştır.



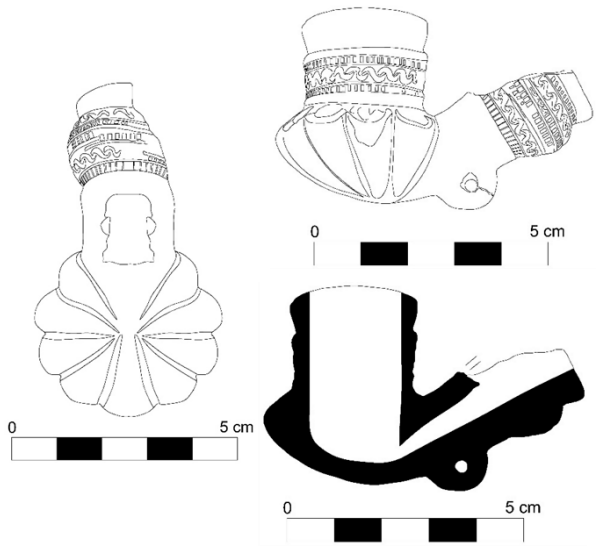

KATALOG NO	19	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.8 cm	**Yükseklik:** 4.3 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.5 cm **Dış:** 2.4 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç: -** **Dış: -**
HAMUR	5 Y 7/1 Light Gray	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Rulet Baskı, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Bitkisel	
TARİH	18.yy sonu	

TANIM: Dilimli Basık Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Lülenin duman yolu tamamen kırılmış, sadece çanak ve gövde kısmı bulunmaktadır. Çanak kısmı düşey yivlerle ayrılmış çiçek deseni oluşturmuştur. Çanağın alt kısmında stilize hayat ağacı ya da palmete benzer bitkisel bir motif bulunmaktadır. Aynı motif çanağın yivlere ayrıldığı üst kısımlara da yapılmıştır. Gövdenin başlangıç yerinde küçük noktalardan oluşan iki sıra bordür, bu bordürlerin arasında da yatay S kıvrımları iç içe girmiş şekilde bordür oluşturulmuştur. Bu desenli kısımdan sonra yarım daire şeklinde yivler oluşturulmuş ve bu yivlerin üzerine küçük yuvarlaklardan motif yapılmıştır.



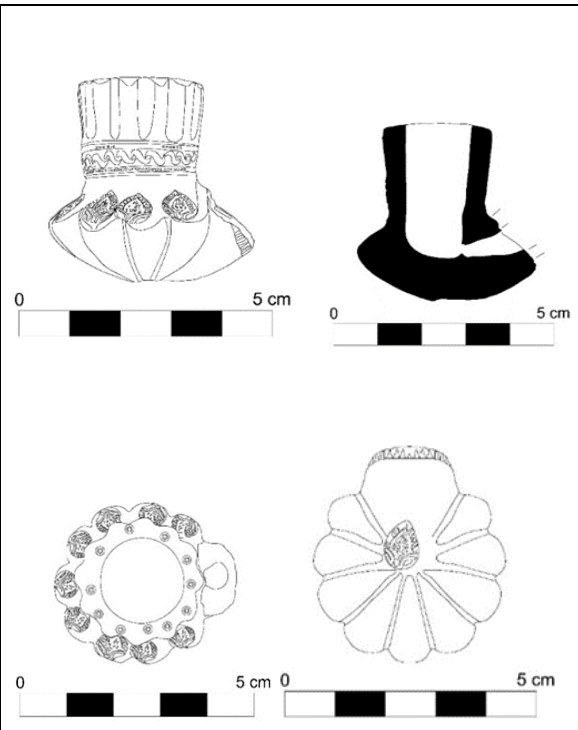

3.3.Disk Kaideli Lüleler

KATALOG NO	20	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.8 cm	**Yükseklik:** 4.3 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.6 cm **Dış:** 2.4 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç: -** **Dış: -**
HAMUR	10 YR 7/1 Light Grey	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Rulet Baskı, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Geometrik Mühür	
TARİH	18.yy sonu- 19.yy başı	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Disk kaide üzerinde düz bir gövde yükselmektedir. Silindirik bir forma sahip duman yolu hafif bir bombe ile çanağa bağlanmıştır. Çanağın üst kısmını çevreleyen geometrik motifler bulunmaktadır. Sivri uçla biten omurgayı çevreleyen küçük dikdörtgenlerden oluşan bordür bulunmaktadır. Çanağın alt kısmında yıldız şekline benzeyen bir mühür bulunmaktadır. Gövdenin uç kısmında iki şerit arasında 'S' kıvrımı çizgisel motif bulunmaktadır. Duman yolu başlangıcında küçük dikdörtgenler ve geometrik motiflerden oluşan bir bordür bulunmaktadır. Duman yolu çanak ile bitişik olan kısmın biraz yukarısından kırılmıştır.



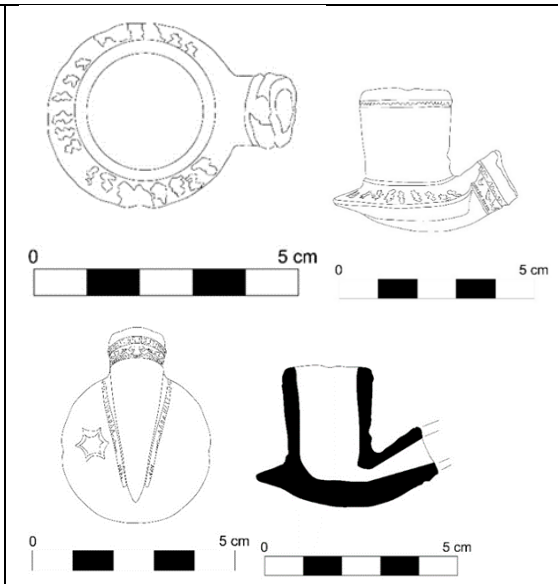

KATALOG NO	21	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.9 cm	**Yükseklik:** 3.8 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.9 cm **Dış:** 2.4 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.6 cm **Dış:** 1.8 cm
HAMUR	10 YR 7/2 Light Grey	
ASTAR	10 YR 8/2 Very Pale Brown	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yazı	
TARİH	18.yy sonu- 19.yy başı	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Gövde kısmının ucunda küçük bir parça kırıktır. Çanak kısmında baskı tekniğiyle yapılmış bitkisel motifler yer almaktadır. Çanak kısmının üzerinde gövdeyi çevreleyen dikey kısa yivlerle bordür oluşturulmuştur. Çanak duman yoluna bombeli bir omurga ile bağlanmıştır. Omurgayı iki yandan küçük testere dişi şeklindeki bezeme ile bordürle sınırlandırılmıştır. Bordürün ucunda lale şekline benzer motif yerleştirilmiştir. Silindirik formdaki duman yolu ağız kısmına doğru geniş bombe yapmaktadır. Bombe üzerinde 'S' şeklinde kıvrımlı motiflerle çevrelemektedir. Bombe başlangıcı ve bitişinde küçük çubuk çizgilerden oluşan bordür bulunmaktadır. Çanağın alt kısmında Arapça yazılı mühür bulunmaktadır. Üzerinde Osmanlıca "Murat" yazmaktadır.



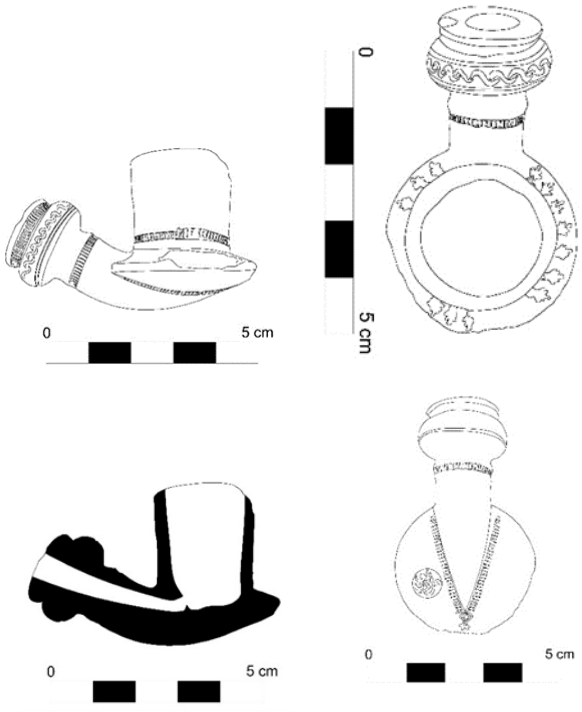

KATALOG NO	22	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.3 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç: - Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.0 cm **Dış:** 2.5 cm
HAMUR	2.5 YR 4/6 Red	
ASTAR	10 R 4/4 Week Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp Tekniği	
SÜSLEME TÜRÜ	Çizgisel ve Yaldız Boyama	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19. yy	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Kırmızı renkli, gözeneksiz hamura sahiptir. Kalıp tekniğiyle yapılmıştır. Tüme yakın olan lüle, çubukluk ağzı, çubukluk, duman yolu ve çanak kısmından oluşmaktadır. Çanak kısmının üst bölümünü oluşturan bölüm tam değildir. Lüle üzerinde her hangi bir mühür bulunmamakla birlikte çanağın zemine oturan kaide bölümü çıkıntılı bir kademe yapmaktadır. Zemin oturan çıkıntılı bölümün uç kısmında yatay çizgilerin oluşturduğu dekoratif ve yaldızla süslenmiş bölüm bulunmaktadır. Lüle açık kırmızı astara sahip olmasına rağmen kırmızı renkli hamurdan yapılmıştır. Gövde ile çanağın başlangıç yerinde altın yaldızlı bordür süsleme bulunmaktadır. Çoğunlukla Tophane işi üretimlerde görülen yaldız, 1. sınıf lüle üretimi olduğuna işaret etmektedir.



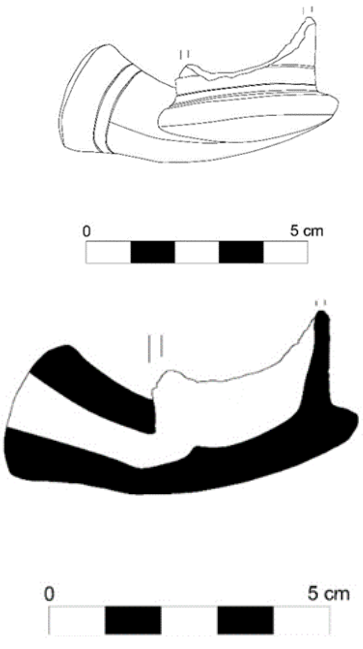

KATALOG NO	23	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.9 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.6 cm **Dış:** 2.6 cm
HAMUR	2.5 YR 5/6 Red	
ASTAR	2.5 YR 4/6 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Rulet Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19. yy	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Gövdenin bir kısmı ve duman yolundaki bombenin bir kısmı kırıktır. Çanak ve duman yolu hafif bombeli bir omurga ile bağlanmıştır. Omurganın etrafı küçük dikdörtgenlerle ucu sivri bitecek şekilde çevrelenmiştir. Çanak düşey derin yivlerle dilimlenmiştir. Çanak ve gövdenin başlangıç yerinde küçük dikdörtgenlerle bordür oluşturulmuştur. Gövde üzerinde stilize palmet motifleri ile bir kompozisyon oluşturulmuştur. Duman yolunda bir bombe oluşturulmuştur. Bombenin alt kısmında küçük dikdörtgenlerle iki sıra bordür oluşturulmuştur. Bombe üzerinde yaprak üzerinde motifler bulunmaktadır. Bombenin bittiği yerde de küçük dikdörtgenlerle bordür yapılmıştır.



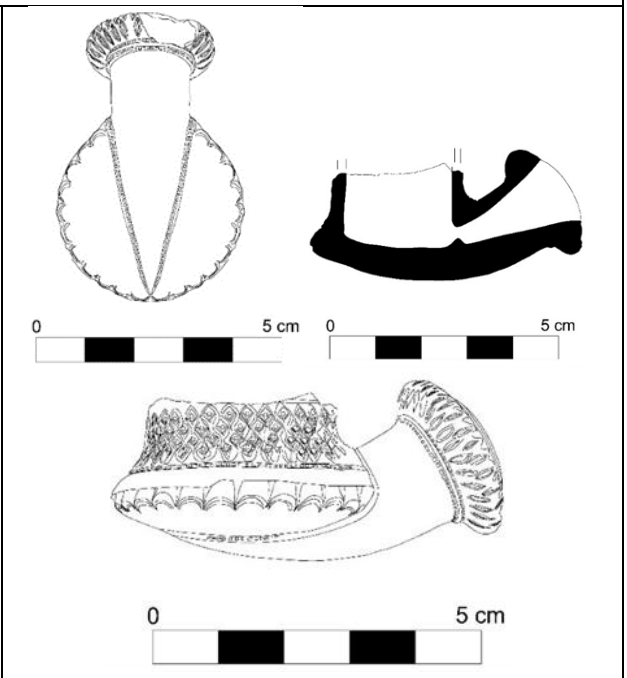

KATALOG NO	24	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.3 cm	**Yükseklik:** 3.7 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.3 cm **Dış:** 1.9 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.5 cm **Dış:** 1.3 cm
HAMUR	10 YR 6/1 Grey	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Baskı, Rulet Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yazı	
TARİH	19. yy	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Gövdenin bir kısmı ve duman yolundaki bombenin bir kısmı kırıktır. Çanak ve duman yolu hafif bombeli bir omurga ile bağlanmıştır. Omurganın etrafı küçük dikdörtgenlerle ucu sivri bitecek şekilde çevrelenmiştir. Çanak düşey derin yivlerle dilimlenmiştir. Çanak ve gövdenin başlangıç yerinde küçük dikdörtgenlerle bordür oluşturulmuştur. Gövde üzerinde stilize palmet motifleri ile bir kompozisyon oluşturulmuştur. Duman yolunda bir bombe oluşturulmuştur. Bombenin alt kısmında küçük dikdörtgenlerle iki sıra bordür oluşturulmuştur. Bombe üzerinde yaprak üzerinde motifler bulunmaktadır. Bombenin bittiği yerde de küçük dikdörtgenlerle bordür yapılmıştır. Çanağın sol alt kısmında mühür bulunmaktadır. Arap harfleriyle “Han” veya “Had” yazmaktadır.



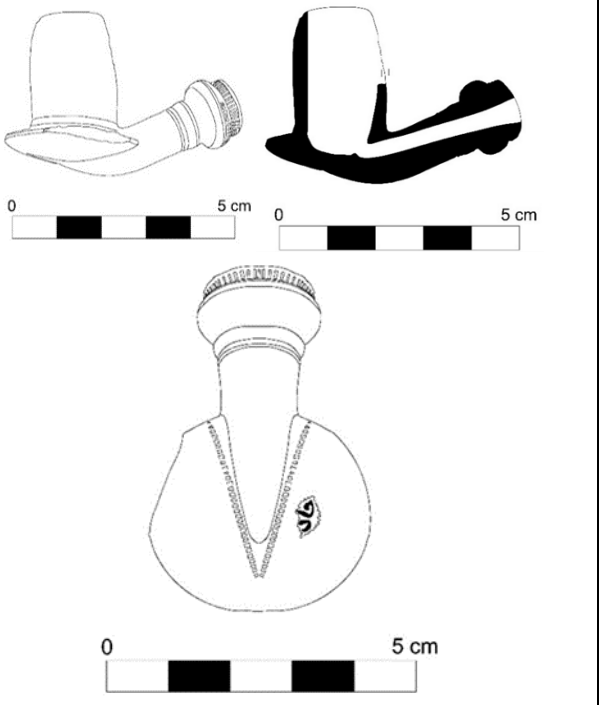

KATALOG NO	25	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 7.2 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.6 cm **Dış:** 3.0 cm
HAMUR	2.5 YR 6/6 Light Red	
ASTAR	7.5 R 4/6 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Baskı, Rulet Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19. yy	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Kırmızı renkli, gözeneksiz hamura sahiptir. Kalıp tekniğiyle yapılmıştır. Tüme yakın olan lüle, çubukluk ağzı, çubukluk, duman yolu ve çanak kısmından oluşmaktadır. Çanak kısmının üst bölümünü oluşturan bölüm tam değildir. Lüle üzerinde her hangi bir bezeme veya mühür bulunmamakla birlikte çanağın zemine oturan kaide bölümü çıkıntılı bir kademe yapmaktadır. Zemin oturan çıkıntılı bölümün uç kısmında yatay çizgilerin oluşturduğu dekoratif bölüm bulunmaktadır. Lüle açık kırmızı astara sahip olmasına rağmen kırmızı renkli hamurdan yapılmıştır.



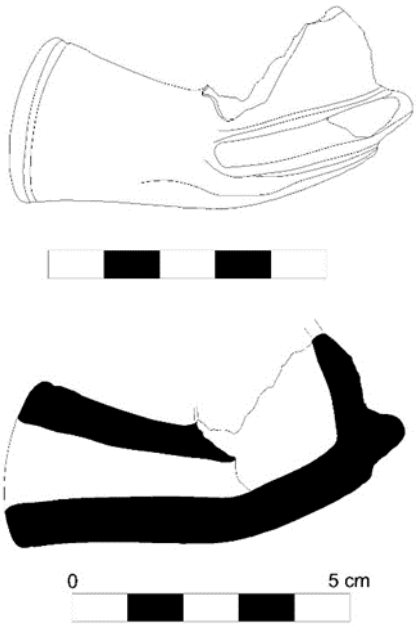

KATALOG NO	26	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.0 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.1 cm **Dış:** 2.1 cm
HAMUR	2.5 YR 5/6 Red	
ASTAR	10 R 4/6 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Mühür (Yazı)	
TARİH	19. yy	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Gövde kısmı tamamen kırılmıştır. Çanak silindirik duman yoluna şişkince bir ve ucu küt bir şekilde biten omurga ile bağlanmıştır. Duman yolu çanaktan ağız kısmına doğru genişlemekte ve ağız kenarında düz olarak sonlanmaktadır. Ağız kenarında dairelerin yan yana gelmesiyle oluşan bir bordür oluşturulmuştur. Duman yolunun sol tarafında Arap harflerinden oluşan bir mühür bulunmaktadır. Mühür okunamamaktadır.







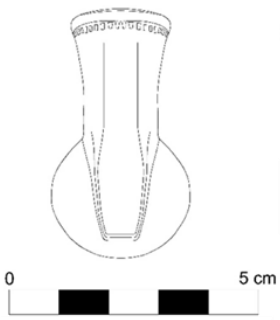

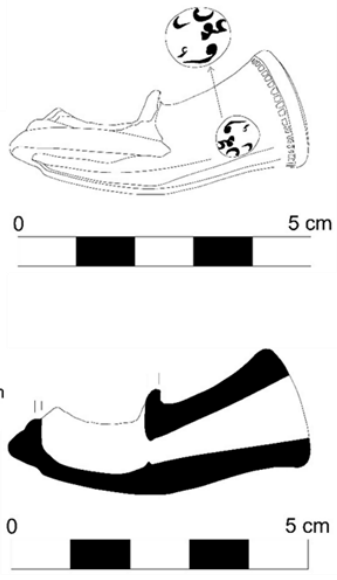

KATALOG NO	27	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.4 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.5 cm **Dış:** 2.8 cm
HAMUR	2.5 YR 4/6 Red	
ASTAR	2.5 YR 5/6 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Kazıma, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19. yy	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Çanağın bir kısmı kırılmıştır. Ağzı yukarı doğru açılmaktadır. Çanak hafif bombe bir omurga ile duman yoluna bağlanmıştır. Omurganın etrafı üçgen bir şekilde minik yuvarlaklarla çevrilmiştir. Gövde ve çanağın birleşim yerinde küçük çubuklarla bordür oluşturulmuştur. Duman yolunda bulunan bombe dilimli bir şekilde yapılmıştır. Bombe üzerinde bitkisel motiflerden oluşan bordür bulunmaktadır. Bombenin alt kısmında da yine bitkisel motiflerin etrafını üçgen sivri şekilde motiflerle çevrelenmiştir.



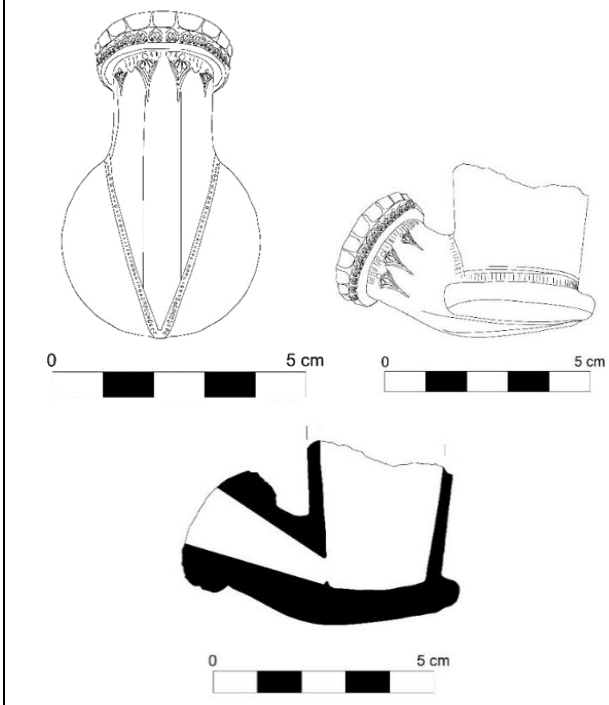

KATALOG NO	28	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.6 cm	**Yükseklik:** 3.9 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.7 cm **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.1 cm **Dış:** 2.3 cm
HAMUR	2.5 YR 4/6 Red	
ASTAR	5 YR 6/5 Yellowish Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yazı	
TARİH	19. yy	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Kısa bir duman yolu ile çanak hafif bombeli bir şekilde omurga ile bağlanmıştır. Omurganın etrafı küçük dikdörtgenlerle ucu sivri şekilde çevrilmiştir. Çanağın alt kısmında Arap harflerinden bir mühür bulunmaktadır. Mühürde toprak anlamında "Hak" yazmaktadır. Duman yolunun bir kısmı kırıktır. Duman yolunda ağız kısmına doğru bir bombe oluşmuştur. Bu bombenin alt ve üst kısmında küçük kısa çizgilerden bordür oluşturulmuştur. Çanağın üstünde düz bir gövde yükselmiştir.



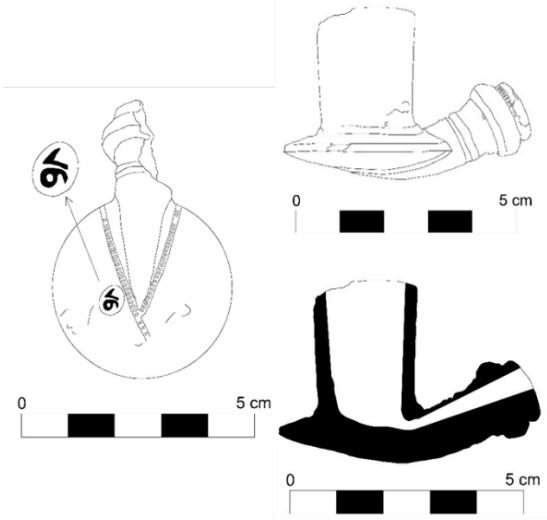

KATALOG NO	29	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.4 cm	**Yükseklik:** 4.2 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 2.1 cm **Dış:** 2.8 cm
HAMUR	2.5 YR 5/6 Red	
ASTAR	2.5 YR 4/8 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Rulet Baskı, Baskı, Kazıma, Kalıp	
SÜSLEME TÜRÜ	Bitkisel, Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19. yy	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Silindir biçimindeki hafif bombeli olup gövde kısmı uzunca yükselmektedir. Çanak duman yoluna doğrudan bağlanmaktadır. Çanak kısmında kısa dik çizgilerle bordür yer almaktadır. Bordürün üzerinde yatay iki sıra şerit arasında ok ucu şeklinde motifler bulunmaktadır. Gövde kısmında zikzaklardan ve çizgisel motiflerden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. Duman yolunda hafif bombeli olup çizgisel motifler yer almaktadır. Kaide de ise duman yolu başlangıcından gelerek kaide ortasında üçgen uçla sonlanan dikdörtgenlerden oluşan bir sıra, düz şeritten oluşan bordür yer almaktadır.



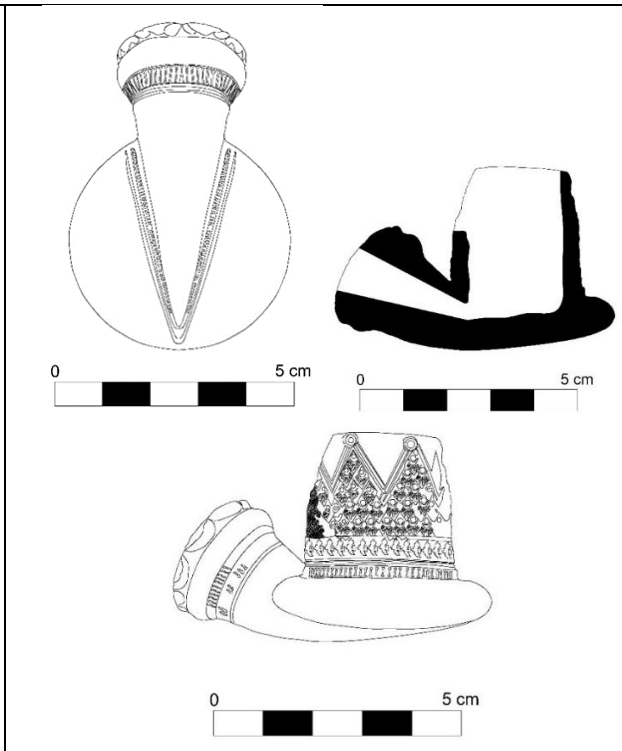

KATALOG NO	30	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.3 cm	**Yükseklik:** 3.8 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 2.7 cm **Dış:** 3.6 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.8 cm **Dış:** 2.8 cm
HAMUR	2.5 YR 5/6 Red	
ASTAR	5 YR 6/4 Light Reddish Brown	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Rulet Baskı, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19. yy	

TANIM: Disk Kaideli Lüle tipindedir. Çanak ve gövdenin birleşim yerleri karşılıklı yarım dairelerden oluşmaktadır yarım dairelerin arasında bordür olarak küçük kareler sıralanmaktadır. Omurga kısmının etrafı da küçük karelerle çevrelenmiştir. Gövde kısmı 3 sıra yatay küçük karelerden bordür oluşturulmuş, bu sıranın üstünden de eğimli olarak küçük karelerden süsleme yapılmıştır. Duman yolunda bombenin başlangıç kısmında çizgisel ve geometrik motifler kullanılmıştır. Bombenin ağız kısmında yarım daireden oluşan dilimlerden bir süsleme oluşturulmuştur.



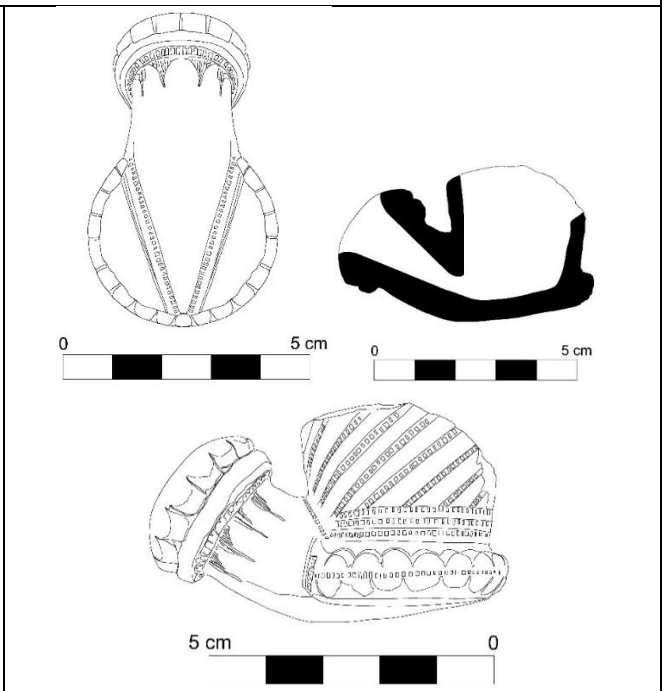

3.4.Karina Çanaklı Lüleler

KATALOG NO	31	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 7.0 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.7 cm **Dış:** 1.7 cm
HAMUR	10 YR 7/1 Light Grey	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Rulet Baskı, Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Hat (Yazı)	
TARİH	17-18. yy	

TANIM: Karinalı Çanaklı Lüle tiptedir. Alışılmışın dışında uzun, hafif çamurlu, gri malzemeden yapılmış, küçültülmüş bir duman yolundan oluşmaktadır. Duman yolu sekizgen şeklindedir. Duman yolunda Arap harflerden oluşan yazı mevcuttur. Üzerinde "Şifau'l-kulub likail- mahbub" yazmaktadır. Anlamı Kalplerin şifası sevgiliye kavuşmaktadır. Yazıtın alt ve üstünde küçük dikdörtgenlerle bordür oluşturulmuştur. Duman yolunda bombe oluşturulmuştur. Bu bombenin üzerinde ince kısa çizgilerden oluşan iki sıra bordür oluşturulmuş ve arasında eğimli çizgilerden süsleme yapılmıştır.







KATALOG NO	32	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 7.7 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.8 cm **Dış:** 1.9 cm
HAMUR	5 Y 5/1 Gray	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Baskı, Kazıma, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Hat (Yazı)	
TARİH	17-18. yy	

TANIM: Karina Çanaklı Lüle tipindedir. Çokgen duman yolu uzun olup, duman yolunda Arap harflerinden oluşan yazıt bulunmaktadır. Üzerinde "Şifau'l-kulub likail- mahbub" yazmaktadır. Anlamı Kalplerin şifası sevgiliye kavuşmaktadır. Duman yolunda ucuna doğru bombe oluşmuş, üzerinde yatay iç içe girmiş S kıvrımlarıyla motif oluşturulmuştur. Gövde kısmı tamamen kırılmıştır. Üzerinde bulunan yazıda aşınmalar oluşmuştur. Bu sebeple okunamamaktadır.



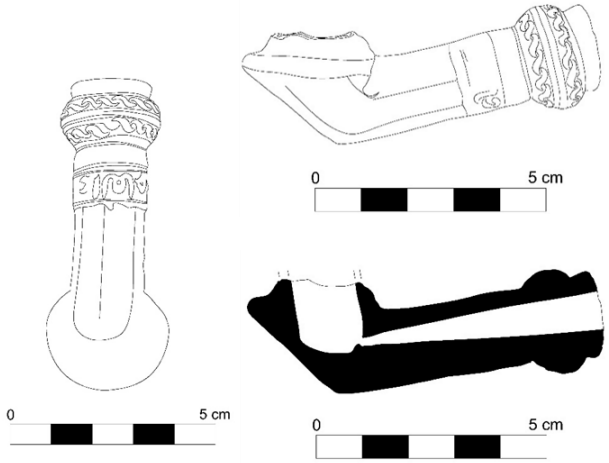

3.5.Silindir Çanaklı Lüleler

KATALOG NO	33	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.6 cm	**Yükseklik:** 4.4 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 2.7 cm **Dış:** 3.2 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** - **Dış:** -
HAMUR	2.5 YR 5/6 Red	
ASTAR	5 YR 5/6 Yellowish Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Yazı	
TARİH	19. yy	

TANIM: Silindir Çanaklı Lüle tipindedir. Duman yolu bir omurga ile çanağa bağlanmıştır. Omurganın etrafını ucu sivrilerek küçük dikdörtgenlerden oluşan bir bordür çevrelemektedir. Omurganın alt kısmında Arap harflerinden oluşan bir mühür bulunmaktadır. Üzerinde Osmanlıca "Fenni" yazmaktadır. Sanat veya usta işi anlamına gelir. Çanağın üzerinde düz bir gövde yükselmiştir. Gövdenin bir kısmı kırılmıştır. Duman yolu ile çanağın birleşim yerinde de küçük dikdörtgenlerden oluşan bir sınır bulunmaktadır. Duman yolunda bombenin alt sırasında palmet motifi sarmaktadır. Bombe üzerinde baklava dilimi motiflerin içerisinde küçük yuvarlaklardan oluşan bir kompozisyon oluşturulmuş ve bombenin etrafını çevrelemektedir. Ağız kısmında derin çizgilerle yivler oluşturulmuştur.



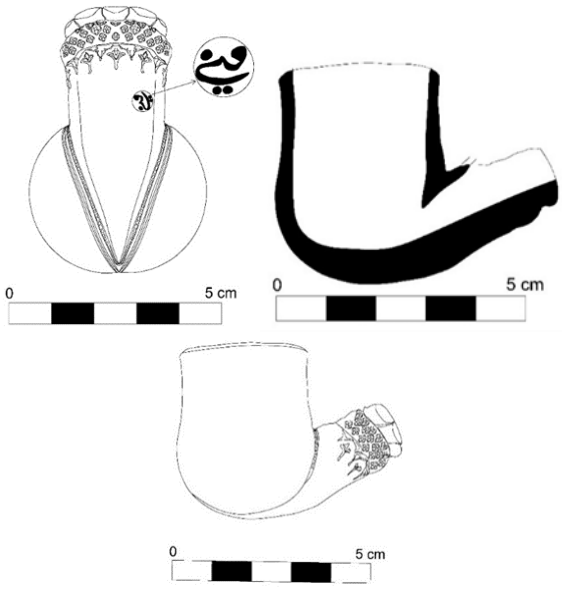

KATALOG NO	34	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.0 cm	**Yükseklik:** 3.9 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.8 cm **Dış:** 2.4 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.5 cm **Dış:** 1.0 cm
HAMUR	5 Y 8/1 White	
ASTAR	10 YR 8/1 White	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yazı	
TARİH	18-19. yy	

TANIM: Silindir Çanaklı Lüle tipindedir. Silindir biçimindeki çanak uzunca yükselmektedir. Çanak duman yoluna omurga ile bağlanmaktadır. Çanak üzerinde Arap harflerinden mühür bulunmaktadır. Üzerinde Osmanlıca "Fatih" yazmaktadır. Çanağın etrafını saran küçük dairesel motiflerden bordür oluşturulmuştur. Bordürün üstünde iki sıra şerit geçmektedir. Gövde kısmında da şeritlerden bordür oluşturulmuştur. Kaide de ise duman yolu başlangıcından gelerek kaide ortasında üçgen uçla sonlanan küçük dikdörtgenlerden oluşan tek sıra bordür ve bordürün etrafını saran yarım daire şeklinde süslenme bulunmaktadır. Duman yolundan hafif bombe oluşturulmuş bombenin alt ve üst tarafına küçük dikdörtgenlerden bordür yapılmıştır.



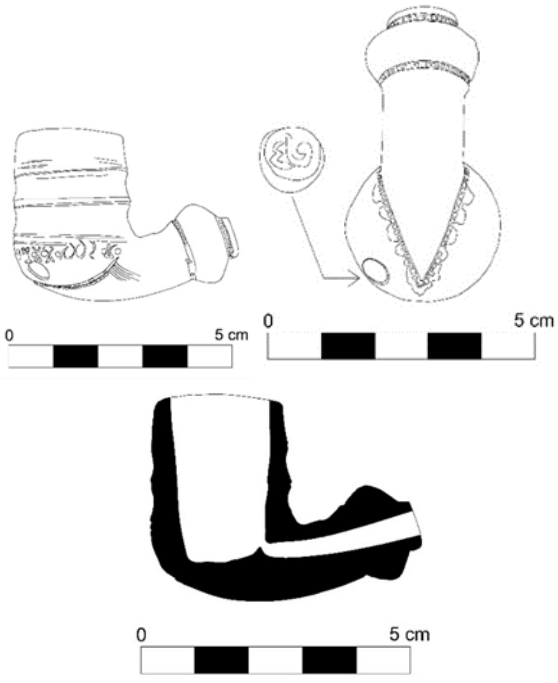

KATALOG NO	35	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.2 cm	**Yükseklik:** 4.4 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.5 cm **Dış:** 2.9 cm
HAMUR	10 R 4/6 Red	
ASTAR	10 R 6/6 Light Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Rulet Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	18-19. yy	

TANIM: Silindir Çanaklı Lüle tipindedir. Gövdenin bir kısmı kırıktır. Çanak bombeli bir omurga ile gövdeye bağlanmıştır. Omurga küçük yuvarlaklardan bir motif oluşturulmuştur. Omurga ve duman yolunun alttan birleştiği kısımda lale motifi çizgisel olarak oluşturulmuştur. Duman yolunda, çanakta ve gövde kısmında aynı türden baskı tekniğiyle yaprağa benzer motiflerden bir kompozisyon oluşturulmuştur. Duman yolunun ağız kısmına doğru bombe oluşturulmuştur. Bombe yarım yuvarlak yivlerle çevrelenmiştir.





KATALOG NO	36	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.8 cm	**Yükseklik:** 5.0 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 2.1 cm **Dış:** 2.9 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.2 cm **Dış:** 2.4 cm
HAMUR	2.5 YR 3/4 Dark Reddish Brown	
ASTAR	2.5 YR 4/4 Reddish Brown	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	18-19. yy	

TANIM: Silindir Çanaklı Lüle tipindedir. Duman yolunda ve gövde kısmında kırıktır. Duman yolu çanağa bombeli bir omurga ile bağlanmaktadır. Omurganın etrafı ucu sivri şekilde biten çizgi ile sınırlandırılmıştır. Yayvan çanak üzerinde düz bir şekilde gövde yükselmektedir. Gövdenin ucunda kırık bulunmaktadır. Çanağın gövde ile birleştiği yerden omurgaya doğru yarım yuvarlak şekilde birleştirilmiş uzun çizgiler içerisinde mızrak ucuna benzer motifler ve onun üstünde geometrik motiflerden oluşan bir süsleme mevcuttur. Gövde ile çanağın birleştiği kısımda küçük dörtgenlerden oluşan bordür bulunmaktadır. Duman yolunda bombe oluşmuştur. Bombenin başlangıcında iki sıra küçük dikdörtgenlerden oluşan bordür bulunmaktadır. Bombe üzerinde geniş aralıklarla derin çizgilerle yivler oluşturulmuştur.





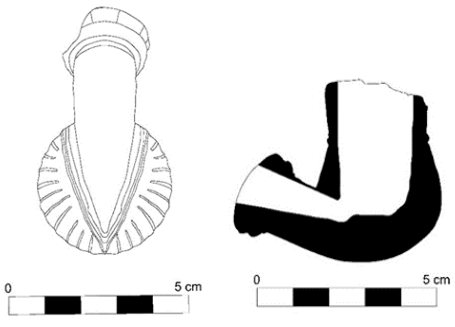



3.6.Lale Çanaklı Lüleler

KATALOG NO	37	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.9 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 3.3 cm **Dış:** 4.0 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.7 cm **Dış:** 2.5 cm
HAMUR	2.5 YR 5/6 Red	
ASTAR	7.5 R 8/5 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19-20. yy	
TANIM: Lale Çanaklı Lüle tipindedir. Çanak duman yoluna şişkince bir omurga ile bağlanmaktadır. Duman yolunda ağız kısmına doğru küçük dikey çizgilerle iki sıra bordür yapılmıştır.		



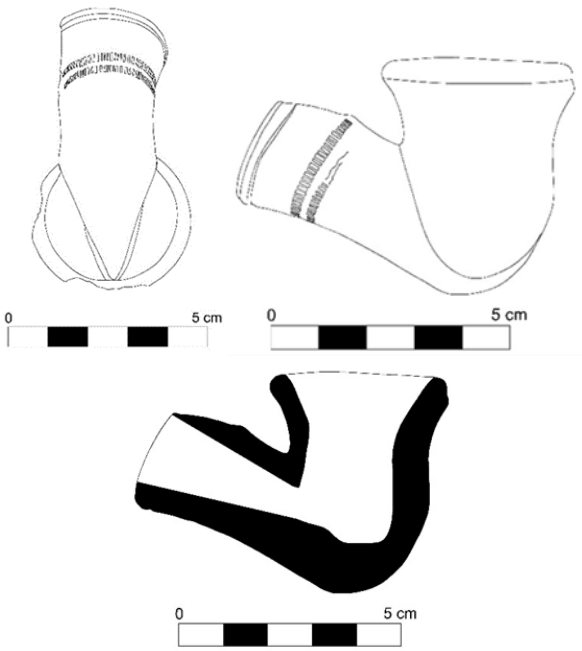

3.7.Yuvarlak Çanaklı Lüleler

KATALOG NO	38	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.1 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.1 cm **Dış:** 2.3 cm
HAMUR	2.5 YR 4/6 Red	
ASTAR	10 R 4/6 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19. yy	

TANIM: Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Gövdenin bir kısmı ve duman yolunun ağız kısmını yakın olan bölümde kırık parçalar bulunmaktadır. Çanak bombeli bir omurga ile duman yoluna bağlanmaktadır. Omurganın etrafı çizgi ile sınırlandırılmıştır. Omurganın ortasından bir çizgi ile bölünmüştür. Çanak kısmında çentikler yapılmıştır. Üçerli gruplar halinde. Duman yolunda iki şerit üzerine dikey kısa çizgilerle bordür yapılmıştır. Bordürün üzerinde üçgen motifler S kıvrımları ile küçük yuvarlaklardan oluşan motif oluşturulmuştur. Duman yolunda oluşan bombe de de aynı şekilde üçgen motiflerden bulunmaktadır. Bombenin bittiği yerde zikzaklardan bordür oluşturulmuştur.



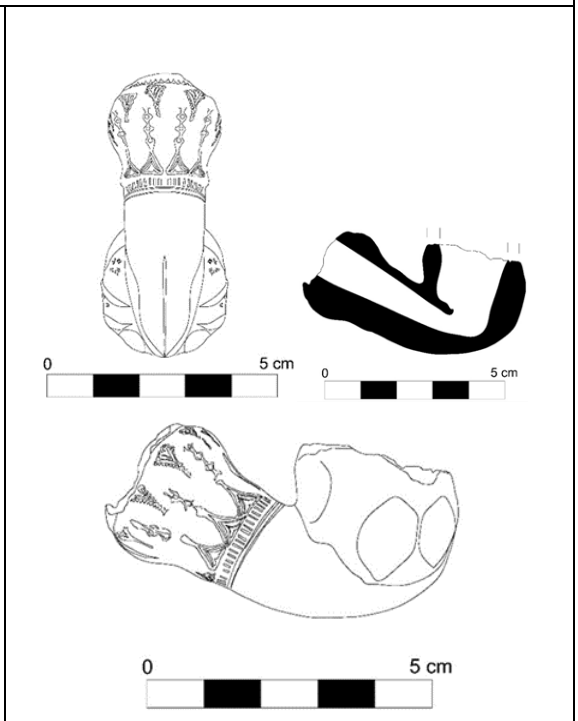

KATALOG NO	39	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.9 cm	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.4 cm **Dış:** 2.8 cm
HAMUR	10 YR 2/1 Black	
ASTAR	7.5 R 5/2 Weak Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Mühür	
TARİH	19. yy	

TANIM: Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Duman yolu ve çanak omurga ile birbirine bağlanmıştır. Duman yolunun sağ tarafında mühür bulunmaktadır. Üzerinde Osmanlıca "580/618" Duman yolunda 3 sıra çizgisel bordür oluşturulmuştur. Sonra ağız kısmına doğru küçülen bir bombe yapılmış bu bombenin üzerinde yarım daire şeklinde birbirini takip eden çizgiler bulunmaktadır. Çanak petek şeklinde bir görüntüsü vardır. Üzerinde de yaprak motifleri bulunmaktadır. Çanağın bir kısmı kırıktır.



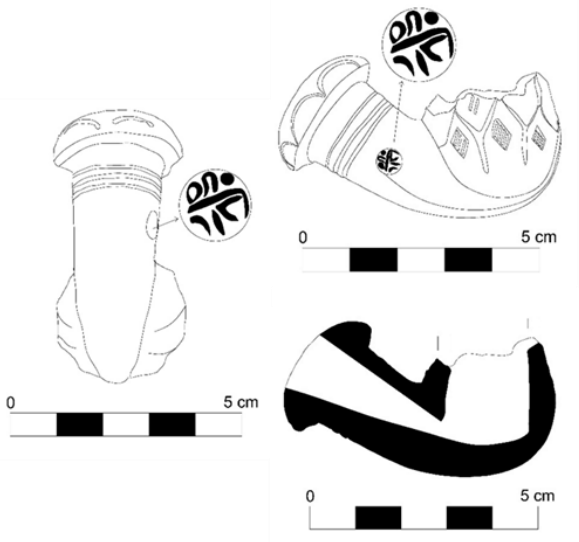

KATALOG NO	40	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.7 cm	**Yükseklik:** 4.0 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.2 cm **Dış:** 2.3 cm
HAMUR	5 YR 6/6 Reddish Yellow	
ASTAR	5 YR 5/6 Yellowish Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Rulet Baskı, Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Mühür	
TARİH	19. yy	

TANIM: Yuvarlak Çanaklı Lüle tiptedir. Çanakla duman yolu omurga ile bağlanmıştır. Çanağın bir kısmı kırılmıştır. Çanağın üzerinde ince kısa çubuklar ve üzerinde baskı tekniğiyle yapılmış çiçek motiflerinden bordürle süslenmiştir. Duman yolunun yan tarafında Arap harfleri ile yazılmış mühür bulunmaktadır. Üzerinde Osmanlıca "Fenni" yazmaktadır. Sanat veya usta işi anlamına gelir. Duman yolunda bombenin alt kısmında üçgenlerden oluşan motif ve bombe üzerinde üçgen motifli yivlerden oluşan süsleme bulunmaktadır.





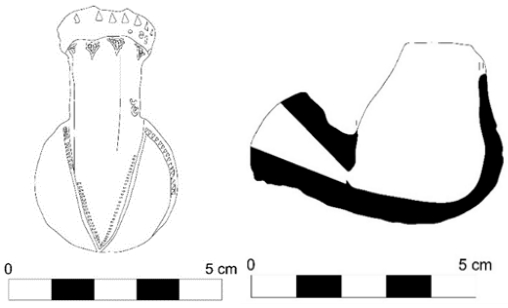

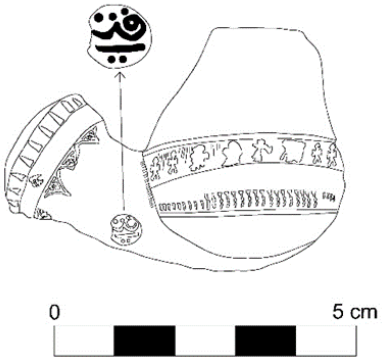

KATALOG NO	41	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:**2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.4 cm	**Yükseklik:** 4.8 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 2.6 cm **Dış:** 3.1 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.1 cm **Dış:** 1.8 cm
HAMUR	2.5 YR 5/8 Red	
ASTAR	10 R 4/8 Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Kazıma, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	19. yy	

TANIM: Yuvarlak Çanaklı Lüle tipindedir. Duman yolu direk çanağa omurga ile bağlanmıştır. Duman yolu yok denecek kadar kısadır. Omurganın etrafı ucu sivri bir şeritle çevrilmiştir. Çanak sarığa benzer bir şekildedir. Çanak üzerinde düz bir gövde yükselmiştir. Gövde ile çanak arasında kısa dik çizgilerle bir bordür oluşturulmuştur. Gövdenin bir kısmı kırıktır. Duman yolunun ağız kısmında bir bombe oluşturulmuştur. Bombenin bir kısmı kırıktır. Bombe üzerinde derin çizgilerden yivler oluşturulmuştur.





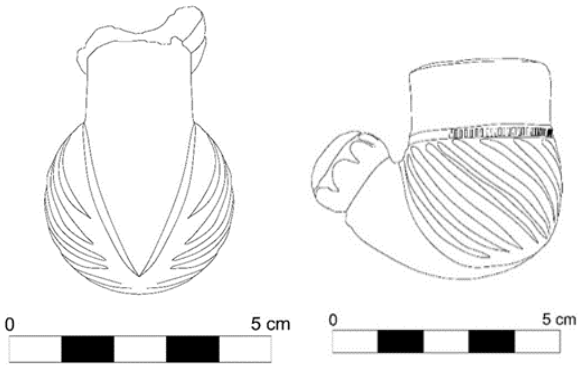

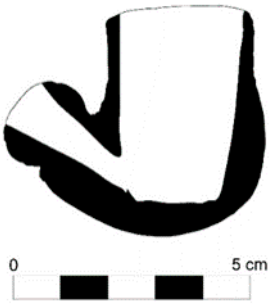

3.8.Münferit Çanaklı Lüleler

KATALOG NO	42	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 5.0 cm	**Yükseklik:** 3.8 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** 1.4 cm **Dış:** 2.0 cm	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.0 cm **Dış:** 1.7 cm
HAMUR	5 Y 6/1 Gray	
ASTAR	2.5 Y 6/1 Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Bitkisel	
MÜHÜR-DAMGA	Yok	
TARİH	18.yy	

TANIM: Dik ve dar ağızlı, daha küçük çanaklı salyangoz kabuğu formuna benzemekte olup bu yönüyle farklılık taşımaktadır. Ağız kısmının bir parçası kırıktır. Duman yolunda bombe bulunmaktadır. İki yanı dümdüzdür ve 8 yapraklı bir rozet motifi bulunmaktadır.



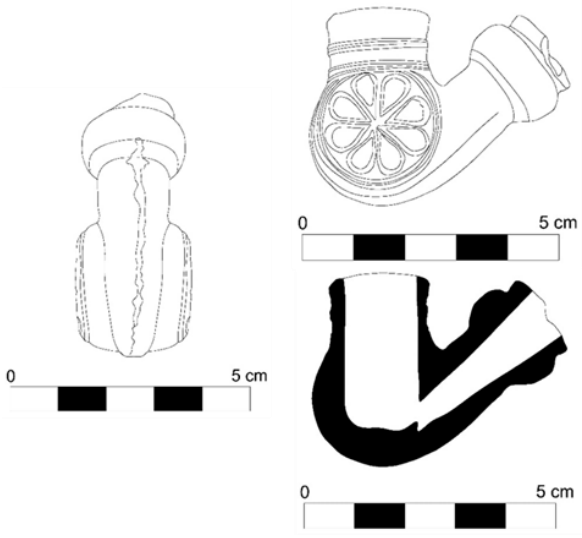

3.9.Duman Yolu Kalan Lüleler

KATALOG NO	43	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** 6.3 cm	**Yükseklik:** 3.8 cm
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.8 cm **Dış:** 1.7 cm
HAMUR	10 YR 6/1 Grey	
ASTAR	2.5 Y 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Rulet Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Hat (Yazı)	
TARİH	17.18.yy	

TANIM: Alışılmışın dışında uzun, hafif çamurlu, gri malzemeden yapılmış, küçültülmüş bir duman yolu parçası. Parça sap yuvasının enine kesitindeki çanaktan kırılmıştır. Çıkıntılı soket halkasının orta hattında ve gövdenin ucu ile soket halkası arasında hafif yatay çizgili bir bezeme dolaşmaktadır. Gövde yuvasının çanağa yakın yarısı sekiz kenarlı, yarısı silindiriktir. Silindirik kısımda noktalı sıralar arasında Arapça metin bulunmaktadır. Üzerinde Osmanlı ““Şifau’l-kulub likail- mahbub” yazmaktadır. Anlamı Kalplerin şifası sevgiliye kavuşmaktadır.” yazmaktadır.









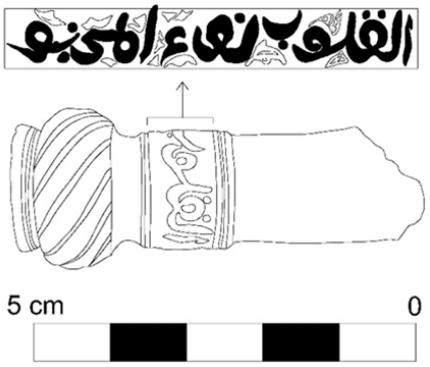

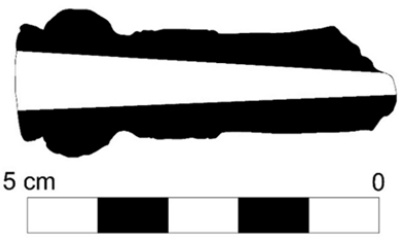

KATALOG NO	44	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** -	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.8 cm **Dış:** 1.8 cm
HAMUR	10 YR 6/3 Pale Brown	
ASTAR	10 YR 7/1 Light Gray	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Hat (Yazı)	
TARİH	17.18.yy	

TANIM: Karinalı çanak tipine ait lüle olması muhtemeldir. Sadece çokgen biçimli duman yolu mevcuttur. Duman yolunda Arap harflerinden oluşan bir yazı bulunmaktadır. Üzerinde Osmanlıca "Şifau'l-kulub likail- mahbub" yazmaktadır. Anlamı Kalplerin şifası sevgiliye kavuşmaktadır." yazmaktadır. Yazıdan sonra bombe oluşmuştur. Bombenin altında ve üstünde çentikler ve bunların ortasında da küçük çizgilerden bir bordür oluşturulmuştur. Bombeden sonra ağız kısmına doğru açılmıştır. Açılan kısımda da küçük çizgilerden bordür oluşturulmuştur.





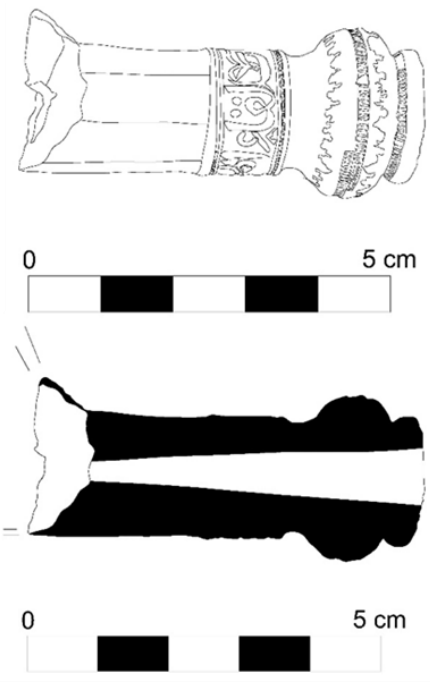

KATALOG NO	45	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** -	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 1.1 cm **Dış:** 2.3 cm
HAMUR	2.5 YR 4/6 Red	
ASTAR	5 YR 6/5 Yellowish Red	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Kazıma	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Yazı	
TARİH	18.yy	

TANIM: Çanağın büyük bölümü kırık olan lüle, çokgen gövdeli olan duman yolundan oluşmaktadır. Çokgenlerin ağız kısmına doğru olan kısmında bir halka oluşturulmuştur. Halkaya doğru çokgenlerin ucu oval bir şekil almıştır. Halkanın üst kısmında derin çizgilerle yivler oluşturulmuş ve ağız kısmına doğru yuvarlatılmıştır. Duman yolunun sağ tarafında Arap harflerinden oluşan bir mühür bulunmaktadır. Mühür okunamamaktadır.









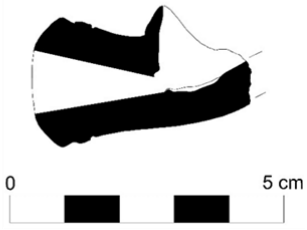

KATALOG NO	46	
KAZI ENVANTER NO	Etütlük Eser	**BULUNTU TARİHİ:** 2019
ÖLÇÜLER	**Uzunluk:** -	**Yükseklik:** -
	Çanak Ağız Çapı: **İç:** - **Dış:** -	**Duman Yolu Ağız Çapı:** **İç:** 0.8 cm **Dış:** 1.9 cm
HAMUR	2.5 Y 7/1 Light Grey	
ASTAR	5 Y 6/1 Grey	
SÜSLEME TEKNİĞİ	Kalıp, Baskı, Rulet Baskı	
SÜSLEME TÜRÜ	Geometrik, Yazı	
MÜHÜR-DAMGA	Yazı	
TARİH	17-18.yy	

TANIM: Çanak ve gövde tamamen kırıktır. Duman yolunun bir kısmı kırılmıştır. Duman yolunda bir sıra yazıt üstünde bir sıra bilezik gibi şerit onun üstünde de küçük kısa çizgilerden oluşan bordür oluşturulmuştur. Bombe bulunmakta ve bombenin üzerinde de yazıt bulunmakta ve bombenin bitiş yerinde de küçük kısa çizgilerle bordür oluşturulmuştur. Yazıtta İsra suresi 82. Ayet olan "Venunezzilu mine-lkur-âni mâ huve şifâun verahmetun lilmu/minîne(ﻯ) velâ yezîdu-zzâlimîne illâ ḫasârâ(n)yazmaktadır. Anlamı ""Biz Kur'an'ı mü'minlere şifa ve rahmet olarak indiriyoruz. O, zâlimlerin ise ancak ziyânını artırır" yazmaktadır.



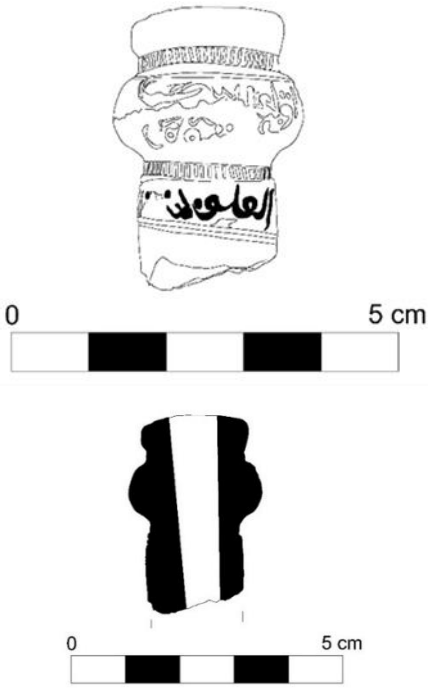

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu araştırma, Bursa'nın Tophane semtindeki Hisar Arkeopark sınırları içinde yürütülen kazılarda ortaya çıkarılan Osmanlı lülelerini inceleyerek Osmanlı'da tütünün yeri üzerinde durulmuştur. Osmanlı temiz su künklerinin yoğun olarak bulunduğu alanda Roma dönemine ait bir drenaj kanalı, küçük bir vestibuluma ait olduğu düşünülen geometrik desenli geç antik dönem mozaik yer karosu ile Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait çok sayıda seramik ve sikke bulunmaktadır. Kazılan parsel uzun yıllar boyunca sürekli olarak işgal edildiğinden, tüm tabakalar birbirine karışmış ve stratigrafik tespitleri imkansız hale getirmiştir. Kazından çıkarılan 46 lülenin yanı sıra, birbirine yakın aşık kemikleri de dikkat çekmektedir. Bursa- Hisar Arkeopark Kazı Alanında diğer yapılan çoğu kazılarda olduğu gibi dış etmenlerin etkisi ve alanın her dönem kullanılmasından dolayı kültür katmanları birbirine karışmıştır. Kazıda her seviyeden farklı dönemlere tarihlenen buluntularla birlikte lülelerde gelmektedir. Bursa-Hisar Arkeopark kazılarında bulunan ve kataloğa alınan lüleler benzer örneklere göre tarihlendirilmeye çalışılmış, lülelerin yerel üretim olup olmadığı ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Buluntulara göre, kazılan alanın ya da bitişiğindeki arsaların eskiden kahve işletmesi olan yerleri içerdiği tahmin edilmektedir. Çünkü bu kadar yoğun lüle buluntusunun bir anlamının olması gerekmektedir. Lülelerin büyük çoğunluğunun özensiz işçiliğe sahip olduğu görülmektedir. Lülelerin kaliteli bir işçilik göstermemesinde bunların gündelik kullanıma ve halka yönelik olması etkili olmalıdır. Bu lüleler form, renk, ölçü, süsleme ve teknik olarak ele alınmıştır. Hazırlanan çalışmada lüleler tanıtılarak, malzeme, tip, renk, teknik, süsleme açısından değerlendirilmiştir. Tipler, genel başlıklar altında ele alınmaya çalışılmıştır. Örnekler, öncelikle çanak biçimlerine göre gruplandırılmıştır. Ancak çanağın yol göstermediği durumlarda ise kaide biçimlerine göre tipler belirlenmiştir. Hazırlanan kataloglarda lülelerin ayrıntılı olarak fotoğraf ve çizimleri bulunmakta ve tanıtımı bu görseller üzerinden yapılmıştır. Astar-dış yüzey ve hamur renginin belirlenmesinde Munsell Soil Color Charts (Munsell Toprak Renk Kataloğu) kullanılmıştır.

Lüleler çanak tiplerine göre basık yuvarlak çanaklı, dilimli basık yuvarlak çanaklı, karina çanaklı, silindir çanaklı, lale çanaklı, yuvarlak çanaklı, münferit çanaklı olmak üzere 7 tip tespit edilmiştir. Kaide biçimlerine göre ise 1 tip tespit edilmiştir. Lülelerden 10'u basık yuvarlak çanaklı, 9'u dilimli basık yuvarlak çanaklı, 2'si karina çanaklı, 4'ü silindir çanaklı, 1'i lale çanaklı, 4'ü yuvarlak çanaklı, 1'i münferit çanaklı, 11'i disk kaideli, 4'ü de sadece duman yolu parçası tespit edilmiştir.

Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler (Kat. No.1-10), en çok rastladığımız 2. grup lülelerdir. Hamur rengi olarak 6 tanesinde kırmızı ve tonları, 1 tanesinde pembe, 3 tanesinde de gri ve tonları

kullanılmıştır. Süsleme türü olarak 2 tanesinde sadece geometrik motif kullanılırken, 8 tanesinde hem geometrik hem bitkisel motifler bir arada kullanılmıştır. Süsleme tekniği olarak kazıma, rulet baskı, kalıp ve baskı kullanılmıştır. Mühür bu formda 4 lülede tespit edilmiştir. 3 tanesinde duman yolunda, 1 tanesinde çanağın alt kısmında bulunmaktadır. Mühürlerden 1'i geometrik, 3'ü yazı şeklindedir. Duman yolu hepsinde sağlam olup, çapı 0.7 cm ile 1.5 cm arasında değişmektedir. Çanak ağız çapı sağlam olan 2 lüle de 1.7 cm ile 2.4 cm olarak ölçülmüştür.

Bursa' da Bursa Tophane Arkeopark Kazısı (İnanan ve Şahin,2017:48), Bursa Zindankapı Kurtarma Kazısı (İnanan, 2022: 82, fig.22/c), Bursa Hisar-Arkeopark Kazısı (İnanan ve Şahin, 2017: 49, Şekil 28-c), Anadolu'da Demre Aziz Nikolaos (Fındık, 2016: 376, Res.1a, 1b), Hasankeyf (Ayhan, 2010a: 18, Res.3), Smyrna (Ayhan, 2009: 11, Res.9), Antalya Kaleiçi Kazısı (Yener, 2005: 101), Bitlis Kalesi Kazısı (Yılmaz, 2010: 45, 96, 111, 117), Edirne Yeni Saray Kazısı (Cengiz, 2011: 84, 86, 96), Komana Kazısı (Ayhan, 2019: 363) Niksar Kale Kazısı (Yazar, 2022: 88, foto.65), Alaşehir Kurşunlu Han (Karaca, 2009: 63-64, res.76-81, çiz.75-80), Manisa Etnografya Müzesi (Ayhan, 2006: 167-177, Res.181-214) ve Anadolu dışında Korint gibi önemli merkezlerde (Robinson, 1985: 47, C1, C2, C3, C4; 53, C60-63) farklı hamur renklerine sahip lüle örnekleri bulunmaktadır. Kerameikos Kazısı (Robinson, 1985: 52-57), Özi Kalesi Kazısı (Ersoy ve Beliaeva, 1999: 446), Yafa Kazısı (Rauchberger, 2017: 252), Timişoara Kazısı (Kopeczny, 2012: 187), Khan Et- Tujjar Kazısı (Shapiro, 2022: 265, fig:3) ile örnekleriyle benzerlik göstermektedir. Basık formdaki lüleleri, J. Hayes 19. yüzyılın 2. Yarısına (Hayes, 1992: 394, fig. 149), Robinson 19. yüzyıla tarihlenmiştir (Robinson, 1985: resim 62). Mevcut formları ve benzer özellikler dikkate alındığında basık yuvarlak çanaklı lüleler 19.yy'a tarihlenmiştir.

Dilimli Basık Yuvarlak Lüleler (Kat. No.11-19), basık yuvarlak çanaklı lülelerin bir alt başlığı olarak da adlandırılabilir. Kazı alanında rastladığımız 3. grup lüledir. Hamur rengi olarak 8 tanesi gri ve tonları, 1 tanesi kırmızı olarak kullanılmıştır. Süsleme türü olarak 5 tanesi sadece geometrik, 4 tanesi de hem geometrik hem bitkisel motif bir arada kullanılmıştır. Süsleme tekniği olarak kalıp, rulet baskı, baskı ve kazıma kullanılmıştır. Bu formda 5 lüle de mühür tespit edilmiştir. 1 tanesi omurgada, 4 tanesi çanağın alt kısmında bulunmaktadır. Mühürlerden 1'i geometrik, 4'ü bitkisel motiflidir. Duman yolu 1.5 cm ile 1.9 cm arasında değişmektedir. Çanak ağız çapı 0.6 cm ile 1.2 arasında değişmektedir.

İncelenen lülelerden kilden yapılmış olan bir örnekte duman yolunun alt tarafında dışa çıkıntılı biçimde bir deliğe yer verilmiştir (Kat. No: 18). Lülenin duman yoluna yapılan bu yuvarlak deliğe ucunda iğne bulunan zincir takılmakta olup, tütünün haznede yakılması nedeniyle oluşan kül ve is tabakasının bu iğneyle temizlenmesi amaçlanmıştır. Kimi kullanıcılar, bu özelliğe sahip olan lüleleri tercih etmiş olabilir. Mardin Müzesi'ndeki lüleler arasında lülenin deliğine ucunda iğne bulunan zincir takılıdır (Ayhan, 2011: Foto. 38). Ayrıca Sina Yarımadası'nın kuzeyinde yapılan yüzey araştırmasında

ele geçirilen lülelerde bu özelliği taşıyan iki lüle yer almaktadır. Her iki lüle, yuvarlak çanaklı lüle tipine ait olup, 17 - 18. yüzyıl arasına tarihlenmiştir.

Bu formda ki lülelerin benzeri Hasankeyf (Ayhan, 2010: 20) ve Kızıldeniz'de ki Sadana Adası Batığı'nda (Ward, 2004: 199, şek.7.6a) 18. yüzyıla tarihli lüleler arasında görülür. Benzer formun kırmızı astarlı örnekleri Balkanlar'da Mangali' da 18-19. yüzyıllara, İsrail' de Akko' da (Stern, 2005: 171) ise 19. yüzyıl sonu ile 20.yüzyıl başına tarihlenir. 17-18. yüzyıllara tarihlendirilen bu lüleler geniş bir dağılım alanına sahiptir. J. W. Hayes'in Saraçhane'de Tip III olarak adlandırdığı bu grubun benzer örnekleri, Bursa Zindankapı Kurtarma Kazısı (İnanan, 2022: 82, fig.22/c), İstanbul (Robinson, 1985: 171), Edirne Sarayı Kazıları (Cantay, 2005: 110-111), Yeni Edirne Sarayı Kazısı (Kurtişoğlu, 2023: 105, Foto.24), Yunanistan da Korinthos (Robinson, 1985: 171, plt.47, C2), Messenia (Gerolymou, 2015), Girit (Evely, 1988: 142), Mısır'da kuzey Sinai (Saidel, 2008: 60) ayrıca Kanitza Kalesi'nde (Gyöngyi, 2010: 769, fig.15.4), İsrail'de Kudüs (Simpson, 2008: 433-439), Ramallah'ta Saffa'da (Al-Houdalieh, 2008: 474, plt.6, no.15) bulunmuştur. Ramla'da ki örnekler 17-18. yüzyılın erken tipleri olup yerel üretimler olarak tanımlanmıştır. Bu örnekler doğrultusunda mevcut formu dikkate alınarak dilimli basık çanaklı lüleler 17-18. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

Disk Kaideli Lüleler (Kat. No.20-30), kazı alanında rastladığımız en yoğun 1. grup lülelerdir. Hamur rengi olarak 8 tanesi kırmızı ve tonları, 3 tanesi gri ve tonları kullanılmıştır. Süsleme türü olarak 4 tanesi sadece geometrik, 5 tanesi hem geometrik hem bitkisel, 1 tanesinde de altın yaldız boyama kullanılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi (Ayhan, 2006: Res.77-82, 85-86, 89-92; Bakla, 2007, Res.01-23), İstanbul Şehir Müzesi (Ayhan, 2006: Res. 99-101, 103-105, 109-112; Bakla 2007, Res. 01-57), Türk-İslam Eserleri Müzesi (Ayhan, 2006: Res. 248-255) ve Ankara Etnografya Müzesi (Ayhan, 2006: Res.75-76, 256-257; Bakla, 2007: Res.01-13) örneklerinde gümüş ve altın yaldızla süslenen örneklerle karşılaşılmıştır. Süsleme tekniği olarak rulet baskı, baskı, kazıma, kalıp, boyama kullanılmıştır. Bu formda 2 lüle de mühür tespit edilmiştir. Mühürlerin 2'si de çanağın alt kısmında bulunmaktadır. Mühürlerden 1'i geometrik, 1'i de küçük bir yuvarlağın içerinde yazı şeklindedir. Duman yolu çapı 0.5 cm ile 2.1 cm arasında değişmektedir. Çanak ağız çapı 2.7 cm ile 1.3 cm arasında değişmektedir.

Bursa' da Bursa Tophane Arkeopark Kazısı (İnanan ve Şahin 2017: 50-51) 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başına, Bursa Zindankapı Kurtarma Kazısı (İnanan, 2022: 83, fig.23/e, f), Anadolu'da Kırklareli ilinin Demirköy ilçesi yakınındaki, tarihi Fatih Dönemi'ne kadar uzanan "Demirköy Fatih Dökümhanesi" (Uysal, 2007: 555- Res.9), Başur Höyük (Ayhan, 2010b: 56, Res.6) ve Hasankeyf (Ayhan, 2010a: 18- Res.3, 19- Res.4), Demre Aziz Nikolaos (Fındık, 2016: 376- Res.1a, 1b), Antalya Kaleiçi Kazısı 18. yüzyıl - 19. yüzyıl başlarına (Yener, 2005: 102-107), Bitlis Kalesi Kazısı (Yılmaz, 2010: 45, 96, 111, 117), Bitlis Kalesi Osmanlı Dönemi Lülelerinin Değerlendirilme' sin de 19. yüzyıla (Şen ve Karasu, 2018: 424, G.5), Divriği Kale Kazısı (Budak, 2020: 245, Kat.No. 137), Cizre İç Kale kazısında 19. yüzyıla (Saldırgan, 2018: 612-613), Hasankeyf kazısında 19. yüzyıla (Ayhan, 2010: 30),

Akşehir Taş Medrese Müzesi'nde 19. yüzyıla (Gürhan, 2007: 258), Antalya Kaleiçi kazısında 18 - 20. yüzyıl başlarına (Yener, 2005: 102-107), Smyrna Antik Kenti kazısında 19. yüzyıla (Ayhan, 2009: 15), Komana Antik Kenti kazısında 19. yüzyıl - 20. yüzyılın başına (Ayhan, 2019: 376), Edirne Yeni Saray 2022 Yılı Kazısı 19. yüzyıla (Kurtişoğlu, 2023: 109, foto.31), Niksar Kale Kazısı (Yazar, 2022: 88, foto.69-70), Harput İç Kale Kazıları 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarına (Aytaç, 2015: 600, Res.9) tarihlendirilmiştir. Ayrıca Bilecik Osmanlı dönemi çarşı alanı kazısında (Altınsapan, 2004: 264) ve Hoşap Kalesinde (Top ve Başak 2014: 763) de benzer formda lüleler bulunmuştur. Anadolu dışında Kerameikos Kazısı (Robinson, 1985: 57), Yafa Kazısı (Rauchberger, 2017: 257), Timişoara Kazısı (Kopeczny, 2012: 188) ile örnekleriyle benzerlik göstermektedir. Hamur, katkı, bezeme, form açısından incelenen lüleler benzer örnekleri de göz önüne alındığında 19. yüzyıla tarihlenmiştir.

Karinalı Çanaklı Lüleler (Kat.No. 31-32), kazı alanında 2 tane tespit edilmiştir. Hamur rengi olarak gri ve açık gri tonundadır. Süsleme türü olarak geometrik motifler ve yazıt kullanılmıştır. Süsleme tekniği olarak rulet baskı, baskı, kazıma kullanılmıştır. Duman yolu çapı 0.7 cm olarak tespit edilmiştir. Çanak ağzı çapı kırık olduğu için tespit edilememiştir.

Anadolu'da Saraçhane Kazıları'nda ele geçirilen karinalı çanaklı lülelerin duman yolları uzun olup bu örnekleri, J. W. Hayes, 17. yüzyıla tarihlendirmektedir (Hayes, 1980: p.393, Fig. 149/1, p.137, 141-142, Fig.3/5-6, Fig.4/5-6). Alanya-Kaleiçi lüle buluntuları arasında iki örnekte de rastlanmakla birlikte, bunlardan biri 17. yüzyıl sonuna diğeri ise, 18. yüzyıla (Yener, 2005: 98, çiz.II/7-8), Cizre İç Kale'sin de 17 - 18. yüzyıla (Saldırgan, 2019: 613), Hasankeyf' te 17 - 18. yüzyıla (Ayhan, 2011a: 162-225), Harput İçkale Kazısı (Aytaç, 2015: 596, Res.8, Ç4, Ç5, Ç6), Edirne Yeni Saray Kazısı'nda (Cengiz, 2011: 178-189) görülmektedir. Anadolu dışında; Komano Kazısı (Ayhan, 2019: 356-359), Timişoara Meydan Kazısı (Kopeczny, 2012: 182-183), Crete Kazısı (Evely, 1988: 137, 141-142), Macaristan Wosinsky Mor Museum'da da örnekleri görülmektedir (Gaal, 2010: 50-51, Kat. No.83, Fig 6: 83). Çanak tipi, duman yolu çapın ve duman yolun uzunluğundan elde etmiş olduğumuz bilgilere dayanarak 17 - 18. yüzyıla tarihleyebiliriz.

Silindir Çanaklı Lüleler (Kat. No. 33-36), kazı alanında 4 tane tespit edilmiştir. Hamur rengi kırmızı ve tonları ve 1 tanesinde de beyaz renk olarak kullanılmıştır. Süsleme türü olarak hem geometrik hem de bitkisel motif bir arada kullanılırken 1 tanesinde sadece geometrik motif kullanılmıştır. Süsleme türü olarak kalıp, baskı, rulet baskı, kazıma ve kalıp kullanılmıştır. Bu türde 2 lüle de mühür tespit edilmiştir. Mühür 1 tanesi duman yolunun sol alt tarafında yer alırken, diğer mühür çanağın alt kısmında yer almakta olup yazı şeklindedir. Duman yolu çapı 1.8 cm ile 2.7 cm arasında değişmektedir. Duman yolu çapı 0.5 cm ile 1.5 cm arasında değişmektedir.

Bursa' da Bursa Hisar Arkeopark Kazısı (İnanan ve Şahin, 2017: Şekil 28-d), Bursa Zindankapı Kurtarma Kazısı (İnanan, 2022: 78, fig.23/d), İzmir – Smyrna Agorası (Ayhan, 2009: 7-Res.3; Uçar, 2019a: 373/ Fig.3, c, f, g) , Hasankeyf Kazısı (Ayhan, 2011a: 137-146), Divriği Kale Kazısı (Budak,

2020: 75, Kat. No. 1-4), Siirt Başur Höyük Kazısı 17 - 18. yüzyıl başına, (Ayhan, 2010: 56, Res.5), Edirne Yeni Saray Kazısı 17 - 18. yüzyıla (Kurtişoğlu, 2023: 98, Kat.No.2022-14; 99, Kat.No.2022-16; 108, Kat.No.2022-29; 110,Kat.No.2022-32), Bitlis Kalesi Kazısında (Yılmaz, 2010: 228, 231, 234) 18 - 19. yüzyıl ortalarına tarihlenmiştir. Anadolu dışında; Komano Antik Kenti Kazı' sın da 18. yüzyıl başına (Ayhan, 2019: 356-359) tarihlenmektedir. Bu tür lüleler 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir (Ayhan, 2009: 7-Res.3). Çanak tipi, duman yolu çapı ve duman yolu uzunluğu, hamur renginden elde etmiş olduğumuz bilgilere dayanarak 17 - 18. yüzyıla tarihleyebiliriz.

Lale çanaklı lüle (Kat. No. 37), kazı alanın 1 tane tespit edilmiştir. Kırmızı hamurlu olup, Süsleme türü geometrik motiflidir. Süsleme tekniği olarak rulet baskı kullanılmıştır. Mühür bulunmamaktadır. Duman yolu çapı 1.7 cm, çanak ağzı çapı 3.3 cm olarak tespit edilmiştir.

Anadolu'da Cizre İç Kale Kazısında 19.yüzyıla (Saldırgan, 2019: 613-614), Hasankeyf'te 19. yüzyıla (Ayhan, 2010: 293-296), Antalya Kaleiçi'nde 19. yüzyıla (Yener, 2005: 107-110), Harput 19 - 20. yüzyıla (Aytaç, 2011: 185), Akşehir Taş Medrese Müzesi 19. yüzyıl sonuna (Gürhan, 2007: 267), Smyrna Antik Kenti Kazısında 19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başına (Ayhan, 2009: 13), Edirne Yeni Saray kazısında 19. yüzyıla (Cengiz, 2011: 187), Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısında 19. Yüzyıl - 20. yüzyıl başına (Fındık, 2016: 377-379), Kemah Kale Kazısında 18 – 19. yüzyıla (Yurttaş, Özkan, Köşklü, Çiğdem, Fındık ve Kındığlı,2019: 636) tarihlenmektedir. Çanak tipi, duman yolu çapı ve duman yolu uzunluğu, hamur renginden elde etmiş olduğumuz bilgilere dayanarak 19. yüzyıla tarihleyebiliriz.

Yuvarlak çanaklı lüleler (Kat. No.38-41), kazı alanında 4 tane tespit edilmiştir. Hamur rengi olarak kırmız ve tonları 1 tanesinde siyah kullanılmıştır. Süsleme türü olarak 'tanesinde sadece geometrik motif kullanılırken, 2 tanesinde de hem geometrik hem bitkisel motif kullanılmıştır. Süsleme tekniği olarak kalıp, baskı, kazıma, rulet baskı kullanılmıştır. Mühür 2 tanesinde yazı olarak bulunmaktadır. Duman yolu çapı 1.1 cm ile 1.4 cm arasında değişmektedir. Çanak ağzı çapı 1 tanesinde sağlam olarak kaldığından 2.6 cm olarak ölçülmüştür.

Bursa' da Bursa Tophane-Arkeopark Kazısı (İnanan ve Şahin 2017: 48/ Tablo 1-b), Bursa Zindankapı Kurtarma Kazısı 17. yüzyıl - 18. yüzyıla (İnanan, 2022: 82, fig.22/a,b), Anadolu'da Hasankeyf kazısında 18. yüzyıla (Ayhan, 2010: 231), Tire Kutu Han'da 18 - 19. yüzyıla (Uçar, 2019: 636), Bitlis Kalesi Kazısı (Yılmaz, 2010: 51, 90, 105), Edirne Yeni Saray Kazısı (Cengiz, 2011: 86, 88, 89, 92, 103), Timişoara Kazısı (Kopeczny, 2012: 184), Smyrna (Ayhan, 2009: 9-Res.5); Anadolu dışında Komano Kazısı (Ayhan, 2019: 362, 365), Özi Kalesi Kazısı (Ersoy ve Beliaeva, 1999: 445), Yafa Kazısı (Rauchberger, 2017: 251), Atina Agorası (Vroom, 2007: 85- fig.4.15; Robinson, 1985: Plate 61A1), Belgrad Kalesi (Bikic, 2012: 5- f.g.4/27) ve Girit'te (Evely, 1988: 140-Fig.4/2, 3) 17 ve 18. yüzyıllara, Andaval (Pekak, 1998: 523- Res.16), Kudüs'te 18 – 19. yüzyıla (Simpson, 2008: 433-443) tarihlenmektedir. Çanak tipi, duman yolu çapı ve duman yolu uzunluğu, hamur renginden elde etmiş olduğumuz bilgilere dayanarak 17 - 19. yüzyıllar arasına tarihleyebiliriz.

Münferit çanaklı lüle (Kat. No. 42), kazı alanında 1 adet bulunmuştur. Hamur rengi gridir. Süsleme türü bitkisel olup, süsleme tekniği baskı, kalıp olarak kullanılmıştır. Mühür bulunmamaktadır. Duman yolu çapı 1.0 cm, çanak ağız çapı 1.4 cm olarak ölçülmüştür. Form olarak salyangoz kabuğuna benzemektedir. Tanımlanmış herhangi bir formu bulunmamakta olup salyangoz kabuğu formlu lüle olarak adlandırabiliriz.

Belgrad Kalesi kazılarında bulunan sırlı ve sırsız iki lüle, farklı şekillere (daha küçük bir çanak; dik, ince bir ağız) sahip olmalarına rağmen benzer rozet damgasına sahiptir. Bezemeler sadece biraz benzerlik göstermektedir. Bu lülelerin 1740-1750 yılları arasında yıkılan Belgrad Kalesi'nin girişinde bulunan Avusturya-Macaristan lülelerine benzemesi nedeniyle, bu bölgedeki buluntuların 1750'den sonrası herhangi bir tarihe ait olmadığı söylenmektedir (Bikic, 2012: 2,5- Fig.4/3, 8). Macaristan Wosinsky Mor Museum'da ki koleksiyonda da benzerlerine rastlamak mümkündür (Gaal, 2010: 44, Kat.No.48-55). Benzer örneklerden yola çıkarak 18. yüzyıla tarihlenebilir.

Sadece duman yolu olan lüleler (Kat. No.43-46), kazı alanında 4 adet tespit edilmiştir. Hamur rengi olarak 3 tanesi gri (Kat. No. 43-44-46), 1 tanesi kırmızı (Kat. No. 45) kullanılmıştır. Süsleme türü olarak geometrik motifler kullanılmış, Süsleme tekniği olarak rulet baskı, kazıma, baskı, kalıp kullanılmıştır. Gri renkli olan 3 tane duman yolunda yazıt bulunurken kırmızı renkli duman yolunda mühür bulunmaktadır. Duman yolu çapı gri hamurlu 3 tanesinde 0.8 cm olarak ölçülmüş olup, benzer örneklerinden yola çıkarak karina çanaklı lüle formuna benzemektedir. Benzer formlar, hamur rengi ve duman yolu çapı değerlendirilerek 17. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Kırmızı hamurlu olan duman yolu parçasında yazı şeklinde mühür tespit edilmiştir. Duman yolu çapı 1.1 cm olarak ölçülmüştür. Mühür kullanımına 17. yüzyıl lülelerinde sınırlı sayıda örnekte rastlanmıştır (Robinson, 1983: 157). R. Robinson ve U. Baram, usta mühürlerinin 18. yüzyılda pek fazla olmadığını belirtmiştir (Robinson, 1983: 305). 19. yüzyılda usta mühür ve işaretleri, 18. yüzyıla oranla daha da artmıştır (Robinson, 1983: 161; Robinson, 1985: 268; Baram, 1995: 305) . Hamur ve astar özelliklerinin yanı sıra büyük boyutlu olması ve duman yolu ağız çapının 1.1 cm. olması açısından lüle, 18. yüzyıla tarihlenebilir.

Kırmızı, kahverengi (Kat. No. 7, 8,36,44) beyaz (Kat. No.34), sarı ve pembe (Kat. No. 6) tonlarında olmasına rağmen, lüle hamuru çoğunlukla gri görünümlüdür. Geç tarihli lüle hamurlarının çoğunluğu kırmızı (Kat. No.1, 3, 9, 10, 14, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 37, 38, 40, 41, 45) erken tarihli olanlar ise gri (Kat. No.2, 4, 5, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 31, 32, 42, 43, 46) renktedir. Lüleler astar-dış yüzey renkleri de farklılık göstermektedir. Astar-dış yüzeyi çoğunlukla gri ve kırmızıdır. Ancak beyaz, kahverengi, sarı, siyah (Kat. No. 39) ve pembe tonlar da görülmektedir. Çoğu hamur grubu kalın bir dokuya sahipken, bazı hamur çeşitleri gözeneklidir.

Hisar Arkeopark alanı lüleleri için çok çeşitli bezeme yöntemleri de mevcuttur. Lüleler baskı, silindir baskı, gravür, yaldız ve astarlama yöntemleri kullanılarak bezenmiştir. Yaldızlama tekniği önem arz etmektedir. Tophane'nin yaldızlı lülelerin (Kat. No.22) başlıca üreticisi olduğu bilinmektedir.

İncelenen yayınlarda, İstanbul dışındaki az sayıda yerde altın yaldız kullanıldığı görülmüştür. Yaldızlamaya benzer şekilde kakma yöntemi de nadir görülen bir uygulamadır. Hisar Arkeopark alanındaki lüleler bu açıdan dikkat çekicidir.

Hisar Arkeopark alanı lülelerinde çok sayıda özenli süsleme örneği bulunmaktadır. Neredeyse her lüle farklı tür ve şekilde süslenmiştir. Bunlara geometrik süslemeler (Kat. No.1, 3, 11, 15, 16, 18, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 37, 39, 41, 43, 44, 45, 46), bitkisel süslemeler (Kat. No.42) ve geometrik-bitkisel süslemelerin (Kat. No.2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13,14, 17, 19, 20, 21, 23, 27, 29, 33, 35, 36, 38, 40) bir arada kullanıldığı örnek olarak verilebilmektedir. Süsleme çeşitlerine bakıldığında genelde geometrik motiflerin (Şekil 37) tek başına kullanıldığı 21, sadece bitkisel motiflin kullanıldığı 1, geometrik ve bitkisel motiflerin (Şekil 38) birlikte kullanıldığı 23 adet lüle tespit edilmiştir. Çubuk sıraları, kazıma çizgiler, eşkenar dörtgenler, üçgenler, dörtgenler, daireler ve diğer geometrik şekiller süslemelere örnektir. Ayrıca çeşitli çiçek motifi de bulunmaktadır. Lülelerde palmetler, stilize ağaçlar, çiçek desenleri ve lale motifleri (Kat. No.35) gibi yer almaktadır.

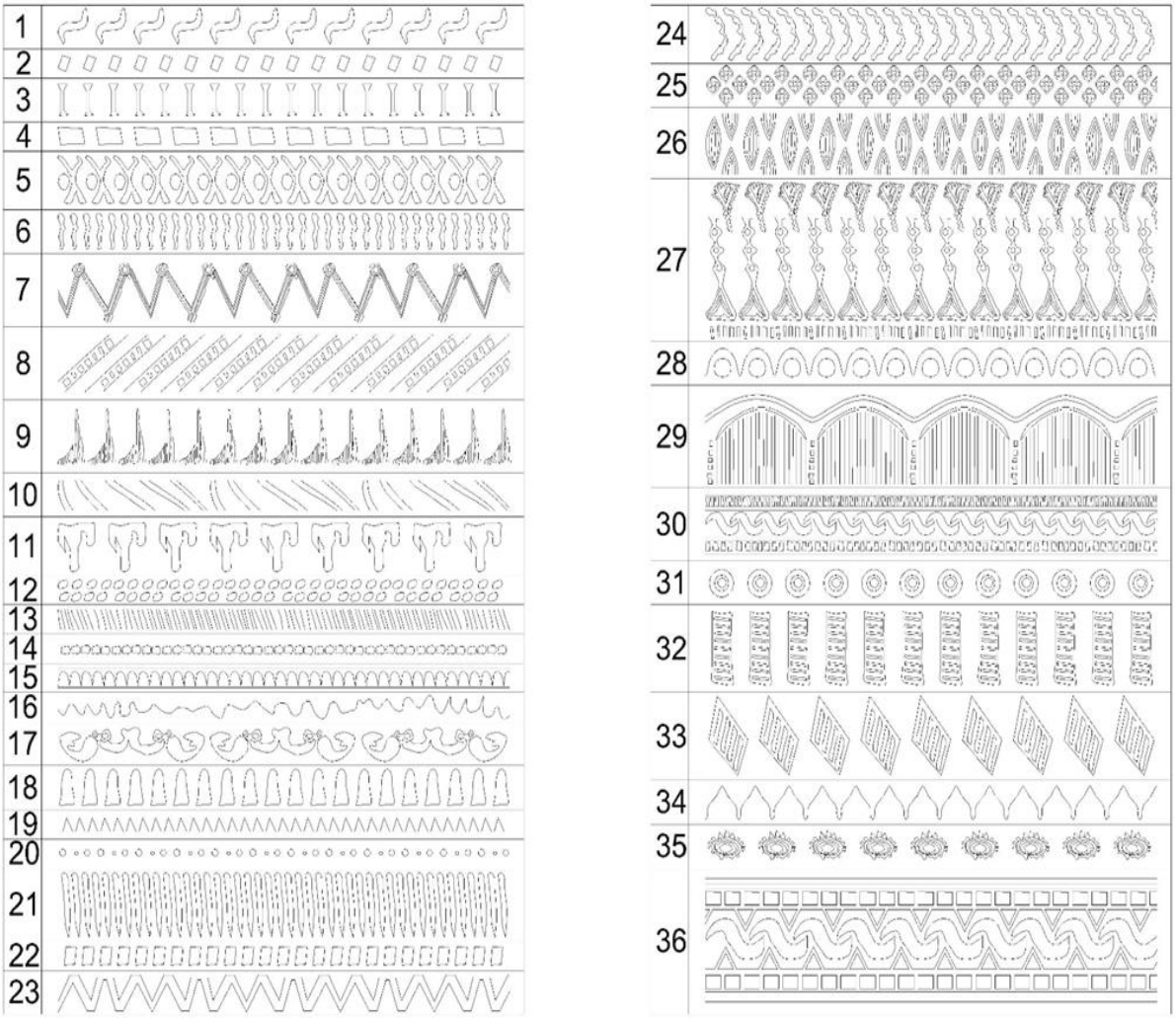

Şekil 37. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde tespit edilen geometrik motifler

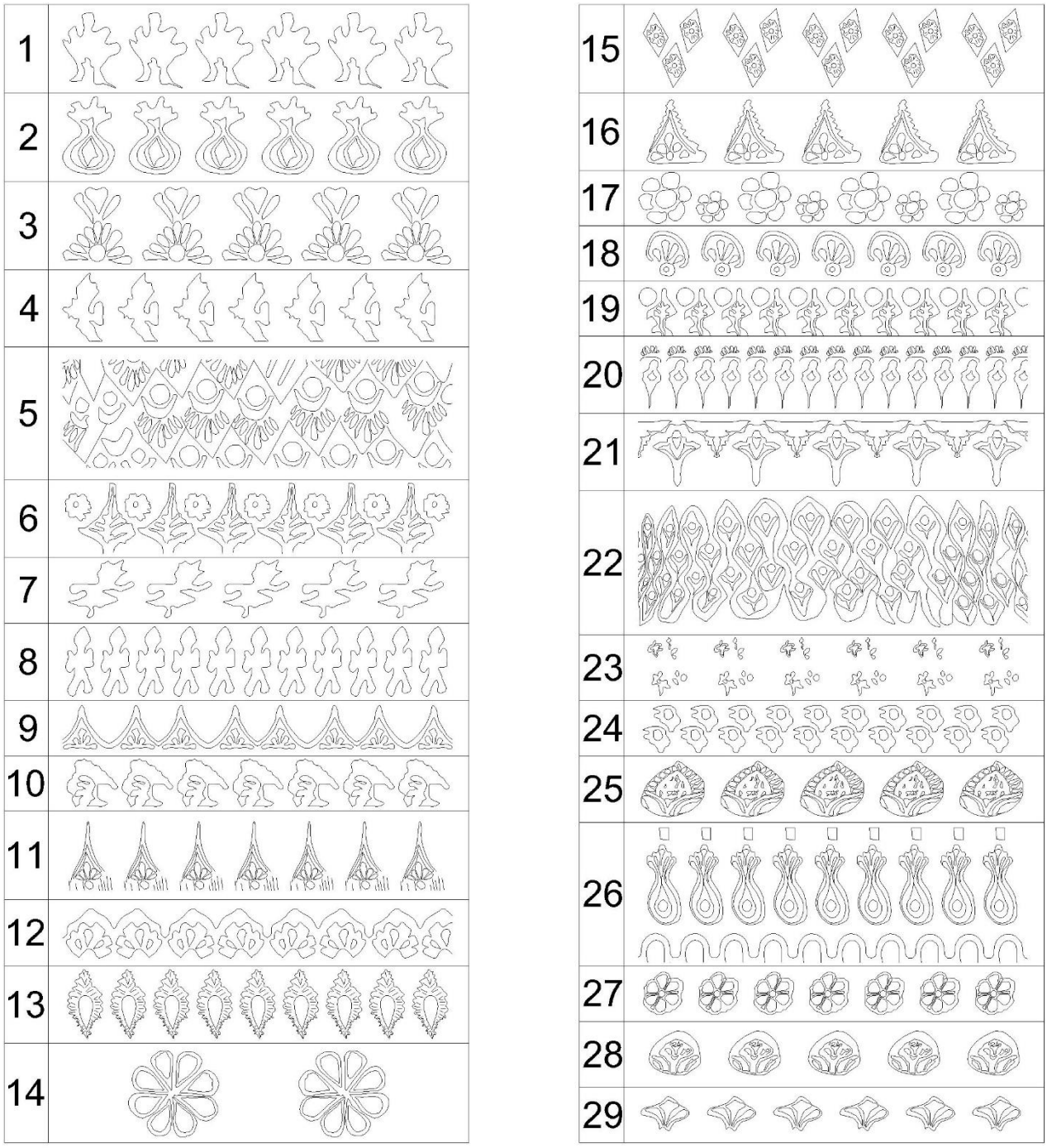

Şekil 38. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde tespit edilen bitkisel motifler

Lülelerde kullanılan mühürler, 17. yüzyıl örneklerinde çok az görülürken; 18. yüzyılla birlikte mühür kullanımında artış olmuş ve 19. yüzyılda yoğun olarak lüleler mühürlü olarak üretilmiştir (Robinson, 1985:305). Mühürler, genellikle oval veya daire seklindeki kartuşlardan oluşmakta olup (Baram, :305) bazen duman yolunun sağ veya sol tarafına, bazen de omurga veya çanağın üst kısmına basılmıştır (Evren, : 191-192). Oval veya daire şeklindeki çizgi içinde yer alan mühürlerde aynı zamanda bitkisel ve geometrik süslemeli mühürlere de rastlanmaktadır.

Hisar Arkeopark alanı lüleleri arasında mühürlü (Kat. No.1, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 19, 20, 21, 24, 26, 28, 31, 32, 33, 34, 39, 40, 43, 44, 45, 46) ve yazıtlı (Şekil 39) olanlar da bulunmaktadır. Yazıtlı 4 lüle (Kat. No.31, 32, 43, 44, 46) bulunmaktadır. Yazılı olan mühürlerde (Şekil 40) Osmanlıca, Arapça, Farsça kelimelerden oluşmaktadır. Lüle ustalarının isimleri lüle üzerinde mühürlenmiştir. Usta isimlerinden Murat (Kat. No. 21) ve Fatih (Kat. No. 34) ismi tespit edilmiştir. Ayrıca lülelerde bulunan mühürler geometrik (Kat. No.1,12, 20) (Şekil 41) , bitkisel (Kat. No.13, 14, 17, 19) (Şekil 42), yazı (Kat. No.8, 9, 10, 21, 24, 26, 28, 33, 34, 38, 39, 45) olmak üzere üç çeşit damga türü bulunmaktadır.



Şekil 39. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde yazılı silindir mühürler



Şekil 40. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde yazılı mühürler



Şekil 41. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde geometrik mühürler



Şekil 42. Bursa, Hisar-Arkeopark Kazısı Lülelerinde bitkisel mühürler

Basık yuvarlak çanaklı lülelerden 4 tanesinde mühür bulunmaktadır (Kat. No. 1, 8, 9, 10). Bunlardan 1 tanesinde geometrik (Kat. No.1), 3 tanesinde de yazı (Kat. No. 8, 9, 10) şeklinde mühür bulunmaktadır. Bu mühürlerden 3 tanesi duman yolunda (Kat. No. 1, 8, 10) bulunurken 1 tanesi çanağın alt kısmında (Kat. No. 9) bulunmaktadır.

Dilimli basık yuvarlak çanaklı lülelerden 5 tanesinde mühür bulunmaktadır (Kat. No. 12, 13, 17, 19). Bunlardan 1 tanesinde geometrik (Kat. No. 12), 1 tanesinde hem geometrik hem bitkisel (Kat. No. 13), 3 tanesinde de sadece bitkisel (Kat. No. 14, 17, 19) mühür bulunmaktadır. Bu mühürlerden 4 tanesi çanağın alt kısmının ortasında (Kat. No. 12, 13, 14, 19), 1 tanesi omurgada (Kat. No. 17), 1 tanesi de duman yolunda (Kat. No. 13) bulunmaktadır.

Disk kaideli lülelerden 5 tanesinde mühür bulunmaktadır (Kat. No. 20, 21, 24, 26, 28) . Bunlardan 1 tanesi geometrik (Kat. No. 20), 4 tanesi yazı (Kat. No. 21, 24, 26, 28) şeklinde mühür bulunmaktadır. Bu mühürlerden 2 tanesi çanağın sağında (Kat. No. 20, 21, 28) , 1 tanesi çağın solunda (Kat. No. 21), 1 tanesi duman yolunda (Kat. No. 26) bulunmaktadır.

Karina çanaklı lülelerden 4 tanesinde yazılı silindir mühür bulunmaktadır (Kat No. 31, 32, 43, 44).

Silindir çanaklı lülelerden 2 tanesinde mühür bulunmaktadır (Kat. No. 33, 34). Bu 2 lülede de yazı şeklinde mühür bulunmaktadır. Bunlardan 1 tanesinde mühür duman yolunun alt kısmında (Kat. No. 33) bulunurken diğerinde de çanağın sağ tarafında (Kat. No. 34) bulunmaktadır.

Yuvarlak çanaklı lülelerden 2 tanesinde mühür bulunmaktadır (Kat. No. 38, 39). Bu 2 lülede de yazı şeklinde mühür bulunmaktadır. Bunlardan 1 tanesinde mühür duman yolunun sağında (Kat. No. 38) bulunurken diğeri duman yolunun sol tarafında (Kat. No. 39) bulunmaktadır.

Tipi tespit edilemeyen sadece duman yolu bulunan 2 tane lüle bulunmaktadır (Kat. No. 45, 46). Bu lülelerden 1 tanesinde duman yolunun sağında yazı şeklinde mühür (Kat. No. 45), bulunurken diğerinde duman yolundaki bombeli bilezikte yazılı silindir mühür (Kat. No. 46) bulunmaktadır.

Tütünün 17. yüzyılda Avrupa'dan Osmanlı topraklarına getirilmesi ile birlikte içiminde kullanılan piponun yerine piponun benzeri olan lüle üretimi yapılmıştır. O dönemden itibaren tütün içiminin yaygınlığı düşünüldüğünde Osmanlı topraklarına ait yapılan birçok kazıda lüle buluntularına rastlamak mümkündür. Ancak lülelerin birçoğu küçük atölyelerde yapıldığı ve üzerine tarih ya da usta ismi basılmadığı için tarihlendirmek oldukça güçtür. Bununla birlikte lülenin hamur rengi ve içindeki katkılar ve boyutları yüzyıl aralığı olarak tarihlendirme şansı vermektedir. Bu bilgiler ışığında Hisar-Arkeopark Kazısı'ndaki lülelerin hamur, boyut ve benzer örneklerle karşılaştırılması sonucunda 17. yüzyıl ile 19. yüzyıllar arasında tarihlendiği düşünülmektedir. Sonuç olarak Osmanlı'da tütün tüketiminde kullanılan lüleler yaklaşık 3 asır boyunca üretilmiş ve kullanılmıştır. Birçok atölyede farklı renk ve formda üretilen lüleler bezemeleriyle birlikte Osmanlının sosyal yaşamı açısından sanat tarihine önemli katkılar sunmuştur. Çalışmamızda lüle araştırmaları ışığında ulaşılan bilgilere göre Hisar – Arkeopark Kazı alanında bulunan lülelerin değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Lüle çalışmalarının çok geç başlamış olması nedeniyle eldeki bilgiler sınırlıdır. Bu sınırlı bilgilerle kesin hükümler vererek sonuç çıkarmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Yayımlanan çalışmalar ile kazılarda bulunan lüle sayıları orantılandığında yayın sayısının çok fazla olmadığı anlaşılacaktır. Yapılacak yeni yayınlarla araştırmacılar lüleyle ilgili çok daha fazla bilgi sunma imkânı bulacaktır. Bu nedenle özellikle kazı depolarındaki lüleler ile müzelerde bulunan lülelerin daha çok araştırmacıya ulaşması gerekmektedir.

Bu araştırma, Bursa'nın Tophane semtindeki Hisar Arkeopark sınırları içinde yürütülen kazılarda ortaya çıkarılan Osmanlı lülelerini inceleyerek Osmanlı'da tütünün yeri üzerinde durulmuştur. Osmanlı temiz su künklerinin yoğun olarak bulunduğu alanda Roma dönemine ait bir drenaj kanalı, küçük bir vestibuluma ait olduğu düşünülen geometrik desenli geç antik dönem mozaik yer karosu ile Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait çok sayıda seramik ve sikke bulunmaktadır. Kazılan parsel uzun yıllar boyunca sürekli olarak işgal edildiğinden, tüm tabakalar birbirine karışmış ve stratigrafik tespitleri imkansız hale getirmiştir. Kazından çıkarılan 46 lülenin yanı sıra, birbirine yakın aşık

kemikleri de dikkat çekmektedir. Buluntulara göre, kazılan alanın ya da bitişiğindeki arsaların eskiden kahve işletmesi olan yerleri içerdiği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

Apa Kurtişoğlu, G. (2023) "Edirne Yeni Saray 2022 Yılı Kazısı Lüle Buluntuları", Kitap: Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılına Armağan, Sanat ve Gelenek, Edirne/Türkiye: Trakya Üniversitesi Matbaası, Bölüm Sayfaları: 85 / 124.

Akkılıç, Y. (2002). Bursa Ansiklopedisi, Bursa Kültür ve Sanat Yayınları.

Arseven, C. E. (1983). "Çubuk", Sanat Ansiklopedisi, C: 1, Milli Eğitim Bakanlığı: İstanbul, s. 421- 422.

Ayhan, G. (2006). Çeşitli Müzelerde Bulunan Örnekleriyle Osmanlı Lüleleri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Ayhan, G. (2009). "Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007-2008 Yılı Lüle Buluntuları". Sanat Tarihi Dergisi, S. XVIII/2, Ekim, s. 1-22.

Ayhan, G. (2010a). "Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntularının Değerlendirilmesi". Sanat Tarihi Dergisi, S. XIX/1, Nisan, s. 1-22.

Ayhan, G. (2010b) Başur Höyük Kazısı Lüle Buluntuları, XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 14-16 Ekim 2009, s. 49-57, 1. Baskı, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları.

Ayhan, G. (2011a). Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntuları, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

Ayhan, G. (2011b). "Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007–2008 Yılı Lüle Buluntuları", Sanat Tarihi Dergisi, S. 18/2, Yıl. 2009, İzmir, 2011b, s. 1- 22.

Ayhan, G. (2014). Lüle Terminolojisinin Sorunları Üzerine Görüşler. M. Acara Eser- E. Bilget Fataha-G. Koyun (Ed.), XVI. Orta Çağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (Cilt 1) (ss.53-63).

Ayhan, G. (2019). "An Evaluation on Tobacco Pipes Usage in the Tokat Region. In the Light of Tobacco Pipe Findings of Komana Excavation", (Ed. D. Burcu Erciyas, Meryem Acara Eser), Komana Small Finds, Ege Yayınları, İstanbul 2019, s. 347- 383.

Ayhan, G. (2022). Sırlı Tütün Lüleleri, Sanat Tarihi Dergisi 31(1), 243-261.

Ayverdi, E.H. (1989a). Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1.Cilt), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, E.H. (1989b). Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri (2.Cilt), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Aytaç, İ. (2019). Harput İç Kale Kazılarında 2015-2016 Yıllarında Bulunan Tütün Lülelerinin Değerlendirilmesi. O. Kunduracı ve A. Yavuzyılmaz (Ed.). Yaşar Erdemir'e Armağan: Sanat Tarihi Yazıları. (ss.567-608).

Bakla, E. (1993). Tophane Lüleciliği, Dışbank Yayınları, İstanbul, 1993

Bakla, E. (2007). Tophane Lüleciliği, Osmanlı'nın Tasarımdaki Yaratıcılığı ve Yaşam Keyfi. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları.

Baram, U. (1999). "Clay Tobacco Pipes and Coffee Cup Sherds in the Archaeology of the Middle-East: Artifactsos Social Tensions from the Ottoman Past". International Journal of Historical Archaeology, Vol. 3, No.3, p. 137-151.

Baram, U. (2000). "Entagled Objects from the Palestinian Past: Archaeological Perspectives for the Ottoman Period, 1500-1900". Eds. U. Baram – L. Carroll, Archaeology of the Ottoman Empire: Breaking New Ground. New York, 137-160.

Baram, U. (2004). "Filistin Geçmişinden Dolaşık Objeler", Osmanlı Arkeolojisi, (Çev. Bilgi Altınok), Kitap Yayınevi, İstanbul, s.160

Baram, U., (1995). "The Clay Tobacco Pipes of Cyprus", Report of The Department of Antiquities Cyprus, pp. 299–309.

Baykal, K. (1950). Bursa ve Anıtlar, Aysan Matbaası.

Bayraktar, N. (1990). Tütün Lüleleri, Tophane işi Eserler", Türkiyemiz Dergisi, S. 62, s.19–25

Bayram, N. (2011). Dersaadet'te Ticaret, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul'a Yönelik Araştırmalar. İstanbul.

Bekć, L. (1999). "Uvod U Problematiku Glinenih Lula Na Području Hrvatske (Introduction into the Question of Clay Pipes on the Territory of Croatia)". VAMZ 3/XXXII-XXXIII 249-279

Bikić, V. (2012). "Tobacco pipes from the Belgrade Fortress: context and chronology", Journal of the Academie Internationale De La Pipe, Edited by Dennis Gallagher and Peter Davey, V. 5, p. 1-8.

Bilim, C. (1997). Deniz Köpüğü, Lületaşı. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 8, s.89-130

Budaktaş, Y. (2020). Divriği Kalesi Kazısı Lüle Buluntuları (2006-2017) Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Cemal, A. (1992). Bursa, İstanbul 1932, s.4.

Cengiz A. (2011). Edirne Yeni Saray Kazılarında Ele Geçen Lüleler, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çıtır, B. (2015). "Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu". Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C. I, S. 1, s. 17-47.

Darkot, B. (1986). "Bursa", İA, MEB, c. II, İstanbul, s. 806-807.

Deniz, B. (1998). "Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) Kazısı 1997". Kazı Sonuçları Toplantısı, 20, C. 2, s. 593- 612.

Devellioğlu, F. (2012). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitabevi

Doğanay, M. (2019). Tarsus Müzesi'nde Bulunan Lüleler [Yüksek Lisans Tezi Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi

Ergenç, Ö. (1984). "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, sy. 4, s. 69.

Ersoy, B. ve Beliaeva, S. (1999). "Özi Kalesi (Ukranyiv- Ochakiv) Arkeolojik Çalışmalar", Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara 1999, C.I, s. 263–268.

Ertuğrul, A. (2015). Eskişehir'de Lületaşı. Sanat ve Tasarım Dergisi, c. 5, S. 8, s. 1-31.

Evely, D. (1988). Clay Tobacco Pipes from the University of Crete Medical Faculty, The Annual British School ot Athens, Vol. 83, s. 135- 144.

Evren, B. (1996). Eski İstanbul'da Kahvehaneler. Doğan Kitap

Fındık, E. F. (2016). Ay Işığında Tütün Seremonisi – Osmanlı Kırsalında Tütün Kullanımının Kanıtları: Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları Lüle ve Nargile Buluntuları, Cedrus, IV, ss. 373-392.

Fornet, T., Redon, B., Vanpeene, M. (2017). Catalogue of the Roman and Byzantine Baths of Egypt. Bérangère Redon. Collective baths in Egypt 2. New discoveries and perspectives, Presses de l'IFAO, pp.451-523.

Gaal, A. (2010). "Pipes From the time of the Turkish Occupation in the Collection of Wosinsky Mor Museum, Journal of the Academie İnternatioale de la Pipe, Vol.3, s.44.

Gabriel, A. (2008). Bir Türk Başkenti Bursa, (Çev. Neslihan Hamit ve Aykut Kazancıgil), Osmangazi Belediyesi.

Goodman, J. (1993). Tobacco in History: The Cultures of Dependence. New York, Taylor & Francis e-Library, New York

Gök Gürhan, S. (2007). Akşehir Taş Medrese Müzesi'ndeki Türk Dönemi Seramikleri (2000–2001 Anıt Meydan'da Yapılan Kurtarma Kazısı Seramikleri), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

Gusar, K. (2008). "ArchaeologicalF inds Of Clay Tobacco Pipes From The Collection Of The Zadar National Museum", Pril. Inst .Arheol. Zagrebu, 25, p. 137.

Hayes, J.W. (1992). Excavations at Saraçhane in Istanbul, Volume 2, The Pottery, New Jersey, Princeton University Press and Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Humphrey, J.W. (1990). "The Turkish Clay Smoking Pipes of Mytilene". Society of Clay Pipe Research Newsletter 26, 2-9

İnanan, F. Şahin, D. (2017). Arkeopark - Osmanlı Lüleleri Osmanlı'da Tütün Keyfi, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,18(32), ss. 33-54.

İnanan, F. (2022). Bursa Zindankapı kurtarma kazılarında ele geçen Bizans ve Osmanlı Dönemi seramik buluntuları, Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Kalaycı, M., Öztürk, E. (2017). 18. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Tütünün Sosyo-Kültürel Zeminine Dair Bir Metin: Ebû Sehl

Kaplanoğlu, R. (1996). Bursa Yer Adları Ansiklopedisi, İstanbul sh.6-7

Kara, M. (2003). Bursa'nın Arşivlerini Konuşturan Adam: Kamil Kepecioğlu. Bursa Araştırmaları Dergisi, Bursa.

Kazancı, N., Gürbüz, A. (2014). Jeolojik Miras Nitelikli Türkiye Doğal Taşları. Türkiye Jeoloji Bülteni, c. 57, S. 1, s. 19-44

Kepecioğlu, K. (2010). Bursa Kütüğü, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kocabaş, H., (1963). "Tophane Lüleciliği", Türk Etnografya Dergisi, S. V, 1962–3, TTK, Ankara, s.12–13

Kopeczny, Z. (2012). "Tobacco Clay Pipes Discovered in the Historical Center of Timişoara", Ziridava Studıa Archaeologica, 26/1, Cluj 2012, s. 167- 190.

Mayader, S. (2008). Klâsik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Mutlu, A. (2010). "Seramikten Tophane Lüleciliğine", İsmek El Sanatları Dergisi, (10), İstanbul, s. 138

Nazım, M. (1937). Bursa Tarih ve Coğrafyası, Bursa, 1937, s. 1.

Özkan, E. ve Ünal, F. (2009). Hisarkeoloji. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Pekak, S. (1998). "Niğde-Andaval (Aktaş)'taki Konstantin Helena Kilisesi 1997 Çalışmaları". Kazı Sonuçları Toplantısı, 20, C. 2, s. 505- 524.

Ramsay, W. M. (1961). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, çev. M. Pektaş, İstanbul s.214

Rauchberger L. (2017). Ottoman Clay Tobacco Pipes From The Seawall Excavations in Jaffa, The History and Archaeology of Jaffa, Los Angeles, s. 249- 269.

Robinson R., (1983). "Clay Tobacco Pipes from the Kerameikos", Mitteilüngen des Deutschen Archaologischen Institutes Athenische Abteilung 98, Berlin Taf. 51–56, s. 265–285.

Robinson, C.W.R. (1985). Tobacco Pipes of Corinth and of theAthenian Agora, Hesperia, 54, 149-203.

Saldırgan Karaaslan G. (2019). Cizre İçkale Kazısı Lüle Buluntuları (2013- 2016), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Shapiro, A. (2022). Ottoman Tobacco pipes From Khan Et- Tujjar.

Simpson, S.J. (2005). "The Archaeology of the Clay Pipe in the Near East", Al-Rafidan, Journal of Western Asiatic Studies, XXX, Tokyo, s. 68.

Simpson, St. J. (2008). Late Ottoman Pipes from Jerusalem, Excavation by K. M. Kenyon in Jerusalem 1961-1967, 5, ss. 433-446.

Stern, E. (2005). "Old 'Akko". Hadashot Arkheologiyot 127, 10

Süel, M. (1996). "Antik Dönemde Bursa", Bursa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara sh.29-30

Tanrıveren, F.M. (2015). Konya ve Çevresindeki Müzelerde Bulunan Osmanlı Dönemi Tütün Kültürüne Ait Etnografik Objeler [Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi.

Taşçı, H. (1996), "Topkapı Sarayındaki "Tophane Lüleciliği Eserleri", Antik ve Dekor, S. 34, 148-150.

Taşlıgil, N., Şahin, G. (2011). Doğal ve Kültürel Özellikleriyle Lületaşı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 4, S. 16, s. 436-452

Texier, C. (2002). Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, (çev. Ali Suat, sad. Musa Yıldız), Ankara, c. I, s. 201

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (1998). c. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Uçar, H., Ersoy, A. (2021). Smyrna/İzmir Agorası Kazısı'ndan Osmanlı Dönemi Taş Tütün Lüleleri, TÜBA-AR (29), 57-71.

Uysal, A.O. (2007). "Demirköy Fatih Dökümhanesi Kazısı Seramik Buluntuları". Byzas 7, Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archeological Contexts, ed. Beate Böhlendorf- Arslan – Ali Osman Uysal – Johanna Witte-Orr, İstanbul: Ege Yayınları.

Vincenz, A. D. (2011). Ottoman Clay Tobacco Pipes from Ramla, 'Atiqot, (67), ss. 43-53.

Vroom, J. (2007). "Kütahya between the Lines: Post-Medieval Ceramics as Historical Information". Hesperia Supplements, Vol. 40, Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece, s. 71-93.

Ward, C., Baram, U. (2006). Global Markets, Local Practice: Ottoman-period Pipes and Smokin Paraphernalia from te Red Sea Shipwreck at Sadana Island, Egypt, International Journal of Historical Archaeology 10(2), ss. 135-158.

Wood I. (1990). Pipes from the Island of Kastelloriso. Society for Clay Pipe Research Newsletter 25:89.

Yazar, T. (2022). Selçuklu Medeniyet Araştırma Dergisi," Niksar Kale Kazısı. S.88, fotoğraf:65.

Yediyıldız, M. A. (1988). Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1988, s. 9-10.

Yener, A. (2005). "Tütün Lüleleri ve Antalya-Kaleiçi'nde Bulunan Örnekler". Arkeoloji ve Sanat 119: 94-113.

Yılmaz A. (2010). Bitlis Kazısında Ortaya Çıkarılan (2004- 2008) Tütün Lüleleri, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.